

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

BATI'DA ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ
VE TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Volkan ÇİFTÇİ

BURSA 2005

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

BATI'DA ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ
VE TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Prof. Dr. Sami GÜVEN

Volkan ÇİFTÇİ

BURSA 2005

TC.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... ait

..... adlı çalışma, jürimiz tarafından

..... Anabilim

..... Bilim Dalında Yüksek Lisans

tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İmza

Üye (Danışman)..... Üye.....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İmza

Üye..... Üye.....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖZET

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

BATI'DA ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ
VE TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Volkan ÇİFTÇİ

(Yüksek Lisans Tezi)

İşçilerin eşit hisseler ve ortak mülkiyet hakkına sahip oldukları, kooperatifçilik ilkelerine bağlı olarak faaliyet gösteren, bağımsız işletmelere işçi kooperatifleri adı verilmektedir. Temelleri Endüstri Devrimiyle birlikte Batı Avrupa ülkelerinde atılan işçi kooperatifleri, 1970'li yıllar sonrası, yapısal değişikliğe uğrayarak İkinci Kuşak İşçi Kooperatifleri'nin gelişmelerine sebep olmuştur. Özellikle İngiltere, Fransa ve İspanya başta olmak üzere çoğu Batı ülkesinde “Dönüştürmeler” yoluyla gelişen endüstriyel işçi kooperatifleri, “istihdam kurtarıcı” özellikleri ile güncelliklerini korumuşlardır. Batı'da işçi kooperatiflerinin kurulmasında devletin öncülüğü, desteği ve her aşamadaki yol göstericiliği işçi kooperatiflerinin ekonomide etkin birer güç olmalarına olanak tanımıştır. Batı'daki örneklerden yola çıkarak, işsizliğin büyük bir sosyal soruna dönüştüğü ülkemizde, işçi kooperatiflerinin işsizliği önlemede etkin olarak kullanılabileceği açıkça görülmektedir. Türkiye'de işçi kooperatiflerinin oluşturulmasında uygulanacak model açısından Batı'daki örneklerden faydalanmak mümkündür. Bu konuda Türkiye'de 1970'li yıllarda üçüncü sektör arayışları içerisinde “Halk Sektörü” tartışmaları yapılmış, işçi kooperatifleri de bu bağlamda sıkça dile getirilmiştir. Ancak, Türkiye'nin kimi yapısal özellikleri sebebiyle, endüstriyel işçi kooperatifleri ülkemizde etkili olamamışlardır. Genç işsizliği önlemede, gelirin eşit dağıtılmasında, çalışma hayatının demokratikleştirilmesinde önemli yerlere sahip olan işçi kooperatiflerinin, devlet desteği ve kimi çalışmaların da yapılmasıyla, ülkemiz ekonomisi içerisinde tıpkı Batı'da olduğu gibi etkin birer güç haline getirilmeleri olanaksız değildir.

Danışman: Prof. Dr. Sami GÜVEN

Sayfa Sayısı: 162

ANAHTAR KELİMELELER

Endüstriyel işçi kooperatifleri, işçi üretim kooperatifleri, ortak mülkiyet, dönüştürmeler, üçüncü sektör, halk sektörü

ABSTRACT

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI**

**THE INDUSTRIAL WORKERS COOPERATIVES IN WESTERN COUNTRIES
AND A MODEL REQUEST FOR TURKEY**

Volkan ÇİFTÇİ

(Ms Thesis)

The independent corporations, which act depending to the cooperative principles, where the workers have equal shares and common wealth rights are called workers cooperatives. Starting with the Industrial Revolution throughout the Western Europe, the workers cooperatives caused the development of the second generation workers, after 1970's, with the structural alterations. In most of the western countries, especially in England, France and Spain, the industrial workers cooperatives, progressed by "Adaptations" and as being "the survivors of employment", they are still active. In western countries, the leadership and the support of the governments in the foundation of these cooperatives let them be an effectif power in economics. With the examples of this cooperative in western countries, it is clear that these cooperatives would be used effectively to prevent unemployment, which turned out to be a social problem in our country. At the stage of founding of these cooperatives in Turkey, the examples in western countries can be used as representative models. Many debates of "Public Sector", as an option of a third sector, were made in 1970's in Turkey, and in this respect, the workers cooperatives were frequently referred. However, as a result of some of the structural properties of the country, these cooperatives were not effective in Turkey. Nevertheless, it is possible to make the workers cooperatives - which are efficient in the equal share of the wealth, democratising the working life and preventing the unemployment - an efficient power in economics with the support of the government, as it is in the western countries.

Consultant : Prof. Dr. Sami GÜVEN

Pages : 162

KEY WORDS

Industrial Workers Cooperatives, Workers Production Cooperatives, Common Wealth, Adaptations, Third Sector, Public Sector

ÖNSÖZ

Batı'da, endüstri devrimiyle birlikte ekonomik anlamda büyük değişimler yaşanmıştır. Endüstri devrimi sonrası, küçük zanaat ve esnaf gruplarından oluşan üretim birimleri yerlerini yeni teknolojilerin kullanıldığı fabrikalara bırakmışlardır. Bu yeni üretim modelinin gelişimi ile birlikte emek ve sermaye ayrımı belirginleşmiştir. Üretimin makineleşmesiyle birlikte, üretimde tek egemen güç sermaye olmuştur. Emeğin yerini alan makineler, emeği değersiz ve ucuz bir girdi haline çevirmiş, değişen bu üretim yapısı kapitalist düzenin yerleşmesine ve her ortamda emeğin sömürülen bir unsur haline gelmesine sebep olmuştur. Çalışma hayatı da endüstri devrimiyle birlikte yapısal değişikliğe uğramış, çalışanların çalıştıkları işyerlerine yabancılaşmaları gündeme gelmiştir. Kapitalist üretim sürecinin yaygınlaşmasıyla beraber demokratik olmayan çalışma biçimleri artmış, sermaye karşısında emeğin korunması gerekli bir hal almıştır.

Demokratik geleneğin köklü bir geçmişe dayandığı ve demokratik düzenlemelerin yaygın olduğu Batı Avrupa ülkelerinde, emeğin korunması ve çalışma hayatının demokratikleştirilmesine yönelik kimi alternatif fikirlere çeşitli dönemlerde her zaman ilgi duyulmuştur. Endüstri devrimi sonrası gelişen bu fikirlerden en ilgi çekenlerinden biri de, Endüstriyel İşçi Kooperatifleri olmuştur. Özünde sosyalizmin geleneklerini barındıran, kimi ülkelerde birebir özyönetimi çağrıştıran bu olgu, çoğu Batı ülkesinde güncelliğini korumaktadır. İşçilere çalıştıkları işyerlerinin sahibi olma olanağı sağlayan bu sistemde, işyerinde çalışanlar ortak mülkiyet hakkına sahip olarak, kooperatifçilik ilkelerine bağlı bir biçimde ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Zaman içinde gelişerek, ekonomide etkin bir güç haline alan işçi kooperatifleri, istihdam sağlamada ve toplumda gelirin eşit bir şekilde dağıtılmasında önemli rollere sahiptirler.

Bu yapısı itibarıyla, endüstriyel işçi kooperatifleri çalışmamızın temel noktasını oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal anlamda bu denli katkıları olan bir oluşum merak uyandırmakta ve incelenmesi gerekli bir hal almaktadır. En son 30 yıl öncesinde ülkemizde tartışılmış ve dile getirilmiş olan işçi kooperatifleri, o yıllardan sonra çeşitli sebeplerden ötürü bir daha gündeme gelmemiştir. Çalışmanın temel amacı bu konuda tartışmaların tekrar gündeme gelmesine olanak tanıyacak adımların atılması yönündedir. Çalışma çerçevesinde, Batı'da bu denli başarı göstermiş olan işçi kooperatifleri derinlemesine incelenmiş ve Türkiye'ye fayda sağlayacak bir model üzerinde sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmam esnasında, tezin konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar, gerek yazma konusunda gerekse kaynak sağlama konusunda bana destek veren ve engin düşüncelerini paylaşmaktan onur duyduğum, tez danışmanlığımı yapan değerli hocam Prof. Dr. Sami GÜVEN'e bu çalışma vesilesiyle bir kez daha teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TEORİK TEMELLERİ	5
I. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TANIMI VE İLKELERİ	6
II. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN KÖKENLERİ VE FİKİRSEL GELİŞİMİ	9
A. Fikirselsel Düzeydeki Gelişmeler	10
1. Robert Owen	10
2. Charles Fourier	11
3. Phillippe Buchez	13
4. Louis Blanc	15
5. Hristiyan Sosyalistler	17
B. Birinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinden İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerine Geçiş ..	17
1. Birinci Kuşak İşçi Kooperatifleri	18
2. İkinci Kuşak İşçi Kooperatifleri	22
a. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Devletle, Yerel Yönetimlerle ve İşçi	
Sendikalarıyla İlişkileri	24
b. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Gelişimi	26
c. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Kuruluş Biçimleri	26
III. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN ÜSTÜNLÜKLERİ	27
A. Emegın Sömürülmesini Ortadan Kaldırmaktadır	27
B. İşyeri Demokrasisi Sağlamaktadır	28
C. Daha Eşitlikçi Bir Yapıya Sahiptir	29
D. Optimal Özendiriciler Sunmada Daha Başarılıdırlar	30
E. Daha Etkindir	30
F. İstihdamı Korumada Daha Başarılıdırlar	31
G. Çalışma Barışı Sağlamaktadır	31
H. Yerel Topluluklar ve Sendikaların Desteğini Kazanmakta Daha Başarılıdırlar ...	31
IV. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN YETERSİZLİKLERİ	32
A. Ölçek Yapıları Küçüktür	32
B. Sermaye Yapıları Zayıftır	33
C. Yönetim Yapıları Zayıftır	34
İKİNCİ BÖLÜM	
BATI'DA ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ DENEYİMLERİ	37
I. İNGİLTERE'DE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ	37
A. İngiliz İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri	38
1. CPF (Kooperatif Üretim Federasyonu) Hareketi	38

2. ICOM (Endüstriyel Ortak Mülkiyet) Hareketi	40
B. Yeni Kuşak İşçi Kooperatifleri	41
1. JOL Hareketi	42
2. Common-Work Hareketi	44
3. MAC Hareketi	44
4. Kooperatif Geliştirme Kümeleri (CDG) Hareketi	45
5. Alternatif Hareket	46
6. İngiltere’de Bazı Büyük İşçi Kooperatiflerinden Örnekler	47
C. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri	47
D. Üst Örgütlenmeleri	49
E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları	49
F. Kooperatiflerin Devletle ve Yerel Yönetimlerle İlişkileri	51
1. Merkezi Yönetimle İlişkiler	51
2. Yerel Yönetimle İlişkiler	53
G. İngiliz İşçi Kooperatifçiliği Hareketinin Genel Değerlendirmesi	55
II. FRANSA’DA İŞÇİ KOOPERATİFLERİ	57
A. Fransız İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri	57
B. Yeni Kuşak İşçi Kooperatifleri	58
C. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri	60
D. Üst Örgütlenmeleri	62
E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları	63
F. Kooperatiflerin Devletle İlişkileri	64
G. Fransız İşçi Kooperatifçiliği Hareketinin Genel Değerlendirmesi	66
III. İSPANYA’DA İŞÇİ KOOPERATİFLERİ	68
A. İspanyol İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri	69
B. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri	71
C. İşçi Kooperatiflerinin Başarısında Rol Oynayan Ruhsal ve Felsefi Altyapı	74
1. Açık Kapı İlkesi	75
2. Demokratik Organizasyon Olma İlkesi	75
3. Emegın Egemenliğı İlkesi	75
4. Sermayenin Karakterini ve Yönüne Yardımcı Olma İlkesi	75
5. Katılımcı Yönetim Prensibi	76
6. Dayanışmanın Ödüllendirilmesi İlkesi	76
7. İşbirliğı İlkesi	76
8. Sosyalleşmeyi Geliştirme İlkesi	77
9. Evrensellik İlkesi	77
10. Eğitim İlkesi	77
D. Üst Örgütlenmeleri	78
E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları	78
F. Kooperatiflerin Devletle İlişkileri	82
G. İspanyol İşçi Kooperatifçiliğı Hareketinin Genel Değerlendirilmesi	82
IV. DİĞER BATILI ÜLKELERDE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ	85
A. İtalya’da İşçi Kooperatifleri	85
B. Polonya’da İşçi Kooperatifleri	87
C. Almanya’da İşçi Kooperatifleri	89
D. Hollanda’da İşçi Kooperatifleri	90

E. Danimarka'da İşçi Kooperatifleri.....	91
F. İsviçre'de İşçi Kooperatifleri.....	91
G. İsveç'te İşçi Kooperatifleri	92
H. ABD'de İşçi Kooperatifleri.....	93
V. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ.....	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ.....	98
I. TÜRKİYE'DE ÜÇÜNCÜ SEKTÖR ARAYIŞLARI VE HALK SEKTÖRÜ	
TARTIŞMALARI.....	100
A. Halk Sektörü Tanımı ve İşleyişi	102
1. Tanımlar.....	102
2. Halk Sektörünün İşleyişi.....	105
B. Halk Sektörünün Özellikleri ve Diğer Sektörlerden Farkı.....	109
1. Halk Sektörünün Özellikleri	109
2. Halk Sektörünün Kamu ve Özel Sektörden Farkı	111
C. Halk Sektöründe Çalışanların Karar Verme Sürecine Katılımı ve Halk Sektöründe	
Kooperatifler.....	114
1. Halk Sektörünün Örgütlenmesi ve Halk Sektöründe Yönetime Katılma.....	115
2. Halk Sektöründe Kooperatifler.....	117
II. TÜRKİYE'DE İŞÇİ ŞİRKETLERİ HAREKETLERİ.....	121
A. Yurt Dışındaki İşçilerimizin Örgütlenmesi.....	122
B. Yurt İçindeki İşçilerin Durumları.....	124
III. ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ NEDEN TÜRKİYE'DE BAŞARILI	
OLAMAMIŞTIR?	127
A. Endüstri Devrimi.....	127
B. Düşünsel ve İdeolojik Gelişmeler	128
C. Genel Kooperatifçilik Hareketi.....	128
D. Kapitalist Üretim Biçimine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri.....	129
E. Kamu Sektörünün Bazı Hizmetlerdeki Tekeli	130
F. İşsizliğin Önlenmesinde İşçi Kooperatifleri.....	130
G. Dönüştürmeler.....	131
H. Merkezi Yönetim Yapısı.....	131
İ. Kentleşme Yapısının Bozukluğu	132
J. Ücret Odaklı İşçi Çıkarları	132
K. Hükümetlerin İlgisi	133
IV. ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TÜRKİYE'DE ETKİN	
OLABİLECEĞİ ALANLAR.....	133
A. Şirket Kurtarma Operasyonlarına Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri	135
B. KİT'lerin Özelleştirilmesine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri	136
C. Bazı Kamusal Hizmetlerin Görülmesine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri... ..	138
D. Diğer Alanlar	139
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	140
KAYNAKLAR	147
ÖZGEÇMİŞ.....	150

TABLÖLAR

Tablo-1 İngiltere’de İşçi Üretim Kooperatifleri (1881-1973).....	20
Tablo-2 Yönetim Kurullarındaki İşçi Oranları	21
Tablo-3 Avrupa Ekonomik Topluluğu Ülkelerinde İşçi Kooperatifleri (1985).....	27
Tablo-4 İngiltere’de Önemli İşçi Kooperatifleri	47
Tablo-5 SCOP’un Ekonomik Büyümesi (1994-2003).....	61
Tablo-6 SCOP’un Sektörlere Dağılımı	61
Tablo-7 CLP’nin Ekonomik Büyüklüğü	72
Tablo-8 İspanya’da Kooperatiflerin İstihdam Rakamları	72
Tablo-9 Mondragon Grup Kooperatifleri ve Gurubun Destekleyici Yapıları	79

KISALTMALAR

Kısaltma

a.e.:
a.g.e.:
a.g.tb.:
ACTRA:
Aktr.:
Bkz.:
BFCC:
CAPES:
CDA:
CDG:
CECOP:
CHP:
CICOPA:
CLP:
CPF:
ÇİYAK:
DPT:
EUROCOOP:
FNWC:
ICA :
ICOF:
ICOM:
İYAK:
JOL:
KİT:
LAGUN ARO:
LEGA:
MAC:
MEYAK:
MSP:
No.:
OYAK:
s.:
SCOP:
SERA:
TODAİE:
Vol.:
vs.:
yy:

Bibliyografik Bilgi

Aynı Eser
Adı Geçen Eser
Adı Geçen Tebliğ
Association of Labour Co-operatives of the Argentina
Aktaran
Bakınız
The Banque Française de Credit Co-operative
İspanyol Sosyal Ekonomi Temelli İş Federasyonu
Co-operative Development Agency
Kooperatif Geliştirme Kümeleri
Avrupa Komitesi İşçi Kooperatifleri Üretim Derneği
Cumhuriyet Halk Partisi
Uluslar arası İşçi ve Zanaatkar Kooperatifleri Komitesi
Caja Laboral Popular
Kooperatif Üretim Federasyonu
Çiftçi Yardımlaşma Kurumu
Devlet Planlama Teşkilatı
Avrupa Tüketicileri Örgütü
Federation of Northern Wholefoods Collectives
Uluslararası Kooperatif Alyansı
Sınai Paylaşık Mülkiyet Finansmanı
Endüstriyel Ortak Mülkiyet Akımı
İşçi Yardımlaşma Kurumu
Job Ownership Ltd
Kamu İktisadi Teşekkülleri
Sosyal Refah Enstitüsü
The Lega Nazionale delle Co-operative
Mutual Aid Center
Memur Yardımlaşma Kurumu
Milli Selamet Partisi
Numero
Ordu Yardımlaşma Kurumu
Sayfa
Société Coopérative de Production
Sosyalist Çevre ve Kaynaklar Kuruluşu
Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
Volume
Vesaire
Yüzyıl

GİRİŞ

Endüstri devrimiyle birlikte, sosyalist geleneğin bir parçası olan ve kimilerine göre hayalci beyinlerin marjinal düşüncelerini oluşturan emekle sermayenin üretimde bir bütün halinde bulunması fikri, bir çok ülkede uzun yıllar boyunca güncelliğini korudu. Bu düşünceler zamanla yeni üretim düzeniyle, eskinin insancıl yaşamını birleştirecek uygulamaların yaratılmasına öncülük etti. Temelini, yeni kapitalist düzenin emeği sömürmesine karşı tepki hareketlerinin oluşturduğu bu uygulamalardan hayat bulan ve etkili olabilen bir örnek de endüstriyel işçi kooperatifleriydi. Köklerinin sosyalist geleneklere dayandığı ve gelişimini işçinin bireysel özgürlük mücadelelerinden alan işçi kooperatifleri, bu özellikleriyle kapitalist düzenin alternatifi olarak görülmekteydi. İşçi kooperatiflerinde hayat bulan iş güvenliği, rasyonel ücret ve emeğe saygı gibi sosyal politika uygulamaları yanında, üretim birimlerini demokratik yerler haline getiren endüstriyel demokrasi örnekleriyle de işçi kooperatifleri, işçi sınıfı ve toplumun diğer kesimleri tarafından ilgiyle karşılanıyordu.

Fikirseller idealler ışığında büyük ilgiyle karşılanan işçi kooperatifleri, başta da belirttiğimiz diğer uygulamaların tek tek hayata geçirilmesiyle birlikte güncelliğini yitirmeye başladı. Tüm ülkelerde, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde küçümsenmeyecek derecede etkili olan işçi kooperatiflerinin diğer uygulamaların, etkin olmasıyla beraber ilgi çekiciliği azaldı. Batı’da işçi kooperatiflerinin ulaşılması güç amaçlar ve boş idealler peşinde olduğu fikri benimsenmeye başladı. Fikirseller düzeyde alevlenen ve sosyalist idealleri sonuna kadar savunan bu oluşumlar tarihte “Birinci Kuşak İşçi Kooperatifleri” olarak anıldı. 1970’li yıllar sonrası, temellerini etkisiz olan bu kuşaktan alan ve ekonomik gerekliliklere esnek bir biçimde cevap verebilen “İkinci Kuşak İşçi Kooperatifleri” mevcut kapitalist düzen içinde hayat buldu. Fikirlerini kooperatifçilik ilkelere alan, kapitalizmin ağır işsizlik yüküne tepki oluşumu olarak meydana gelen bu yeni kuşak işçi kooperatifleri, sosyalist ilkelere körü körüne bağlanmak yerine mevcut ekonomik düzen içinde başarılı olabilecek uygulamalar gösterdiler. Mevcut düzen içinde başarısız olan kapitalist işletmelerin, işçi kooperatiflerine “dönüştürülmeleriyle” etkinliğini arttıran ikinci kuşak işçi kooperatifleri, “istihdam

kurtarıcı” özellikleri ile yeniden kimi çevreler tarafından ilgi duyulan bir oluşum olarak günümüze kadar etkinliğini sürdürdü.

Çalışmanın temelini oluşturan ve Batı’daki başarılı uygulamalarıyla, bizim gibi ülkelere örnek teşkil etmekte olan işçi kooperatiflerinin iyi bir şekilde incelenmesi ülkemiz koşulları çerçevesinde iyi bir model oluşturulabilmesi adına bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bir model oluşturmada izlenecek yol, modelin uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Başka bir ülkede başarılı atfedilen bir uygulamayı olduğu gibi ülkemize uyarlamak, o uygulamanın başarılı olacağı manasına gelmemektedir. Bu çerçevede, Batı’daki endüstriyel işçi kooperatifleri detaylı bir biçimde incelenmeli, başarılarında rol oynayan etmenler, yaşadıkları güçlükler ve olumsuz koşullar ele alınarak gerekli çıkarımlara gidilmelidir. Bu sonuçlar çerçevesinde ülkemizin yapısal gerçekleri de göz önüne alınarak, uygun bir model önermek uygulamanın başarısı açısından en belirgin olgu olarak göze çarpmaktadır.

Çalışmanın hazırlanması esnasında, ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin gerekli yasal düzenlemelerden yoksun olması ve yaygın bir şekilde faaliyet gösterememesi sebebiyle Türkçe kaynak temininde çeşitli zorluklar yaşandı. Danışman hocam Prof. Dr. Sami Güvenin yazmış olduğu eser, Batı’daki uygulamaları incelemek açısından temel oluşturdu. Üniversitemiz kütüphanesinden temin ettiğim ve yine danışman hocamın vasıtasıyla edindiğim çoğu yabancı kaynak, bu temel aldığım eseri başka kaynaklarla desteklememde yardımcı oldu. Son bölümde ayrıntılı olarak üzerinde durulan “Halk Sektörü” tartışmalarına kaynaklık edecek eserleri ve seminer tebliğlerini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi kütüphanesinden ve TODAİE kütüphanesinden temin etme şansım oldu. Batı’daki endüstriyel işçi kooperatifleri deneyimleri açısından güncel verilere ulaşma konusunda interneti etkin bir şekilde kullanmama rağmen, İspanya ve Fransa dışındaki güncel verilere ulaşmakta zorlandım. Yine internetten bulduğum kimi makale ve siteler ile yazılı kaynaklarımı desteklemeye çalıştım.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, endüstriyel işçi kooperatiflerinin teorik temelleri üzerinde durulmaya çalışıldı. Bu çerçevede, endüstriyel işçi kooperatiflerinin tanımı birkaç farklı tanımla beraber verildikten sonra, tanıma bağlı olarak endüstriyel işçi kooperatiflerinin özellikleri üzerinde duruldu.

Kökenleri endüstri devrimine değin uzanan endüstriyel işçi kooperatiflerinin tarihsel gelişimi detaylı bir şekilde yine birinci bölüm kapsamında incelendi. Fikirseller düşüncelerin temelini oluşturan ilk kuşak işçi kooperatiflerinin doğuşundan, ekonomide etkinlik kazanan ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin gelişimine kadar olan süreç, çeşitli fikirseller düzeyler çerçevesinde açıklandı. Endüstriyel işçi kooperatiflerinin tarihsel gelişimi aktarıldıktan sonra, endüstriyel işçi kooperatiflerinin ekonomide güçlü olduğu ve zayıf olduğu yönler de bu bölüm sonunda madde madde ele alındı.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, Türkiye için model olabilecek Batı'daki endüstriyel işçi kooperatifleri uygulamaları ele alındı. Bu bölümde sırasıyla İngiltere, Fransa ve İspanya daha ağırlıklı olarak bölüm içinde yer buldu. Bu saydığımız ülkelerdeki işçi kooperatifçiliği, tarihseller gelişimleri, ekonomideki yerleri, üst örgütlenmeleri, akçalandırılmaları ve devletle olan ilişkileri alt başlıklar halinde detaylı bir şekilde incelendi ve her ülke sonunda o ülke işçi kooperatifçiliğiyle ilgili kimi sonuçlara varıldı. Bu ülkelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde önerilecek model için kimi gerekli olgular bulunması öncelikli oldu. Bu detaylı incelemenin ardından diğer Batı ülkeleri; İtalya, Polonya, Almanya, Hollanda, Danimarka, İsviçre, İsveç ve ABD de bölüm içerisinde yer buldu. Bölüm sonunda ise, Üçüncü Dünya ülkelerindeki işçi kooperatifçiliği hareketleri incelenerek, bölüm tamamlandı.

Son bölümde ülkemize dönüp, Batıdaki örneklerden hareketle bir model üzerinde durulmaya çalışıldı. 1970'lerin başındaki "Halk Sektörü" tartışmaları çerçevesinde, ülkemizde bu konudaki kimi örnek tartışmalar aktarıldı. Son bölümün önemli bir kısmını oluşturan bu tartışmalar ışığında sık sık işçi kooperatiflerine göndermeler yapıldığı tespit edildi. Üçüncü sektör tartışmaları bağlamında işçi kooperatiflerinin, bu sektörün ekonomik birimleri olmaları gerekliliği açıkça ortaya çıkarılmış oldu. Detaylı bir şekilde "Halk sektörü" tanıtılıp, bu konuyla ilgili tartışmalar yapıldıktan sonra, Türkiye'de işçi sınıfının hareketleri üzerinde duruldu. Yurtiçi ve yurtdışında çalışan işçilerimizin bazı şirket hareketlerinden örnekler verildi. İşçi şirketi hareketleri de aktarıldıktan sonra ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin neden başarılı olamadığı, maddeler halinde belirtildi. Başarılı olması için kimi önerilerle beraber bu oluşumun başarılı olabileceği çeşitli alanlar aktarılmaya çalışıldı.

Sonuç bölümde ise, yukarıda incelediğimiz tüm olgular analiz edilerek, ülkemizde başarılı bir endüstriyel işçi kooperatifçiliğinin oluşması için gerekli kimi öneriler, ulaşılan çıkarımlar çerçevesinde sunuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TEORİK TEMELLERİ

Temelinde sosyalist tabanlı bir görünüm çizen işçi kooperatifleri, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal koşullara bir tepki olarak doğmuştur. Oluşturulan bu özel işletmelerde, çalışan işçiler, hem işyerinin sahibi hem de çalışanı konumundadır. İşçi katılımının en üst düzeyde olduğu bu işletmelerde, işçiler ortak üretim için işgüçlerini ve sermayelerini birleştirmektedirler. İşçi kooperatiflerini diğer kooperatiflerden ayıran en belirgin özellik, işçilerin birikimleriyle oluşturdukları sermayelerini riske atarak, girişimci rolünü üstlenmeleridir. Bu belirgin özellikleriyle, işçi kooperatifleri, kapitalizmin çevrelediği ortamda hiyerarşik gelenekleri bir yana bırakıp, endüstriyel demokrasinin gelişmesi yolunda öncü bir hal almaktadır.

İşçi kooperatiflerinin, ekonomik yaşayabilirlik ile ideolojik kabul edilebilirliği tatmin edici şekilde birleştirilebilme niteliği, onların çoğu kimseler tarafından sosyalist bir toplum için uygun bir örgütlenme biçimi ve önemli bir başlatıcısı olarak görülmelerine neden olmuştur.¹

Bu görüşe karşılık, işçi kooperatifleri, çalışma hayatına barış getiren endüstriyel demokrasi uygulamaları, özellikle genç işsizlere istihdam sağlamadaki istihdam yaratma gücü gibi rolleriyle de, kapitalist sistemi güçlendirici ve tamamlayıcı bir nitelik de barındırmaktadır. Bu sebeple, sırf sosyalizm yanlıları tarafından değil, çeşitli ideolojik görüşlere sahip kişiler tarafından da ilgi çekmektedir.

Özellikle, 1970’li yılların ortalarından başlayarak pek çok ülkede kamu harcamalarının azaltılmasının ivedi bir gereksinim konumuna gelmesi karşısında, halkın alışkın olduğu kimi kamu hizmetlerinin etkin ve güvenilir biçimde görülmesinde, bu hizmetlerin aktarılabilceği en uygun kuruluşlar olarak işçi kooperatiflerinin değer ve

¹ ESTRİN, SAUL, “Workers Co-operatives: Their Merits and Their Limitations”, **Market Socialism**, Clarendon Press, Oxford 1989, s. 168 (Akr.: GÜVEN, SAMİ, **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, Bursa 1993, s. 5)

önemlerinin anlaşılması, yerel ve ulusal politikacıların bu tür kooperatiflere olan ilgilerini giderek arttırmaktadır.²

İşte tüm bu sebeplerle, işçi kooperatifleri zaman içinde gelişim göstererek incelenmesi gerekli bir hale gelmiştir.

I. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TANIMI VE İLKELERİ

Endüstride, işçi yönetimi altında bulunan işletme olarak nitelenen işçi kooperatifleri, gerçekte bir üretim kooperatifçiliği modelinden farksızdır. Burada amaç, üretilmiş bir ürünün değerlendirilmesi yanında işgücünün de değerlendirilmesidir. Ancak bilinmelidir ki, işçi yönetiminde olan bir işletme, zorunlu olarak işçi mülkiyetinde de olmak zorunda değildir. Ayrıca her işçi mülkiyetinde olan işletme de, işçi kooperatifi sayılmamaktadır. Bu koşullarda, çeşitli tanımlardan yola çıkacak olursak, tanım gereği, işçi mülkiyetindeki bir işletme, kooperatifçilik ilkelerini benimser ve bu ilkeler esasında örgütlenirse, işçi kooperatifinden bahsetmek mümkün olacaktır.

Uygulamada çeşitli tanımlardan bahsedilmektedir. Bunlardan bazılarını aktarıp, sonra genel bir tanımlamaya gitmek doğru olacaktır.

İşçilerin, özel işletmelerde bağımlı işçi statüsünden ve emeğin sömürülmesinden kurtulmak ve daha insancıl bir ortamda çalışabilmek maksadıyla, ortaklaşa bir üretim için, işgüçlerini ve maddi kaynaklarını ortaya koyarak oluşturdukları kooperatif işyerlerine, işçi üretim (emek) kooperatifleri adı verilmektedir.³

İşçi kooperatifleri, çalışanların ortak oldukları sanayi tesislerini kooperatif olarak işletmeleridir. Bu nedenle bu kooperatiflere “işçi üretim kooperatifleri” veya “sanayi kooperatifleri” de denilmektedir.⁴

Tarım kesiminde, tarımsal üretim ortaklıkları, kooperatif çiftçilik, kolektif tarım, komün tarım olarak adlandırılan ortaklaşa üretim modeli tarımda çalışan sanayinin alt sektörleri itibariyle yani tarımsal sanayi açısından da işçi üretim kooperatifleri adını almaktadır. Bu kooperatifte bir üretim ünitesinde faaliyet gösteren bir işletme ve bu

² JANSSON, SUNE, “Swedish Labour-Owned Industrial Firms”, **Annals of Public and Co-operative Economy**, March 1986, Vol. 57, No. 1, s. 103 (Aktr.: GÜVEN, a.g.e., s. 5)

³ SAYAR, ALİ, Sosyal Siyaset Kürsüsü, <http://www.sosyalsiyaset.com/trindex.htm>, 20 Şubat 2004

⁴ MÜLAYİM, ZİYA G., **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Yetkin Basımevi, Ankara 1992, s.452

işletmede çalışan işçiler söz konusudur. İşçi kooperatifleri, sanayi ve tarıma dayalı sanayi sektöründe işçi yönetimi altında bulunan firma olarak da nitelendirilir.⁵

Bu tanımlar yanında, ICA (Uluslararası Kooperatif Alyansı) ilkelerinden yola çıkılarak, işçi kooperatifinin bir tanımı şu şekilde yapılabilir: İşçi kooperatifi, işçilerin nominal paylara sahip olarak paylaşıp ortak olma hakkını taşıdıkları ve kooperatifçilik ilkelerine göre işletilen bağımsız işletmelerdir. İşçi kooperatiflerinde, “her üyeye bir oy” ve “anamala sınırlı faiz ödenmesi” gibi ana kooperatifçilik ilkeleri uygulanmakta ve kooperatif işletmenin her düzeyindeki yönetiminde, işçilerin etkin rol oynamalarını düzenleyen biçimsel kurallar bulunmaktadır. İşçiler, kooperatiflerinin yıllık faaliyet sonuçlarını paylaşma hakkına sahip olmaktadır.⁶

Tanımlardan yola çıkarak, işçi kooperatiflerinde çalışan işçilerin hem işletmenin hissedarı hem de çalışanı olduğunu söylememiz mümkündür. Bu işletmelerde çalışan her işçinin eşit oylama hakkı vardır ve bu işletmelere dışarıdan başka bir ortak alınmamaktadır. Böylece kooperatif işletmede üye ve üye olmayan işçi ayrımı ortadan kaldırılmaktadır.

Özelliklerini, genel kooperatifçilik ilkelerinden alan işçi kooperatifleri, alanda genellikle onandığı gibi şu altı temel ilkeye dayanmaktadır.⁷

1. Otonom bir kuruluş olmaları.
2. İşçilerin paylaşıp sermayeyi ellerinde tutarak, kooperatif işletmenin üyelerini oluşturmaları.
3. Herkese bir oy ilkesinin geçerli olması.
4. Kooperatif işletmenin her düzeyindeki karar verme sürecinde, işçilerin doğrudan katılımının biçimsel olarak sağlanması.
5. Sermayeye sınırlı faiz verilmesi.
6. İşçilerin işletme sonuçlarına katılımı.

Sayılan bu niteliklere bakıldığında, işçi kooperatifleri, endüstriyel demokrasi bakımından, işçi katılımının en ileri biçimini sergileyen kendine özgü bir işletme türüdür. Bazı endüstriyel demokrasi uygulamalarında görüldüğü gibi, birkaç işçinin

⁵ ÇIKIN, AYHAN, –KARACAN, ALİ R., **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:511, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994, s.363

⁶ GÜVEN, a. g. e., s. 6

⁷ THORNLEY, JENNY, **Workers Co-operatives**, Heinemann Educational Books, London 1982, s. 3

seçilip yönetim kurullarındaki sandalyelere oturması, geleneksel işletmelere yönelik yönetime katılıma örneklerini oluştururken, işçi kooperatiflerinde işletmelerin mülkiyet ve denetim hakkı tamamen işçilerin elinde bulunmaktadır. Öteki kooperatiflerle karşılaştırılınca, üyeliklerin işçi olmayanlara kapalı olması işçi kooperatiflerini, kapalı kooperatif statüsüne sokmaktadır. Ancak, burada bahsedilen kapalılık, sadece işletme üyeliklerinin işçi olmayanlara kapalı olması anlamına gelmekte, işletme içindeki “açık kapı” ilkesini herhangi bir şekilde sınırlamamaktadır. Bu tür kooperatiflerde, işletme sahibi işçiler ve işletmede çalışan işçiler ayrımı olmamakta, bu da işletme içinde çalışma barışı sağlarken, dejenerasyon ve yozlaşmayı önlemektedir.

Prof. Vanek, işçi kooperatiflerinin, diğer işletmelerden ayrılan temel özelliklerini dört maddede özetlemektedir;⁸

1. İşçi kooperatiflerinin en önemli özelliği, kooperatif işletmenin o işletmede çalışanlar tarafından yönetilmesi ve denetlenmesidir. Katılımın eşitliğe dayalı olarak, her üyenin bir oya sahip olmasıyla tüm işçilere yaygınlaştırılmasıdır.
2. İşletmenin gelirinin eşitliğe bağlı olarak paylaşılmasıdır. Bu herkesin aynı ücreti alacağı anlamına gelmemektedir. Ancak, gelir paylaşımı, herkesin üzerinde anlaşacağı bir yöntemle (formülle) gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte eşit nitelikteki ve yoğunluktaki işler, eşit paylar almaktadır.
3. İşçi kooperatiflerinde, çalışanlar işletmenin anamal varlıklarına kişisel düzeyde sahip olmamaktadır. Mülkiyet hukuki bir bütün olarak işletmede kalmakta ve üyeler be varlıkları satmamakta ya da yok edememektedirler. Bu varlıklar en iyi şekilde kullanılmak durumundadır.
4. İşçi kooperatiflerinin temel bir özelliği de özgürlük ilkesine dayanmasıdır. Bu ilkenin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birisi, işçinin herhangi bir işi yapmakta,- yapmamakta ya da bırakmakta özgür olmasıdır. Ötekisi ise, işletmenin belli bir kişiyi işe alıp almamakta özgür olmasıdır.

⁸ VANEK, JAROSLAV, **The Participatory Economy**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1971, s.14 (Akr.: GÜVEN, **a.g.e.**, s. 7)

II. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN KÖKENLERİ VE FİKİRSEL GELİŞİMİ

İşçi kooperatiflerinin fikirsel düzeyde gelişmesinin arkasında, Endüstri Devriminin etkilerinin olduğu görülmektedir. İşçi kooperatifleri, Endüstri Devriminin beraberinde getirdiği kötü çalışma ve yaşam koşullarına ve tasfiye edilen küçük üreticilerde yarattığı güvensizliklere karşı bir tepki olarak ortaya atıldı.

Endüstri Devrimi sonrası, İngiltere de ilk sosyalistler, yeni oluşan işçi sınıfının işverenlerin elinde sömürülmesini ve devrimle beraber parçalanan eski köy topluluklarının dağılmasına ve bu dağılma sonucunda ortaya çıkan toplumsal parçalanmaya karşı açık bir tepki gösterdiler. Bu sosyalistler, bir yandan işçi sınıfının eşitliğini savunurken diğer yandan da toplumdaki diğer yaşam ölçülerinin yükselmesini ve çatışmanın yerini sosyal uyum ve işbirliğinin almasını istiyorlardı. Bu amaç etrafında, kapitalist düzeni veri kabul ederek, sanayileşmenin faydalarını, endüstri öncesi küçük toplulukların sosyal yararlarıyla birleştirecek modeller üzerinde çalışıyorlardı. Endüstri devriminin ortaya çıkardığı emek ve sermaye ikilemine karşı geliştirilen bu modeller, emek ve sermayenin aynı yerde toplanması rüyasını taşıyordu.

İşçi sınıfının, kapitalistler için çalışması yerine, kendilerinin sahip oldukları ve denetleyebilecekleri bir işletme yaratma rüyası, endüstri devrimi sonrası sosyalist düşüncenin en belirgin geleneğini oluşturdu. 19. yüzyıl başlarında, R. Owen, C. Fourier, P. Buchez, L. Blanc gibi öncü sosyalist isimler, kooperatif ilişkilerin egemen olacağı, küçük toplulukları temel alarak çalışmalarına başladılar. Bu çalışmalarda dile getirilenler, işçilerin üretim araçlarına sahip olarak, kooperatif işletmelerde çalışmaları ve bu sonuçla işçileri işveren ve sermaye baskısından kurtarmaktı. Bunun yanında, işçilerin denetimine dayalı özyönetim ve üretim araçlarında grup mülkiyetinin ön plana çıkacağı, işçi kooperatiflerinden bahsediliyordu.

Başlangıcını, 18. ve 19. yy'ın başındaki özyönetimli küçük atölyelerin oluşturduğu bu kooperatifler 19.yy boyunca gelişerek, ekonomik ve toplumsal koşullara bir tepki, çözüm yolu ve adil bir toplumsal düzen görüşüyle yeniden hayat kazanarak; işyeri demokrasisinin, istihdam güvencesinin, işçiye yakışan ücretin ve emeğe saygının temel savunucuları oldular.

A. Fikirsal Düzeydeki Gelişmeler

Tarihin eski çağlarından beri ortaya atılan ortaklaşa çalışma ve paylaşıklı iş yapma düşüncesi, 19. yy. başlarında kooperatifçi sosyalistler olarak bilinen, yukarıda saydığımız kimi düşünürlerin çalışmalarıyla gelişmiş ve kooperatifçilik hareketi ilk kez ortaya atılarak zaman içinde Avrupa'dan tüm dünyaya yayılmıştır. İşçi kooperatifçiliğine fikirsal düzeyde katkı koyan düşünürler aşağıda kısaca özetlenmiştir.

1. Robert Owen

Robert Owen, hakim olan kapitalist yapı içerisinde, İngiltere'de ilk kooperatif denemeyi gerçekleştiren kişi olarak bilinmektedir. Genç yaşta ortak olduğu fabrikada, kapitalist düşüncenin yanında, işçilerin daha iyi çalışma ortamına kavuşturulduğunda, onlardan daha fazla verim alınabileceği düşüncesini ileri süren çalışmalar yapmıştır.

Bir fabrika sahibi olan Owen, "Bir makine nasıl yağlanmakla daha iyi iş görürse, işçi de iyi bakıldığı takdirde daha iyi randıman verir." diye düşünmeye başlamıştır. Fabrikasında çalışan işçilerin durumlarını düzeltmek için çareler aramış, kendi işçilerinin ihtiyaç maddelerini kalitesi bozuk ve pahalı olarak sağladıklarını saptayarak, onlara ihtiyaç maddelerini hem ucuz, hem de iyi kaliteli olarak sağlamayı düşünmüştür. Bunun için Owen, fabrikasındaki işçiler için tüketim mağazası ve tasarruf sandığı meydana getirmiştir. Ayrıca fabrikasındaki işçilerin çalışma saatlerini de günde 16'dan 10' indirmiştir. On yaşından küçük çocukların fabrikasında çalışmasını yasaklamış ve onlar için okul açmıştır. Ayrıca işçilerden kesilmekte olan para cezası usulünü kaldırmıştır. Görülüyor ki Owen, fabrikasında, kendi işçileri yararına birçok sosyal yenilikler yapmıştır.⁹

Owen, kooperatifçi, sosyalist bir ekonomisttir. Sosyal sorunların çözümünü toplumsallaştırmada değil, kooperatifleşmede aramıştır. Kapitalist düzenlerde rekabeti baskı altında tutmak için, kooperatifleri tek araç olarak görmektedir. Kapitalizme egemen olan salt ekonomik düşüncenin yanı sıra, insancıl ve toplumsal bir zihniyeti de

⁹ TOTOMIANZ, VAHAN, **Pantheon Cooperativo**, Roma 1953, s. 55,56 (Akt.: FINDIKOĞLU, ZEKİ F., **Türkiye'de Kooperatifçilik**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından: 537, İstanbul 1953, s.11)

sokmak teşebbüsüne geçmiştir. Owen'in bu girişimi kooperatifçilik tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır.¹⁰

Owen, yukarıda saydığımız çalışmaları yaparken, İngiliz Hükümetinden yardım talep etmiş, fakat bu yardımların sağlanamaması ve kapitalistlerin tutumu karşısında İngiltere'yi terk ederek Amerika'ya gitmiştir. Amerika'da da benzer çalışmalarını sürdüren Owen, New Larnaka'da işçiler için büyük bir arazi üzerinde komün denemeleri yapmıştır. Ama bu denemeler de, İngiltere'dekiler gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Her ne kadar yaptığı çalışmalar başarılı olmadıysa da, işçilerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik açtığı mağaza ve dükkanlar birer kooperatif denemeleriydi ve bu deneyimlerden yararlanan "Rochdale Öncüleri" İngiltere'de ilk tüketim kooperatiflerini kurmuş oldular.

Owen, kooperatifleri, rekabeti baskı altında tutacak bir araç olarak görmekte ve kar güdüsüne ve rekabet serbestisine dayanan ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin değiştirilmesinde, kooperatiflerin önemli roller oynayabileceğine inanmaktadır. Owen'e göre, kar güdüsü, bütün kötülüklerin temelidir. Kar, maliyeti aşan bir gelirdir. Adil fiyat, maliyete eşit olan fiyattır. Ürünler maliyet fiyatına göre satılmalıdır. Kar, sadece adil olmamakla kalmaz, bunun yanı sıra aşırı üretim ve eksik tüketime de yol açarak ekonomik bunalımları da getirir. Çünkü, kar, işçinin emeğinin ürününü satın alma olanağını elinden almaktadır.¹¹

Owen'in uygulamaları her ne kadar başarısız olmuş olsa da, onun özgün kooperatifçilik fikirleri, daha sonraki fikirler için temel oluşturmuş ve birçok Batı ülkesinde uygulama alanı bulmuştur. Bu sebeple, Owen, kooperatifçiliğin en önemli öncüsü ve babası olarak sayılmaktadır.

2. Charles Fourier

Kooperatifçilik fikrinin ortaya atılmasıyla beraber çeşitli ülkelerde gelişmeler devam ederken, Fransa'da da bazı kooperatifçilik hareketleri görülmüştür. Fransa'daki gelişmeler daha çok fikirsel yönden gerçekleşmiş ve bu düşüncenin öncüsü de Fourier

¹⁰ MÜLAYİM, a.g.e., s. 27

¹¹ HAZAR, NUREDDİN, **Kooperatifçilik Tarihi**, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği, Yayın No.1, Ankara 1970, s. 62

olmuştur. Ayrıca, Fourier, işçi üretim kooperatifleri fikrini dünyada ilk ortaya atan kişi olarak da tanınmaktadır. Fourier'in temel düşüncesini, yerleşik kapitalist düzene alternatif olarak kooperatiflere dayalı bir düzen oluşturmak belirlemiştir. Kooperatiflere dayalı bir düzen içinde insanların daha mutlu ve özgür yaşayabileceklerini savunmuştur.

Fourier'in önerdiği toplum düzeni, "phalanstere" adını verdiği ve üyelerinin üretimde ve tüketimde kooperatifler yoluyla işbirliği yaptığı otarşik bir yapıya dayanmaktadır. Yani, Phalanstere, hem üretim, hem de tüketim kooperatifi niteliğinde olan bütünleşmiş bir kooperatiftir. Phalanstere'lerin, bir otel etrafında 400 hektar araziye, iş atelyelerini ve sınıai kuruluşları içerecek şekilde kurulması öngörülmekte ve buralarda ortaklar tarafından tüketilen malların yine ortaklar tarafından üretilmesi esas alınmaktadır. Phalanstere, üretim ve tüketimde özyeterliliğe sahip bir mikro-kosmos olarak tasarlanmakta üretim fazlasının olması halinde, bununla öteki Phalanstere'lerden, eksikliği duyulan malların alınması öngörülmektedir. Topluluğun üretimi, hem tarımsal hem de sınıai üretimi içermekte ve ortaklaşa bir yaşam biçimi sürdürülmektedir. Arazi işyeri ve üretim araçları Phalanstere'nin ortak malını oluşturmakta ve tarım, sanayi vb. gibi alanlarda 30 dolayında işyeri bulunmaktadır. Bu işyerlerinde kümeler halinde çalışılmaktadır.¹²

Topluluktaki herkesin kendisine en hoş gelen işi yapması öngörülmekte ve elde edilen işletme fazlasının 5/12'sinin emeğe, 4/12'sinin anamala ve 3/12'sinin de hüner ve yeteneğe dağıtılması düşünülmektedir. İşçinin aynı zamanda pay sahibi olması nedeniyle işletme fazlasından yalnız kendi emeğine dayanarak değil, anamal payına ve becerisine göre de pay alması öngörülmekte ve böylelikle işin veriminin artacağı ileri sürülmektedir. İşçiler pay sahipleri ve seçilmiş yöneticiler olarak yönetime katılabilmektedirler. Phalanstere'lerde mülkiyet hakkına saygı duyulmakta ve mülkiyet in insan faaliyetini özendirdiği kabul edilmektedir.¹³

Fourier'e göre, tüm toplumlarda insanları çalışmaya yönelten itici güçler vardır. Bunların önemli bir kısmını fakirlik ve kişisel çıkarlar oluşturmaktadır. Fourier, insanları çalışmaya zorlayan bu itici güçlerin oluştuğu toplumsal düzene karşıdır. Ona

¹² GÜVEN, a.g.e., s.29

¹³ ZARAKOLU, AVNİ, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, No.456, Ankara 1981, s.69 (Aktr.: GÜVEN, a.g.e., s. 29)

göre, eğer çalışma cazip bir hale getirilirse, insanlar yaptıkları işlerden zevk alacaklar ve daha mutlu bir yaşam süreceklendir.

Fourier, insanların başkalarının altında çalışmalarının yaratacağı rahatsızlıkları ortadan kaldırmaları amacıyla bir örgütlenme gerçekleştirmelerini ve işbirliği yapmalarını öngörmektedir. Bu örgütlenmenin de kooperatifler sayesinde olacağını belirtmiştir. Buradaki kooperatiflerden kasıt, daha önce değinilen, işçiye hem kara katılma, hem de mülkiyet sahibi olma olanağını tanıyan; hem üretimi hem de tüketimi kapsayan çok yönlü bütünleştirilmiş kooperatifler olan Phalanstere'lerdir.

Fikirsal alandaki gelişmeler, Fourier'in mülkiyetin yaygınlaştırılması düşüncesini geliştirmesine katkı sağlamıştır. Bu alana yaptığı en önemli katkı kuşkusuz; üretimi ve tüketimi birlikte kapsayan çok yönlü, bütünleşmiş, kooperatifçiliği önermesidir. Her ne kadar uygulamaya yönelik çalışmalar yapmamış olsa da, ondan sonra gelenlere ilham kaynağı olması bakımından, Fourier, işçi üretim kooperatiflerinin öncüsü olarak bilinmektedir.

3. Phillippe Buchez

Buchez, Hristiyan sosyalistlerin Fransa'daki temsilcisidir ve özellikle Fourier olmak üzere kendisinden önceki kooperatifçilerden çok etkilenmiştir. Buchez, üretim kooperatifçiliğinin kuramsal temellerini oluşturan ilk kişi olarak bilinir.

Buchez'e göre, insanlardaki bencilliği ve toplumlardaki inançsızlığı yeni bir düşünceyle yenmek olasıdır. Bu yeni düşünce şudur: toplum, yoksul halk tabakalarının kalkınması yönünde etkinlik göstermelidir. Toplum ve ekonomi, herkese üretimden hakça pay almasını güvence altına alacak bir "çalışma örgütü" yoluyla yeniden kurulmalıdır. Çalışma örgütü, sanat ve meslek sahibi emekçilerin kooperatifler etrafında birleşmeleriyle oluşturulacaktır. Çalışan sınıf, bu şekilde aralarında birleştiğinde, kendi kendine yardım yoluyla özgürlüğe kavuşacaktır. Böylelikle, girişimci ortadan kalkacak, işçiler kendi kendilerinin patronu olacak ve başkalarının kendilerini sömürmesine olanak tanımayacaklar. Aynı işkoluna mensup olan sanatkarlar bir kooperatifin çatısı altında birleşecekler ve üyeler ayrı bir işyerine sahip olmayacaklardır. Buna karşılık,

kooperatifin ve üretim araçlarının doğrudan sahiplerini oluşturacaklardır. Her üye, bu yeni yapılanma içinde emeğinin ve yeteneğinin karşılığını tam olarak alacaktır.¹⁴

Buchez'e göre kar dağıtımı da şöyle olacaktır: önce çalışan üyelerin hak ettiği ücretler ödenecektir. Öteki giderler düşülerek bulunacak net karın, beşte-biri yedek akçe ayrılacaktır. Geriye kalanı ise ücretlerine ek olarak emekleri oranında üyelere dağıtılacak ve kadın ve çocukların bakımında kullanılacaktır. Ayrıca, yöneticilere kol işçilerinden daha yüksek ödemeler yapılmayacaktır.¹⁵

Buchez'in kooperatifler üzerinde özellikle durduğu konu, işletmenin yedek akçesidir. Buchez, yedek akçeyi kooperatifin yaşamsal unsuru ve en esirgenecek varlığı olarak görmektedir. Ona göre, yedek akçe, yalnızca kooperatif için önemli değil, toplum için de yararlı bir unsurdur. Bu olgu, şimdi kullanıldığı gibi, gelecek nesillere aktarılacak da toplumsal bir fayda sağlayacaktır. Çalışanların karlarının bir kısmını ayırmaları, gelecek kuşakların da endişelerini bir ölçüde azaltacaktır. Buchez, kooperatifler dağılsa bile, yedek akçelerin ortaklar arasında dağıtılmamalarını ve başka kooperatiflerin kurulmasına ön ayak olabilmek için devletçe saklanmasını istemektedir.

Yedek akçe olayında görüldüğü üzere, Buchez'in üzerinde durduğu bir diğer konu da devletin kooperatifçiliğe yardım yapması konusundadır. Devletler, kooperatiflere kredi sağlamalı ancak, yaptığı yardımdan dolayı kooperatiflerin yönetim ve denetimine karşına hakkına sahip olmamalıdır.

Fransa'da, Buchez'in girişim ve özendirmeleriyle çok sayıda işçi üretim kooperatifi kurulmuştur. Ancak kurulan yüz kadar kooperatifin, çoğunun uzun süreli bir hayatı olamamıştır. Bu başarısızlığın sebebi, işçilerin tek başlarına kooperatif işletmeleri yönetecek bilgi ve deneyime sahip olmamaları ve kuruluştaki önemli olan kimi ilkelerin gün geçtikçe geri plana atılmasından kaynaklanmaktadır.

Buchez, işçi kooperatifleri üzerindeki görüşleri geliştirip, sistemleştiren ve kuramsal bir model ve bütünlüğe kavuşturan düşünür olarak bilinmektedir. Bu özellikleriyle, Buchez'in, kooperatifçilik düşünün gerçek kurucusu olduğu çoğu zaman vurgulanmaktadır.

¹⁴ HAZAR, a.g.e., s.133-134

¹⁵ a.e., s.134

4. Louis Blanc

Kooperatifçilik çalışmalarına Fransa'da başlayan Blanc, temellerini Buchez'in ortaya attığı üretim kooperatifleri düşüncesini bütünleyen ve uygulamaya aktaran bir kooperatifçi olarak bilinmektedir. Yaptığı çalışmaları "Emeğin Örgütlenmesi" adlı kitabında toplamıştır. Toplumsal ve ekonomik düzene ilişkin getirdiği realist önerilerle ütöapist sosyalistlerden ayrılmaktadır.

Blanc'a göre, yerleşik düzendeki kötülüklerin temelinde serbest yarışma yatmaktadır. Yarışma, ekonomik bunalımların nedeni olduğu gibi, tekellere yol açmakta ve işçilerin sömürülmelerine etken olmaktadır. Yarışma, güçlülerin yararına işlemekte ve uluslararası savaşların da nedenini oluşturmaktadır. Kısacası, işçilerinin dayanılmaz kötü koşullarından birinci derecede serbest yarışma sorumludur. Fabrikaların ortaya çıkması el tezgahlarını yok etmiştir. Bu tezgahlarda çalışan sanatkarlar da, kendi kendilerinin efendisi oldukları halde, gündelikçi işçi konumuna düşmüşlerdir. Tarım alanında da aynı olgu yaşanmıştır. Eski aletlerle çalışan yoksul çiftçiler yeni tarım araçlarını alabilmek için tefecinin eline düşmüştür. Bütün bunların nedeni serbest yarışmadır. Gerçekte, geçmiş bütün zamanlarda da zaten özgür olamayan işçileri, bu yeni ortamda da yasalar koruyamamaktadır. Çünkü, özgürlük yasa maddeleri arasında değil, doğrudan güçlünün elinin altındadır.¹⁶

Blanc'ın da dediği gibi, toplumu ve ekonomiyi bozan ana olgu, serbest yarışma olgusudur. Blanc, toplumları serbest yarışmanın yıkımından kurtarmak için, üretim kooperatiflerinin kurulmasını önermektedir. Devletin desteklemesiyle kurulan üretim kooperatiflerin varlığı, çalışanlara daha iyi koşullar sağlarken, gelecekte de ekonomik düzenin bel kemiğini oluşturacak kuruluşlar olarak görülmektedir.

Blanc'ın özgün bir kooperatifçi olduğunu ve diğer sosyalistlerden ayrıldığını söylemiştik. Buna en iyi örnekleri şu şekilde verebiliriz; Blanc'ın önerdiği kooperatifler, Fourier'in önerdiği Phalanstere'lerden farklı olarak, ekonomik yaşamın her yönünü kapsamaktadır. Yani her üretim alanının da bir üretim kooperatifi kurulmalı ve devlette ilk sermayeyi sağlamada öncü olmalıdır. İlk sermayeyi sağlayan devletin de,

¹⁶ HAZAR, a.g.e., s. 142

denetlemede etkin olmasını savunmuştur. Bu önerileriyle, kooperatifçi sosyalizmle, devletçi sosyalizmi birleştirerek, daha realist bir yaklaşım öne sürmüştür. Bir diğer farklılık ise, Buchez, kooperatifin temellerini küçük zanaat erbabından oluştururken; Blanc, doğrudan sanayi işçilerine yönelmiş ve kooperatiflerin kurulmasında işçi rolünün önemini vurgulamıştır.

Kooperatif-devlet ilişkileri, Blanc'ın modelinde şöyle olmalıdır. Devlet, bütün üretim birimlerine sahip olarak bireysel yarışmaya son verdikten sonra, bunları kooperatif şeklinde örgütleyerek işçilere devretmelidir. Kooperatifler devlete olan bu borçlarını yıllık karlarından ayıracakları paylarla geri ödemelidirler. Her işkoluna mensup olan işçiler gündelikçi olmaktan kurtarılarak, özgür kooperatifçiler konumuna getirilmelidirler. Blanc'a göre böyle bir model çerçevesinde birbiriyle dayanışma içinde çalışacak olan kooperatif işyerleri ekonomik bunalımları da önleyebileceklerdir. Çünkü, serbest yarışmanın yerini dayanışma alacaktır. Blanc'ın önerdiği bu modelde, üretim birimlerinin zorla, devrimle değil, kamulaştırma yoluyla devletin eline geçmesi esas alınmaktadır.¹⁷

Blanc, 1848 de kurulan geçici hükümette bakanlık yapmış ve işçi komisyonunun da başkanlığını yürütmüştür. Daha sonra kurulan kabinede görev yapmamasına rağmen, onun fikirlerini savunan kimi bakanların çalışmalarıyla, meclisten kooperatiflerin desteklenmesi amacıyla 3 milyon franklık ödeme çıkarılmıştır. Bu destek sayesinde o yıllarda 300'den fazla kooperatif kurulmasına karşın, açılan kredilerin dağıtımındaki yanlışlar yüzünden çoğu kooperatif girişim başarısız olmuştur.

Blanc, yaptığı çalışmalar sayesinde tarihte ilk kez, Fransa'da işçi üretim kooperatiflerinin kurulmasında devletin kredi vermesini sağlamıştır. Bu uygulama, tüm dünyada model olarak alınmış ve destek bulmuştur. İşçi üretim kooperatiflerinin ancak devlet yardımıyla başarılı olabileceğini savunan Blanc, bu fikriyle işçi kooperatiflerinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır.

¹⁷ GÜVEN, a.g.e., s. 33

5. Hristiyan Sosyalistler

L.M. Ludlow, C. Kingsley, J.D. Maurice gibi düşünürler de, Batı'da işçi üretim kooperatiflerinin gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu isimler kooperatifçilik tarihinde Hristiyan Sosyalistler olarak geçmektedir.

Hristiyan sosyalist kooperatifçilere göre, bencillik, serbest yarışmayı doğurmaktadır. Serbest yarışma esasına kurulan ekonomi ve toplum düzeni üst tabakaya varıllık getirirken, çalışan insanlara umutsuzluk vermektedir. Bu tür toplumlarda gerginlik öylesine büyük ki, yerleşik düzen ancak zorla ve şiddetle konulabilir. Toplum düzenindeki tüm aksaklıkların nedeni doğrudan insanın bencilliğinde aranmalıdır. Toplumda düzeltim yapılmak isteniyorsa, öncelikle bu bencilliğin yenilmesi gerekir. Dünyanın yüzünü değiştiren tarihteki büyük girişimler yarışmayla değil, insanların işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, salt kooperatifçilik ilkesiyle, ekonomik ve toplumsal düzen yeniden kurulabilir. Kooperatifçilik, bu düşünürlere göre bir hristiyan ilkesi olduğundan, bencilliğin ve serbest yarışmanın kooperatifçilik yoluyla yenilmesi, Hristiyanlık yoluyla yenilmesiyle eşanlamlıdır.¹⁸

Hristiyan sosyalistlerin özellikle işçi kooperatifleri üzerine odaklanmalarının sebebi, Ludlow'un Fransa'da öğrenciyken, Fourier ve Buchez gibi kooperatifçi düşünürlerin etkisinde kalmasıdır. Bir diğer etken ise, Blanc'ın İngiltere'de bulunduğu dönemlerde, Hristiyan Sosyalistlerle beraber çalışmalar yapmasıdır. Hristiyan Sosyalistler, çalışmalarını doğrudan uygulamaya sokarak, işçi kooperatifleri kurmuşlar ve işçi sınıfını yoksulluktan kurtararak onları siyasal bir güç konumuna getirmeyi amaç edinmişlerdir. Yaptıkları bu çalışmalar sayesinde onlar da diğer tüm bu kooperatifçi düşünürler gibi kooperatifçiliğin gelişmesine katkı koymuşlardır.

B. Birinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinden İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerine Geçiş

Yukarıda saydığımız birçok kooperatifçi düşünürün fikirsel katkılarının etkisiyle, İngiltere ve Fransa'da çok sayıda işçi kooperatifi kurulmuştur. İşçi kooperatiflerinin tarihsel kökenlerine bakıldığında, işçi kooperatiflerinin gelişimini iki

¹⁸ HAZAR, a.g.e., s.101

ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, birinci kuşak işçi kooperatifleri ve daha yakın zamanda karşımıza çıkan ikinci kuşak işçi kooperatifleridir. Tarihsel süreç içerisinde işçi kooperatifçiliği çeşitli nedenlerle farklılaşma göstermiştir. Burada sırayla birinci kuşak ve ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin birbirinden ayrılan ve benzeşen özelliklerini ele almaya çalışacağız.

1. Birinci Kuşak İşçi Kooperatifleri

1852 yılında İngiltere’de ilk kooperatifler yasasının çıkarılmasıyla birlikte kurulan ve Birinci Dünya Savaşına değin kuruluşları süren kooperatiflere genellikle “Birinci Kuşak Kooperatifler” denilmektedir. Bunlar daha sonra kurulanlardan ayrı bir kategori oluşturmaktadır. Birinci kuşak işçi kooperatifleri de kendi içinde iki kümeye ayrılmaktadır. 1852’den 1870’lerin sonlarına değin kurulanlar, Owenite kökenli olup, yüksek ereklerle ve ütöpik amaçlarla özdeşleştirilmektedir. Bunlar, yapısal modelleriyle, objektif erekleri arasında büyük çelişkiler taşımaktadırlar. Bunlardan çoğu, daha kuruluşlarından yanlış çıkışlar yaptıklarından, çok az başarılı olabilmişlerdir. İkinci kümedekiler ise, az çok işleyebilir modellere dayandıklarından ve ereklerini başarılabilir ölçülere indirgediklerinden, göreceli olarak daha başarılı olmuşlardır. Birinci kümedeki öncü ya da erken kooperatifler, “dünyayı değıştirme” gibi devinim gücüyle orantılı olmayan yüksek erekleri içeriyorlar ve Owenite (New Harmony) deneyimlerinin yeni örneklerini oluşturuyorlardı.¹⁹

Tarihteki ilk işçi üretim kooperatifi, 1850 yılında, Londra’da kuruldu. The Society for Promoting Working Men’s Association adlı bu kooperatif, bir düzine terzi kalfası tarafından kurulmuştu. Bu kurulan ilk kooperatifi sırayla, başka zanaat dallarından, 40 kadar kooperatif izledi.

Bu kurulan öncü kooperatiflerin çoğu başarısız oldular. Bazıları da nitelik değıştirerek kapitalist işletmelere dönüştüler. Bunların başarısız olmalarında daha öncede değindiğimiz sebepler sıralanabilir. İlk kooperatifler, yönetim yetersizlikleri, sermaye ve hammadde oluşturmada yaşanan güçlükler, kooperatifler arasındaki çekişme, eğitim yetersizliği sonucu oluşturulamayan işbirliği ve pazarda rekabet edememe gibi sorunlar nedeniyle varlıklarını sürdürememişlerdir.

¹⁹ GÜVEN, a.g.e., s. 35

Kooperatiflerin yaşadıkları tüm bu başarısızlık ışığında, 1852 yılında, Londra'da 28 kooperatifin katılımıyla bir konferans yapıldı. Buradaki konferansın amacı, işçi kooperatiflerini daha etkin bir hale dönüştürebilmektir. Konferansta, tüm kooperatiflerin kullanabileceği bir tüzük yapılması kararlaştırıldı. Rochdale ilkeleri üzerine kararlar alındı. Aynı yıl, Ludlow ve Neale'nin girişimleri ile ilk kooperatifler yasası çıkartıldı. Çıkarılan bu yasada yapılan bir değişiklik, kooperatiflere üst örgütlenme yolu açıldı ve bu sayede 1873'de ilk üst örgütlenme olan Hristiyan Sosyalist Kooperatifler Birliği kuruldu.

1870'lere kadar kurulan kooperatiflerin bir çoğu, geleneksel kapitalist işletmelere dönüşüyorlar, bu doğrultuda asıl amaçlarından sapıp yozlaşıyorlardı. Bu yozlaşmaların en belirgin sebebi olarak da finansman sorunu göze batmaktaydı. Kurucu üyeler özkaynak yaratmada etkisiz olurlarken, kooperatif işletmeler için gerekli finansal kaynağın banka kredilerinden sağlanması olanaksız olarak görülüyordu. Tüm bu finansal sorunlar, kooperatiflerin yozlaşarak birer kapitalist işletmelere dönüşmelerini hızlandırıcı etmen olarak görülmektedir.

1870'lerin sonlarına doğru ilk kuşak işçi kooperatiflerindeki olumsuzluk iyice göz önüne çıkmaya başlamıştı. Endüstrinin temel alanlarında faaliyet gösteren bir çok kooperatif başarısız sayılmaktaydı. Kooperatiflerin başarılı olmasında en önemli koşul olan işçilerin kooperatiflere bağlılığı artık sağlanamaz olmuştu. Kooperatiflerin kuruluşunda, ilk girişimcilerin doğrudan çalışanlardan oluşmaması, bu bağlılığı olumsuz etkilemekteydi. Oysa, İngiltere'nin aksine, ilk girişimcilerin doğrudan çalışanlardan oluştuğu Fransa'daki işçi kooperatifleri benzer endüstri dallarında başarılı olmaktaydılar.

Bu yıllara kadar yaşanan başarısız deneyimler, 1880'li yıllarda İngiltere'de daha düşük hedefleri olan, dar kapsamlı kooperatiflerin kurulması sürecini başlattı. Bu kooperatiflerin yarısından fazlası genelde giyim, ayakkabıcılık ve matbaa sektörlerinde kurulurken,- inşaat ve metal alanlarında da başarılı kooperatifler göze çarpmaktaydı. Birinci kuşak işçi kooperatifleri için 1880 yılı bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. 1880 öncesinde yaşanan olumsuzluklardan sonra, 1880 ve 1890 yıllarında kurulan bir çok kooperatifte, özkaynakların doğrudan çalışanlar tarafından ya da onların kurduğu kuruluşlar tarafından sağlandığı görülmektedir. Doğrudan çalışan sınıf dışındaki

kişilerin bu sürece karışmamaları işçi kooperatiflerinin önünü açmaktaydı, kaldı ki, üretimi gerçekleştiren kooperatifler pazarlamada, kurumsallaşmış işçi kooperatiflerini değerlendirmeye başlamışlardı. İşçi kooperatifleri, ürettikleri malları, kooperatif mağazalara satmaktaydı.

İşletmeler için yaşamsal önem arz eden, yönetim sorunu bu kooperatifler içinde, büyük sorunların olmasına neden olmuştur. Öyle ki, kapitalist piyasa ekonomisi içinde profesyonelce yönetilemeyen işçi kooperatifleri, rekabet koşullarındaki dezavantajları ile hedeflerinden uzaklaşmaya ve sınırlı bir şekilde gelişme göstermeye itilmişlerdir. Bu tür bir durum Fransa'daki işçi kooperatiflerinde de görülmektedir. 1900 yıllara gelindiğinde, tüm bu olumsuz koşullar sebebiyle işçi kooperatiflerini sayıları hızla erimiş ve 1970'lerde 16'ya kadar gerilemiştir.

Tablo – 1 İngiltere’de İşçi Üretim Kooperatifleri (1881-1973)

Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı	Yıllar	Sayı
1881	13	1897	112	1936	50
1885	27	1900	105	1950	44
1890	74	1905	112	1960	37
1893	113	1913	71	1970	26
1894	108	1924	64	1973	16
1895	103				

Kaynak: GÜVEN, a.g.e., s.37

İlk işçi üretim kooperatiflerinin kurulduğu bir diğer ülke olan Fransa’da ise, 1884 -1960 yılları arası toplam 2250 adet işçi kooperatifi kurulduğu ve bunlardan 520 tanesinin 1960’lı yıllara kadar gelebildiği görülmektedir. Derek Johns’un bir araştırmasına, bu kooperatiflerin yönetim kurullarındaki işçilerin oranı şöyle gelişmiştir.²⁰

²⁰ JOHNS, DEREK, “The Economics of British Producer Co-operatives”, Ken Coates (ed) **The New Worker Co-operatives**, Spokesman Books, s. 43 (Akt.: GÜVEN, a.g.e., s.38)

Tablo – 2 Yönetim Kurullarındaki İşçi Oranları

Yıllar	Yönetim Kurulu'ndaki İşçi Oranları
1890	% 34
1935	% 53
1948	% 60
1958	% 55
1970	% 49

Kaynak: GÜVEN, a.g.e., s.37

Bu verilerden yola çıkıldığında, Fransa'da işçi kooperatiflerinde işçilerin etkinliğinin 1958 yılına kadar sürdüğü bu tarihten sonra ise, işçilerin denetim mekanizmasından yavaş yavaş çekildiklerini gözlemlemek mümkündür. Birinci Kuşak işçi kooperatiflerinden yakın zamana kadar gelebilenler üzerinde durulursa, bunların göreceli de olsa bir başarı gösterdikleri söylenebilir. Bu başarıya ulaşmış kooperatiflerde işçilerin denetim ve mülkiyette etkin oldukları göze batmaktadır. Bunun yanında yönetsel ve finansal zorluklarla karşılaşan, kapitalist ortam içinde büyümeye isteksiz davranan ve sosyalist geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan kooperatiflerin varlıklarını sürdürebilmeleri zaten mümkün görünmüyordu. Thornley, birinci kuşak işçi kooperatiflerinin başarısızlıklarını şöyle dile getirmektedir.²¹

“Bu kooperatiflerin sosyalist amaçları, onların pazarlardaki yaşama şanslarını çok azaltıyordu. Genellikle nitelikli işçilerden oluşan, ancak aralarında yöneticilik yeteneği bulunmayan işçi kümelerini içeriyordu. Düşmanca bir ekonomik çevrede geniş ölçüde disipline edilmemiş bir işgücüyle demokratik uygulamaları geliştirme girişimleri çok sık tartışma ve kavgalara yol açıyordu. Ayrıca, kooperatiflerin küçük zanaata dayalı endüstrilerden kurtarılarak, rakipleriyle yarışma gücüne ulaşabilmeleri için sermaye oluşturmada da ciddi güçlükleri vardı. Bu kooperatiflerin çevrelerindeki dünyadan kendilerini soyutlamaları, sadece kendi içsel ütopyik düşlerine dönmeleri, başarısızlıklarını kaçınılmaz hale getirmiştir.”

²¹ THORNLEY, a.g.e., s.14

Batı Avrupa’da, 19.yy.ın başlarında sendikacılık hareketlerinin gelişimiyle beraber, işçi kooperatiflerinin savunduğu emeğin sömürülmesini önleme, üretim araçlarına sahip olma ve işletme mülkiyetinin çalışanın elinde olması gibi amaçları önemini yitirmeye başladı. Sendikacılık hareketleri arttıkça, işçi kooperatiflerindeki profesyoneller, nitelikli ve niteliksiz işçiler diye adlandırılan daha gelenekselci grup, işçi kooperatiflerine önem gösterirlerken, yenilikçi sayılan çoğu radikaller ise sendikalar ve Chartist devinimler için savaşıyorlardı.

Birinci kuşak işçi kooperatiflerinin etkinliğinin azalmasına bir örnekte, tüketim kooperatifçiliğinin, üretim kooperatifçiliğiyle bağlarını koparması olmuştur. Öte yandan Avrupa’da hızla yayılan demokratik sosyalizm, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirici düzenlemeler yaparken, tüketici çıkarlarının önemini vurguluyor ve kooperatif ilkelerine tüketicilerin egemen olmasını öngörüyordu. Tüm bu etmenler 150 yıllık bir geçmişi olan kooperatif Commonwealth kavramının soyut bir hal almasına ve ulaşılmasındaki güçlükleri açığa çıkarıyordu. Tüm bu sayılan etmenler ile 19.yy.da işçi kooperatifleri yalnız başlarına bırakılmış ve yapılan çalışmalar göz ardı edilmiştir.

Sendikacılık hareketleri Fransa’da, İngiltere kadar etkili bir taraftar kitlesi kazanamamıştır. İşçi kooperatiflerinin, tarihsel geçmişlerine bakıldığında, sendikacılık hareketinin başarısız olduğu dönem ve ülkelerde kimi endüstri dallarında başarı gösterdikleri görülmektedir. İşte bu sebeple birinci kuşak işçi kooperatifleri İngiltere’ye oranla Fransa’da daha başarılı olmuş, eski yapılarından aldıkları güçle kendilerini geliştirme imkanı yakalayabilmişlerdir. İşçi sınıfının iki ana hareketi arasındaki bağlantının kurulamamış olması, biri ötekinin aleyhine gelişen ve birbirlerini destekleyemeyen, birlikte gelişemeyen bir iki ayrı hareket sürecini beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, mevcut ekonomik düzene ayak uydurarak, gelişme ve daha çok kar sağlamayı kendi ideolojilerine ters gören birinci kuşak işçi kooperatifleri, pazar koşulları içinde rekabeti sağlayamayarak başarısız olmuşlardır.

2. İkinci Kuşak İşçi Kooperatifleri

1970’li yılların ortalarına doğru gelindiğinde, kapitalist gelişme artık yavaş yavaş çekiciliğini yitirmeye başlamış ve ortaya çıkardığı düzen, toplumsal ve ekonomik

olarak büyük güçlükler ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durumun hakim olduğu Batı Avrupa’da, ikinci kuşak işçi kooperatifleri, bu düzenin haksızlıklarını gidermede etkili bir güç olarak ortaya çıktı. Esas olarak, istihdamı koruma temel amacı taşıyan bu kooperatifler, geçen yüzyıla göre farklı amaç ve gelenek etrafında toplanmaktaydı. Bu özellikleriyle, birinci kuşak işçi kooperatiflerinden ayrılmaktaydılar. Kapitalist sistemin yarattığı ağır ekonomik bunalımlar ile, milyonlarca işçi işsiz kalmış ve Avrupa’da birçok kişi işini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış durumdaydı. İkinci kuşak işçi kooperatifleri, işlerini yitirme tehdidiyle karşı karşıya kalan kişilerin işlerini kurtarmada son bir girişim olarak kuruldu. İşçi mülkiyetine ilişkin inançları daha zayıf olmasına ve savunmacı bir kooperatifçilik çizgisi göstermelerine karşın; işten çıkarmalara, çalışma koşullarına ve zayıf yatırım stratejilerine karşı gösterdikleri protestolarla, 1970’li ve 1980’li yıllarda hızlı ve etkili bir artış gösterdiler.

1970’li yılların ortalarında kitle halinde işten çıkarmalara ve olumsuz ekonomik koşullara karşı tepki göstermek üzere kurulan ikinci kuşak işçi kooperatiflerinde temel amaç; istihdamı korumak ve onu yaşatmaktır. Özellikle genç işsizlere istihdam sağlama amacı ön planda tutulmaktaydı.

İkinci kuşak işçi kooperatifleri, işçinin sömürülmesini önlemek ve çalışma ortamlarının düzeltilmesini amaç edinmiş birinci kuşak işçi kooperatiflerinin gösterdikleri tepki yerine, başarısız kapitalist işletmeleri devralarak ya da iflastan kurtararak veya başarısı süreklilik gösteremeyen işletmeleri satın alarak; işçinin denetim ve mülkiyetindeki yeni işletmeler haline dönüştürüyorlardı. Bu yolla istihdam kurtarıcı bir strateji izlemekteydiler.

İkinci kuşak işçi kooperatifleri, işsizlere ve yaptıkları işleri anlamsız bulan kitlelere önem verirken, birinci kuşak işçi kooperatiflerinin amaç edindiği ütopyik değerlerden sıyrılıyorlardı. Yeni oluşan bu tür kooperatifler, işsizlik ve yabancılaşmadan kurtulmayı öneriyorlardı. İkinci kuşak kooperatifçilik hareketini temsilcileri, yabancılaşmanın kaldırılmasında; işin daha küçük boyutlarda yapılması halinde daha doyurucu olacağından ve işçiler ile yöneticiler arasındaki çatışmaların kaldırılmasıyla işçilerin daha istekli çalışacaklarına inanıyorlardı. Birinci kuşak işçi kooperatiflerinin tersine, radikal ve ütopyik yaklaşımlar sergilemekten çok daha ulaşılabilir ve gerçekçi tutumlar sergiliyorlardı.

Birinci kuşak işçi kooperatifleri, katı ve radikal ekonomik kalkınma ya da sosyal değişme kuramına dayalı bir gelenek sürdürüyorlardı. Bu sosyalist geleneğe sıkı sıkıya bağlı yapıları kendilerinin kapitalist pazarlarla anılmalarını yadsımıştı. Bu sebeple, faaliyetlerini pazardan soyutlanmış bir şekilde sürdürürlerken, özel işletmelerle de asla yan yana gelmemişlerdi. Buna karşın, ikinci kuşak işçi kooperatifleri, daha gerçekçi projelerle çalışıp, daha gerçekçi yaklaşımlar sergilemekteydiler. Birinci kuşak işçi kooperatiflerinin, kar elde etmekten çok, toplumsal gereksinimleri karşılamak içinde kuruluyor olması, onları mevcut düzenle keskin bir kavganın içine atıyordu. İkinci kuşak kooperatifçilik hareketleri, işçi kooperatiflerinin mevcut düzenle kavga içinde olmadan da ekonomik olarak yaşayabileceği ve başarılı birer işletme olabileceklerini ortaya çıkarmaya çalışıyordu.

Yeni kuşak işçi kooperatifi hareketi, gösterdiği tutum ve yaklaşımlarla, tüm çevrelerden ilgi görmekteydi. Öyle ki, gerek endüstriyel demokrasi denemeleri olsun, gerek istihdam yaratmadaki etkisi olsun, gerekse küçük işletmeler olarak tüm siyasal partilerden destekleyicilerin ilgisini çekmeyi başardı. Bu ilgi ve destek sayesinde uzun süre üvey evlat muamelesi gören kooperatifçilik hareketi başka bir boyut kazanmış oldu. Tabii oluşan bu yeni ortamda tartışmalarda yok değildi. İkinci kuşak kooperatiflerin başarılı olmasındaki temel sebep; birinci kuşak kooperatiflerin taşıdığı ihtiyaç ve umutsuzluğun yanında, alternatif yaşam biçimlerine artan ilginin orta sınıf arasında ani ve hızlı bir kooperatifçilik akımını doğurarak, çalışan ve orta sınıfın ilgisini kazanması oldu.

a. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Devletle, Yerel Yönetimlerle ve İşçi Sendikalarıyla İlişkileri

İlk kuşak işçi kooperatiflerinin, katı yapısı ve sosyalizmden ödün vermeyen faaliyet biçimiyle başarısızlığa uğradığından ve günümüze kadar gelemediğinden daha önce de bahsetmiştik. Yine buna paralel olarak, yeni oluşan işçi kooperatiflerinin daha gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler doğrultusunda, mevcut düzene alternatif bir uygulama getirmiş ve tüm endüstri ilişkileri taraflarından ilgi gösterilerek, gelişimlerine katkı sağlanmıştır.

Eski kooperatifler devlete bağımlı olmaktan kaçınıırken, yeni kuşak kooperatifler devlet yardımlarına daha fazla bel bağladılar. Bu kooperatifler, devletin endüstriye karışımlarının yoğun olduğu bir evrede ortaya çıktılar. İşsizliğin sosyal sorunlar yarattığı ve kamu harcamalarında indirime gitmenin zorunluluk gösterdiği bir evrede istihdam yaratma özellikleri nedeniyle hükümetlerin ve yerel yönetimlerin ilgisini çektiler. Kamusal ve yerel hizmetlerin devredilmesinde, bu hizmetleri en etkin ve güvenilir biçimde yapabilecek kuruluşlar olarak, kooperatifler ön planda yer alıyordu.²²

1970'li yıllardan itibaren hükümetler endüstride yeniden yapılanma sürecine başladılar. Bu yeni süreç içerisinde, bireysel işletmelerle birlikte bir çok işçi kooperatifini de akçalandırarak, istihdam amaçlı bir yapılanmaya gittiler. Yerel ekonomileri kalkındırma ve istihdam sağlamada uygun bir yol olarak görülen kooperatifler, devlet yardımları sayesinde gelişıyorlardı. Devletin yaptığı yardımlar daha çok, işsizliğin sosyal sorunlar yarattığı ve yerel meclislerin çözmekte etkisiz kaldığı yerel yönetim düzeylerinde ağırlık göstermekteydi. Sadece etkin olan kooperatiflerin desteklenmesi değil, zor duruma düşen kapitalist işletmelerinde, işçi kooperatiflerine dönüştürülmesinde devlet yardımlarının etkisi azımsanmayacak ölçüde oluyordu.

Artan devlet yardımları sayesinde, işçi kooperatiflerinin istihdam yaratma gizilgücü ve endüstriyel demokrasi denemeleri ilgi çekici bir hal almaya başladı. Tüm bu etmenler, işçi sendikalarının kooperatifleri destekleyici girişimlerde bulunmalarını arttırdı. İstihdam kurtarmada yeni bir alternatif olarak gözüken ikinci kuşak işçi kooperatiflerine sıkı sıkıya sarılan işçi sendikaları, işçi kooperatiflerinin kurulması girişimlerine ilgiyle baktılar. Ancak, kooperatiflerin geniş işçi sınıflarına hitap etmediği gerçeğiyle karşı karşıya kalınca, ellerindeki büyük güçlerini kooperatifleri desteklemek için kullanmadılar. Kimi sendikalar, bu zayıf gücün, küçük ve başarısız olmuş kapitalist işletmeleri yeniden aktif hale getirebileceğine şüpheyle baktılar.

²² JANSSON, SUNE, "Swedish Labour-Owned Industrial Firms", **Annals of Public and Co-operative Economy**, March 1986, Vol.57. No. 1, s. 105 (Akt.: GÜVEN, a.g.e., s.42)

b. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Gelişimi

Yeni kuşak işçi kooperatifleri pek çok ülkede işsizlikle savaşmada ve özellikle de gençlere yönelik işsizliğin yenilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca işyeri demokrasisinde düşünülebilecek en iyi pratik deneyim arasında görülmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin hızlı gelişimi, kimileri tarafından yeni tür iş örgütlenmesi ve endüstriyel demokrasiye bir adım olarak nitelenirken, kimileri de bu gelişmeyi, girişimcilik ruhunun yeniden keşfedilmesi ve yeni girişimciliğin kolektif ifadesi şeklinde değerlendirmektedir. Kimileri de bu devinimi kapitalist toplumların ekonomik bunalımlarından kaynaklanan geçici ve anlık çözümler olarak yorumlamaktadır. Kapitalist sistemi ve yerleşik üretim biçimini güçlendirmenin bir aracı olarak görmektedir.²³

J. Defourny, yaptığı araştırmada; 1985’de Avrupa Komitesi İşçi Kooperatifleri Üretim Derneği’ne (CECOP) üye olan federasyonlar 11.700 kooperatifi kapsamakta ve bu kooperatif işletmeler toplam 352.000 işçi çalıştırmaktaydı. Bunlara, federasyonlara ve CECOP’a katılmayan işçi kooperatifleri de eklendiğinde 32.000 kooperatif ve 800.000 istihdam ölçeğine ulaşılmaktadır.²⁴

c. İkinci Kuşak İşçi Kooperatiflerinin Kuruluş Biçimleri

Yeni kuşak işçi kooperatiflerinin kuruluş biçimleri İngiltere’de üç şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Endüstriyel Ortak Mülkiyet Akımı (ICOM) ile birlikte oluşan kooperatiflerdir. Bunlardan çoğu, geleneksel şekilde kurulmuş olan kapitalist şirketlerin, kooperatif yapıya geçirilmesi şeklinde olmuştur.

İkinci küme kooperatifler ise, finansal zorluklar nedeniyle başarısızlığa uğrayan ve kapanan kapitalist işletmelerin işçiler tarafından devir alınmasıyla kooperatif yapıya dönüştürülmeleri şeklinde olmuştur. Bu şekilde dönüştürülen işletmelerde çalışan işçiler, zorda kalan işletmelerini işsizlik ödenekleri sayesinde satın almaktadırlar. Bunlara “Çıkarma Kooperatifler” (redundancy co-operatives) de denilmektedir. Üçüncü türden kooperatifler ise, yeni kooperatiflerin kurulması yoluyla gündeme gelmektedir.

²³ JANSSON, a.g.m., s.103 (Akt.: GÜVEN, a.g.e., s.44)

²⁴ DEFOURNY, JACQUES, “ The Economic Performance of Self Managed Firms”, **Annals of Public and Co-operative Economy**, March 1986, Vol.57. No. 1, s. 4 (Akt.: GÜVEN, a.g.e., s.43)

Tablo – 3 Avrupa Ekonomik Topluluğu Ülkelerinde İşçi Kooperatifleri (1985)

	Ulusal Toplular		CECOP Üyeleri		
	Kooperatif	İşçiler	Kooperatifler	İşçiler Federasyon	
Belçika	250	2000	60	800	SAW
Danimarka	1100	48000	300	1500	SAPA
Fransa	1400	38000	1300	37000	CGSCOP
İrlanda	100	500	60	300	ICDS
İtalya	19000	450000	2800	137000	LegaANCPL
			2800	112000	FEDERLAVAR
			1000		AGCI
			460		FNCST
Hollanda	250	4500	60	2000	ABC
Portekiz	400	20000	270	10500	FINCOOP
			100	8000	FECOOP
İspanya	8800	243000	320	9200	FCTAC
			1090	28000	FVCTA
İngiltere	1200	7000	1000	5500	ICOM
			80	600	SCDC
Toplam	32500	813000	11700	352400	

Kaynak: Defourny, Jacques, **a.g.m.**, s.5 (Akt.: GÜVEN, **a.g.e.**, s.43)

Sonuç olarak, birinci kuşak olduğu kadar, ikinci kuşak işçi kooperatifleri de, Batı Avrupa ülkelerinin özgül toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullarına bağlı olarak, ekonomik yaşayabilirlikleri, ölçekleri, üst örgütlenmeleri, devletle ve yerel yönetimlerle ilişkileri, akçalandırılmaları ve ekonomideki pay ve etkinlikleri yönünden ayrımlar göstermektedir. Örneğin, İngiltere’de başarısız bir gelişme göstermişken, İtalya, Fransa ve İspanya’da güçlü bir sektör oluşturmuş ve başarılı bir ilerleme kaydetmiştir.

III. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN ÜSTÜNLÜKLERİ

İşçi kooperatiflerinin özel ve kamu işletmelerine göre bazı üstün yönleri bulunmaktadır. Bunlar, konu başlıkları halinde madde madde aşağıda sıralanmıştır.

A. Emegın Sömürülmesini Ortadan Kaldırmaktadır

İşçi kooperatiflerinin üstünlükleri ele alınırken, vurgulanması gereken ilk konu, bu kooperatiflerin en önemli faydasının, sermayenin emeği sömürmesini önlemek olduğudur. İşçi kooperatiflerinde, geleneksel yapının tersine, sermaye emeği

kiralamamakta, işçiler sermayeyi kiralamaktadırlar. Kapitalist sistemin tipik özelliği olan, üretim araçlarının işçi üzerindeki egemenliği ortadan kaldırılırken, üretim sürecinde, üretim araçları, işçiler için onların elindeki birer araç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletme sermayesinin ortak sahipleri olan işçiler, işgüçlerini ortaklaşa üretim sürecine katmaktadırlar. Bu kooperatiflerde hem sermaye hem de emeğin sahibi olan işçiler, ürettikleri mallar ve emekleri için maksimum fiyatı elde etmek için çalışırlar. Karın ve zararın kendilerini etkileyeceğini bilirler ve üretim faaliyetinin sonuçlarına doğrudan katlanırlar. Kapitalist düzenin tersine emek ve sermaye sahipliğinin başka başka ellerde bulunmaması sebebiyle bu tür işletmelerde emeğin sömürülmesi gibi bir süreçte doğal olarak yaşanmamaktadır.

B. İşyeri Demokrasisi Sağlamaktadır

İşçi kooperatiflerinin bir diğer önemli özelliği de, demokratik kuruluşlar olmalarıdır. Kapitalist düzenin egemen olduğu Batı'lı toplumlarda, siyasal düzendeki demokrasi ile, işyerindeki anti-demokratik uygulamalar arasında devamlı bir çelişki yaşanmaktadır. Demokrasinin vazgeçilmez önkoşulları olan, insanların yaşadıkları hayatı etkileyen kararlara katılmaları ve fikir beyan etmeleri, çalışanlar için aynı koşulların işyeri içinde de olmasını gerekli kılmaktadır. Ancak, kapitalist düzen içinde gelişen otokratik uygulamalar zamanımızda, işyerleri içinde yabancılaşma, hoşnutsuzluk ve çatışma gibi kavramları da beraberinde getirmektedir. Çalışanların, üretim süreçlerinin bir parçaları oldukları halde, iş yaşamlarında kendilerine özgü kararları alamadıkları zamanla işe ve ürettiği mala karşı yabancılaşmaları, kapitalist toplumlarda, işletmelerin yaşadıkları yaşamsal sorunların başında gelmektedir. Üretim ve işyeriyle ilgili tüm kararların tepe yönetim tarafından alınması, işyeri içinde “Biz ve Onlar” ikileminin doğmasına neden olmaktadır. Bu ikilemin egemen olduğu işyerlerinde ise, çatışmacı bir çalışma ortamı, iş memnuniyetsizlikleri, görevden kaçma, yüksek devamsızlık, grev gibi olaylar kaçınılmaz olarak görülmektedir.

İşçi kooperatiflerinde ise bu geleneksel yapının tersine “açık kapı” ilkesinin her zaman uygulandığı, her işçinin eşit nitelikte bir oy hakkının olduğu, yine çalışanların yönetsel işlevleri paylaşabildiği ve gücün tüm işletmeye yayıldığı bir yapıdan bahsedilebilir. Bu uygulamalar, işçilerin işletme politikalarıyla ilgili söz ve öngörü

sahibi olabilmelerinin sağlarken, işyeri içindeki yabancılaşma duygusunu da ortadan kaldırmakta, bunun yanında motivasyon arttırarak, kooperatif işletmenin verimliliğini ve etkinliğini geliştirmektedir.

İşçi kooperatiflerindeki bu demokrasi uygulamaları, sadece işyeri için geçerli kalmamakta, kooperatifler birer demokrasi okulu olarak, toplumların genel demokratikleşme süreçlerine de katkılar sağlamaktadırlar. Gerçekten bu özelliği ve topluma yaptığı katkı da işçi kooperatiflerinin, diğer işletmelere göre ne denli farklı ve üstün bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

C. Daha Eşitlikçi Bir Yapıya Sahiptir

İşçi kooperatiflerinin, diğer işletmelere göre taşıdığı bir diğer önemli üstünlükte, daha eşitlikçi olmalarıdır. Bu üstünlük, ilk açıkladığımız özelliğin de doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşçi kooperatiflerinde de tıpkı, kapitalist işletmelerde olduğu gibi işletme karı dağıtılmaktadır. Kapitalist işletmelerde bu dağıtım sermaye ortaklarına yapılırken, işçi kooperatiflerinde işgücüne yapılmaktadır. Fakat bu dağılım işçi kooperatiflerinde, kapitalist işletmelerdeki dağılımdan daha yaygındır. Ancak, ülkelere göre kimi zaman değişse de, işçi kooperatiflerinde işletme karının dağılımındaki ayrımlar, kapitalist işletmelerdeki kar dağılımı ayrımlarına göre oldukça küçüktür. Kapitalist işletmelerde elde edilen kar, sermaye sahiplerine kar payı olarak dağıtılırken, kooperatiflerin karları, üyelere sahip oldukları sermayeleri yüzünden dağıtılmaz. Çünkü, kooperatif, ortakların ortaklık paylarına ve ortaklardan alınmış borçlara sınırlı faiz vermektedir. Kapitalist işletmelerde kar dağılımı, sahip olunan hissenin oranına göre yapılırken, işçi kooperatiflerinde, kar, üyelerin sahip oldukları sermaye miktarına göre değil, çalışmalarının sonucuna ve niteliğine göre dağıtılır. Kapitalist işletmelerde, hisselerin çoğunu toplayabilen şahıslar işletmede egemen konuma gelebilirken, işçi kooperatiflerinde üyelere sahip olabilecekleri ortaklık paylarında sınırlama getirilmiştir. Kapitalist işletmelerde, ortaklık payları borsalarda serbestçe alınıp satılarak, bir spekülasyon aracı haline getirilebilirken, işçi kooperatiflerinde böyle bir durum söz konusu değildir. İşçi kooperatiflerinde, ortaklık payları ancak başka bir kooperatife satılabilir ya da kooperatif onayıyla başka bir şahısa devredilebilir.

Geleneksel kapitalist şirketlerde kar dağılımı sınırlı sayıdaki ortağa kar payı şeklinde yapılırken, üst yönetici ve müdürlere de yüksek düzeyde ücretler verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir, bu da karın dağıtılmasında işyeri içinde büyük bir eşitsizlik yaratmaktadır. İşçi kooperatiflerinde ise, işletme karı, geniş bir tabanı oluşturan işgücüne dağıtılmaktadır. Karın sınırlı sayıda sermaye sahibi yerine, işgücüne dağıtımı gelir dağılımını eşitleyici bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatifte çalışan yöneticilerin ücretleri de tıpkı kapitalist işletmede çalışan yönetici ücretleri gibi piyasa koşulları göze alınarak belirlense de, ücretlerin belirlenmesinde çalışanların ortak kararları geçerli olduğundan, yönetici ücretleri, diğer kapitalist işletmelerdeki yönetici ücretlerine göre daha düşük olmaktadır. Kooperatif yöneticilerinin düşük ücretlerle çalışması, işletme içinde alt ve üst ücret arasındaki farkı azalttığından, daha adil bir paylaşım sağlamaktadır.

D. Optimal Özendiriciler Sunmada Daha Başarılıdır

İşçi kooperatifleri sahip oldukları özellikler bakımından, kapitalist özel işletmeler ve kamu işletmelerine göre, insanları çalışmaya özendirme ve optimal özendiriciler sunmada daha başarılı olmaktadır.

İşçi kooperatiflerin optimal özendiricileri arasında; yabancılaşma olgusunun olmaması, barışçıl bir çalışma ortamının bulunması, yeni mezunlara tutum, işletme faaliyet sonuçlarından tamamen çalışanın sorumlu olması, çalışanlara sorumluluk ve söz hakkı tanıyan yapısı gibi özellikleri sıralayabiliriz. Bu özellikleri ile, işçi kooperatifleri, insanlara bu oluşumun bir parçası olma olanağı sağlamakta ve artan etkinliği ile çalışmayı cazip hale getirmektedir. Bu da işçi kooperatiflerini daha üretken bir işlev kazanmasına yol açmaktadır.

E. Daha Etkindir

İşçi kooperatifleri, pazar koşulları ve rekabete farklı bir gözle bakmaktadır. Kapitalist işletmelerin düştüğü pazar aksaklıklarına ve rekabet yanlışlıklarına düşmeyen işçi kooperatifleri, kapitalist işletmelere oranla daha etkin olabilmektedirler. İşçi kooperatiflerinde, işletme ne kadar büyürse büyüsün, üyelerinin gelirleri artmamaktadır. İşçi kooperatiflerinin ölçeği ister büyük olsun ister küçük, etkinliği değişmemektedir. Bu yüzden, kapitalist işletmeler gibi devamlı büyüme ihtiyacı duymamakta ve pazar ve

rekabet koşullarında yanılırlara düşmemektedirler. Bu özellikleri ile kooperatifler, kimi ekonomik kriz dönemlerinde, kapitalist işletmelere göre daha etkin olmuşlar ve krizi aşmada daha başarılı bir görünüm çizmişlerdir.

F. İstihdamı Korumada Daha Başarılıdırılar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kimi ekonomik kriz dönemlerinde işçi kooperatiflerinin, kapitalist işletmelere oranla daha etkin olduğunu söylemiştik. Yine aynı şekilde ekonominin durgun dönemlerinde, kapitalist işletmelerde yoğun işçi çıkartmaları gündeme gelirken, işçi kooperatiflerinde, işçilerin kısa süreli gösterdikleri özveriler sayesinde işletmenin genel faaliyetlerini sürdürebildikleri ve mevcut bulunan istihdamı korudukları görülmektedir. Bunun yanında, işçi kooperatifleri üzerlerinde bulunan toplumsal yükümlülüklerin bilinciyle, ekonomik kriz zamanlarında, kapitalist işletmelerden farklı olarak, işletme karı dağıtmayıp, bu kaynaklarını ek istihdam sağlamaya yönelik kullanmaktadırlar.

Bununla birlikte, yine bahsedilen dönemlerde, ekonomik güçlüklerle karşılaşarak faaliyetlerini durdurmuş, yaşamını sürdüremeyen ve çoğu kapanma noktasına gelmiş kimi kapitalist işletmelerin, işçilere devredilerek, işçi kooperatifi haline dönüştürülmeleri ve istihdamın korunması, çoğu batılı ülkelerde işçi kooperatiflerinin “istihdam kurtarıcı” olgusunu ön plana çıkarmaktadır.

G. Çalışma Barışı Sağlamaktadır

İşçi kooperatiflerinde çalışan işçiler işçi olmalarının yanı sıra, işletme ortakları olmalarından dolayı, kendileri için çalışmakta ve faaliyet sonuçlarından doğrudan etkilenmektedirler. Bu durum, kooperatif işletme içinde işçi-yönetim çatışmasını en aza indirerek, grev gibi sendikal eylemlerin olmamasına sebep olmaktadır. Emek ve sermaye ikileminin olmadığı bu işletmelerde çatışmacı bir yapının olmaması, işyeri içinde yüksek bir üretkenliği de beraberinde getirmektedir.

H. Yerel Topluluklar ve Sendikaların Desteğini Kazanmakta Daha Başarılıdırılar

Daha önce saydığımız tüm bu özellikler ışığında, işçi kooperatifleri, yerel topluluklar ve sendikaların desteğini kazanmakta daha başarılıdırılar.

İşçi kooperatiflerin, barındırdığı toplumsal yapısı sebebiyle, kapitalist işletmelerin tersine, karın birisi tarafından kullanılması gibi bir durum söz konusu değildir. Yapılan üretimin ve sağlanan kazancın, böyle eşitlikçi ve toplumsal fayda sağlayıcı olması yerel toplulukların, işçi kooperatiflerine sempatiyle bakmalarına ve üretimde kaynak sıkıntısı çeken kooperatiflere kaynak sağlamalarına neden olmaktadır. Bu destek sermaye bulmakta güçlük çeken işçi kooperatiflerinin kurulmasına itici bir güç teşkil etmektedir. Öte yandan, işçi kooperatiflerinin, kapitalist üretim biçimine alternatif oluşturduğu, endüstri demokrasisi deneyimleri ve istihdam güvenceleri gibi etkinlikleri, sendikalar tarafından da olumlu gözle bakılmalarına sebep olmaktadır. Çoğu zaman işçi kooperatiflerinin, işçi hareketini böldüğünü dile getiren sendikalar, kapitalist işletmelerin işçi kooperatiflerine dönüştürülmesinde kooperatiflere verdiği destekle, bu olguya sıcak baktıklarını göstermektedirler

IV. İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN YETERSİZLİKLERİ

İşçi kooperatiflerinin burada değinilen üstünlükleri dışında, yapısı gereği, faaliyetlerini kapitalist bir ortamda ve bu ortamın yarattığı pazar koşullarında sürdürmelerinden dolayı çeşitli yetersizlikleri de bulunmaktadır. Bunlar, özetle aşağıda üç başlık altında sıralanmıştır.

A. Ölçek Yapıları Küçüktür

İşçi kooperatifleri, genellikle küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadırlar. Burada sayacağımız yetersizliklerin çoğu da, aslında küçük ölçekli işletmelerin sorunlarını kapsamaktadır. İşçi kooperatifleri de, tüm bu küçük işletmelerle aynı sorunları yaşamakta ve kapitalist işletmeler karşısında yetersiz kalmaktadırlar.

İşçi kooperatifleri, küçük ölçekli yapısı ile, yetersiz sermayeye ve etkin olmayan teknoloji kullanımına sahiptirler. Bu yapıları ile, ekonominin güçlü olduğu sektörlerden ziyade, genellikle hizmet sektöründe faaliyetlerini sürdürmektedirler. İşçi kooperatiflerinin tek tek bu küçük ölçekli yapılarıyla kapitalist işletmelerle başa çıkması mümkün olmamaktadır. Ancak çeşitli Batı'lı ülkelerde, aynı sektörde toplanmış birkaç işçi kooperatifinin, bir araya gelerek oluşturdukları bir üst örgütlenme ile, belirli sektörlerde, kapitalist işletmelerle rekabet içinde faaliyet sürdürebildikleri görülebilmektedir. Bu üst örgütlenme ile, küçük ölçekli işçi kooperatifleri, pazar

koşulları karşısındaki yetersizliklerini ortadan kaldırarak, diğer işletmelerle eşit şartlarda rekabet gücüne sahip olabilmektedirler.

B. Sermaye Yapıları Zayıftır

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, işçi kooperatiflerinin küçük ölçekli bir yapıya sahip olduğu ve bu nedenle, sermaye yapılarının da zayıf olmasının, onların diğer işletmeler karşısında yetersiz kalmalarına sebep olduğunu belirtmiştik. İşçi kooperatiflerinin sermaye yapılarının zayıflığı, bu kooperatiflerin ekonomide daha çok emek yoğun işlerde ve karlılığı düşük olan sektörlerde faaliyet göstermelerini zorunlu kılmaktadır.

İşçi kooperatiflerinin sermaye yapısına bakıldığında, kooperatif sermayesinin, başlangıç sermayeleri ve işletme karlarının yıldan yıla birikmesiyle oluşan rezervlerden oluştuğunu görmekteyiz. Bu tür bir sermaye yapısının oluşması, kooperatif demokrasisi ve kooperatif yönetiminin niteliği bakımından önemli bir koşul oluşturmaktadır. Ancak, burada ortaya çıkan sorun, kooperatif üyelerinin tam bir kapitalist olmamasından dolayı, yarattıkları kaynakların teminat yetersizliğine yol açmasıdır. Aslında başlangıç sermayelerinin oluşturulması tüm kooperatifler için birer sorundur ama işçi kooperatifleri açısından bu sorun daha bir önem taşımaktadır. Çünkü, işçi kooperatiflerinde üye başına daha fazla sermaye gerekmekte ve bu da büyük bir riski beraberinde getirmektedir. Buradaki risk, kapitalist işletmelerin tersine, işçi kooperatiflerinde üretimi üstlenen üyelerin sermayeyi kiralamalarından ve sermayelerine sınırlı faiz verilirken, her üyenin sahip olduğu paya bakılmaksızın bir oy hakkı olmasından kaynaklanmaktadır.

Birçok Batı ülkesinde, kooperatif kurmak isteyenlerin sermayeleri çok sınırlı olduğundan, en az ortaklık payları da sınırlı kalmaktadır. Bu durumda eksik kalan ortaklık payları devlet ve kamu kuruluşları tarafından sağlanarak, kooperatifler devlete bağımlı hale getirilmektedir. Devlete bağımlılık, işçi kooperatiflerinin temel ilkelerini bir ölçüde sarsarken, demokratik denetimi zorlaştırmaktadır. Bunun yerine, gerekli olan dış kaynağın, dışardan işçi sendikalarına ve diğer kooperatiflere ortaklık payları çıkartılarak, bu kuruluşlara da kooperatif üyelerinin sahip olduğu tek bir oy hakkı verilirse, kooperatifçilik ilkeleri korunacak ve işçi kooperatiflerinin işleyişini kesintiye

uğratmayacaktır. Bunlar dışında kimi ülkelerde görülen, işçi olmayanlara ortaklık payı verme, oy hakkı olmayan ortaklık payları çıkarma, geçici bir dönem için sermayeye sınırsız faiz verilmesi gibi uygulamalar, kooperatifler içindeki birlik ve dayanışmayı bozmakta, kooperatiflerin denetim yapılarını zayıflatmaktadır.

Bu açılardan bakıldığında, işçi kooperatiflerinin, kapitalist işletmelere göre, sermaye oluşturmada ve dış kaynak sağlamada yetersizlikleri açıkça görülmektedir. Dış kaynak sağlamada özvarlıklarını güvence olarak gösterebildikleri için, zayıf olan özvarlıkları ile de kredi bulmakta sıkıntılar yaşamaktadırlar. Ancak, sermaye oluşturmadaki tüm bu yetersizliklerine karşın, iyi yönetilebilen işçi kooperatifleri, verimli ve etkin bir üretim gerçekleştirmekte ve bunun yanında da istihdam güvencesi sağlayarak kimi kişiler için cazibesini korumaktadır.

C. Yönetim Yapıları Zayıftır

İşçi kooperatiflerinin en önemli yetersizliklerinden biri de yönetim yapılarının zayıf olması ve buna bağlı olarak da pazarlama alanındaki başarısızlıklarıdır. İşçi kooperatiflerinde, işçilerin mal ve hizmet üretiminde uzmanlaşırken, yönetim ve pazarlama alanlarında eksik kalmaları, kooperatiflere iyi yetişmiş yönetici kadrolarını dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. İşçi kooperatifleri, kapitalist işletmelere göre iyi yetişmiş yönetici kadrolarına sahip olabilmeye açısından yetersiz kalmaktadır. Bunun başlıca sebebinin, daha önce de değinildiği üzere, işçi kooperatiflerinde çalışan işçiler ile yönetici ücretleri arasında büyük farkların olmamasıdır. İşçi kooperatifleri, ilkeleri gereği bünyesinde çalışanlara birbirine yakın ücretler vermeyi ideal edinmiştir. Bu ideal, kooperatiflerde iyi yöneticiler için rekabet edilebilir ücretlerin ödenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, bu tür yüksek ücretli yöneticilerin çalıştırılması, kooperatif içinde dengeleri bozacağından, kooperatif işletmeleri iflasa kadar sürükleyebilecek bir sürecin içine sokmaktadır.

Liberal geleneği izleyenler işçi kooperatiflerinin yönetim yapılarına çeşitli eleştiriler yönetmişlerdir. Eskiden beri işçi kooperatiflerinin endüstride düşük rollerinin olabileceğini savunan Webb'ler, bu tür kooperatiflerin yönetim sorunları yönünden ciddi handikapları içerdiğini ileri sürmüşlerdir. İşçi kooperatiflerini, "Samurai yöneticiler" tarafından denetlenen işletmelere benzeten Sidney Webb'e göre, ast

konumundaki, çalışanların, yöneticileri ve müdürleri seçtiği ya da işten çıkardığı hiçbir kooperatif, sendika, profesyonel örgüt ya da özyönetimli atölyede başarılı bir özyönetim uygulaması görülmemiştir.²⁵

Prof. J. Meade ise, işçi kooperatiflerinde ortaya çıkan en önemli sorunların başında disiplin sorunlarının geldiğine değinerek, şu soruyu yöneltmektedir: “İşçi kooperatiflerinde temel ama ekonomik içerikli olmayan bir sorun, işletmesinde geniş bir işçi kümesi çalıştıran bu tür kooperatiflerin örgütsel yapılarının gerekli disiplini sürdürüp sürdürmede etkili olup olmayacağıdır.”²⁶

Robertson’un eleştirisi ise, işçi kooperatiflerindeki demokratik süreçlerin zorunlu olarak doğru adamların seçilmesini sağlayan bir güvence oluşturmayacağı şeklindedir. Ona göre, bir işçinin atölyede birlikte çalıştığı arasından müdürü seçerken, en kapasitelisini değil, en iyi konuşanı ya da en iyi arkadaşını seçmesi olasıdır. Bu bağlamdaki bir başka eleştiri ise, risk yüklenmeyle ilişkindir. Buna göre, işçilerin tüm biriktirimleri tek bir işletmede toplandığından, işçi kooperatifleri yeni bir yatırım konusunda anamalcı işletmeye göre risk yüklenmede daha kararsız olacaktır. Çok sık yinelenen bir eleştiri de, işçi kooperatiflerindeki sıradan işçi kitlesinin demokratik denetim sorumluluğunu üstlenmeye henüz yeterince hazır olmadığı şeklindedir. Buna göre, işçiler bu tür özyönetimli işletmelerin gerektirdiği yeterli eğitime sahip değillerdir.²⁷

İşçi kooperatiflerinin yönetim yapılarının zayıf olmasından kaynaklı ileri sürülen birtakım eleştiriler ise, girişimcilik olgusu üzerinedir. Eleştirenlere göre girişimcilik olgusu esasında kolektif değil, bireysel bir işlemdir. Bunun yanında asıl sorun, işçilerin tipik birer girişimci olmaktan uzak olduklarıdır. Oysa işçi kooperatiflerinde bulunan işçilerin, kapitalist birer girişimciler haline dönüşmeleri zaten beklenemez. İşçi kooperatifleri, oluşum sebepleri ile zaten mevcut olan kapitalist ortamın ve kapitalist işletmelerin alternatifi şeklindedir. Kollektif girişimcilik ruhuyla faaliyet gösteren bu tür

²⁵ WEBB, SİDNEY and BEATRİCE, **Industrial Democracy**, 2. Vols., Longmans Green, London 1897; Beatrice Webb, **The Co-operative Movement in Great Britain**, Allen and Unwin, 1930 (Aktr.: GÜVEN, a.g.e., s. 14)

²⁶ MEADE, JAMES E., “The Theory of Labour-managed Firms and Profit Sharing”, **Economic Journal**, March 1972, s. 426 (Aktr.: GÜVEN, a.g.e., s. 14)

²⁷ OAKESHOTT, ROBERT, **The Case For Workers’Coops**, Routledge and Kegan Paul, London 1978, s.48 (Aktr.: GÜVEN, a.g.e., s. 14,15)

kooperatiflerin üyelerini, eğer kapitalist düzenin bir parçası haline getirirseniz, işçi kooperatiflerinin varlığının anlamı sorgulanmaya başlayacaktır.

İşçi kooperatiflerinin yönetim yapılarının zayıf olmasına yönetilen bu kadar eleştirilerin olması tabii ki doğaldır. Ancak bu eleştirilerin bazıları haklı olduğu kadar bazıları da biraz ağır kaçmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, ölçekleri, sermaye yapıları, rekabet gücünün eksikliği ve olanakları bakımından, kapitalist işletmelerle baş etmeye çalışan işçi kooperatiflerinde, kapitalist kültürden gelen işçileri kooperatifçilik ilkelerine alıştırmamanın ve kapitalist düzenin tüm geleneklerine rağmen işyeri demokrasisini işletmenin yollarını ve yöneticilerini bulmanın bu tür kooperatifler için pek kolay bir iş olmadığı da açıktır. Kapitalist çevrede oluşan olumsuzlukları düzeltmeye tek alternatif, kapitalist işletmeler değil, işçi kooperatifi ve işçi sınıfıdır. Demokratik denetimin gerektirdiği eğitim ve kültür, bir kapitalistten çok, örgütlü işçi sınıfına özgü bir kavramdır.

İşçi kooperatifleri aleyhindeki bu tür tartışmalara karşın, bu tür kooperatifler çoğu Batı'lı ülkelerde hızla gelişmektedir. Bunun nedeni, kapitalist ekonomilerde işçilerin karşılaştığı bir çok zorlukların çözümünde, sıradan kapitalist işletmelerin yerine geçebilecek başka bir seçeneğin bulunmamasıdır. Nitekim, Avrupa da bile, yüksek işsizlik oranlarının yaşandığı ve işten çıkarmaların yaygınlık kazandığı günümüzde, pek çok ülkede yeni kuşak işçi kooperatifleri, genç insanlara yönelik işsizliğin yenilmesinde önemli bir seçenek haline gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'DA ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ

DENEYİMLERİ

Endüstriyel işçi kooperatifleri, Batı Avrupa ülkelerinin özgül toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullarına bağlı olarak, ekonomik yaşayabilirlik, ölçekleri, üst örgütlenmeleri, devletle ve yerel yönetimlerle ilişkileri, akçalandırılmaları ve ekonomideki pay ve etkinlikleri yönünden farklılıklar göstermektedir. Bu bölümde, Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan bu özgün kooperatifçilik deneyimleri, belirli bir çerçeve içinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçeve içinde işçi kooperatiflerinin yeşerdiği ortam, ekonomideki etkinlikleri, akçalandırılmaları, üst örgütlenmeleri ve devletlerle olan ilişkileri incelendikten sonra her ülke için genel bir değerlendirme yapılacaktır.

I. İNGİLTERE'DE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ¹

İngiltere'de işçi kooperatiflerinin geçmişi, R. Owen'e kadar uzanan bir köklü geleneğe sahiptir. Bu gelenek, zaman içinde kendini yenileyerek, kimi yeni dalgalarla günümüze değin gelmiştir. İngiltere'de, kooperatifçiliğin gelişiminde federasyonların etkisi açıkça görülmektedir. İngiliz işçi kooperatifçiliğinin en önemli özelliğini belirtmek gerekirse; kooperatif ilkelerinin her zaman ön planda tutulduğu, pazarla ilişkilerin ve ekonomik varolabilmenin, bu ilkelerle dengelenmesinde belirli bir esneklik sergilemediği açıkça görülmektedir. Kooperatifçiliğin temelinin atıldığı ilk yıllardan bu yana, İngiliz işçi kooperatifleri, destekleyici olmaktan uzak, izole edilmiş bir ortamda

¹ İngiltere'deki işçi kooperatifleri incelenirken Sami Güven'in **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Kutay Yayınları, Bursa 1993 adlı eserinden yararlanılmıştır. Yazar bu konuda şu kaynaklardan faydalanmıştır: K.Coates (ed), **The New Worker Cooperatives**, Spokesman Books, 1976; G.H. Cole, **A History of Co-operation**, Co-operative Union Ltd., 1944; D.H.Wright, **Co-operatives and Community**, Bedford Square Press, 1979, R. Oakeshott, **The Case For Workers' Co-op**, Routledge and Kegan Paul, London, 1978, D. Jones, "British Produces Cooperatives", K.Coates (ed), **The New Worker Co-operatives**, Spokesman Books, 1976; J Grand and S. Estrin, **Market Socialism**, Clarendon Paperbacks, Oxford University Press, 1989, K. Jefferis and A. Thomas, "Conditions for Financial Viability in Workers' Cooperatives, The Case of UK Clothing and Printing Co-ops" **APCE**, Vol.57, No.1, March 1986; R. Wel Ford, "Objectives and Growth Aspirations of UK Workers' Cooperatives" **APCE**, Vol. 59, No. 2, April 1988; P. Derrick, "Industrial Co-operatives in Britain" **L.C.A.**, 1975

gelişmiş ve bu sebepten 1970’li yıllara kadar işçi kooperatiflerine verilen destekler hep marjinal düzeyde kalmıştır.

A. İngiliz İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri

İlk bölümde, işçi kooperatiflerinin teorik temelleri incelenirken, işçi kooperatiflerinin dünyadaki genel gelişimleri izlenirken, İngiltere’nin buradaki yerine bir ölçüde değinilmiştir. Bu bölümde İngiliz işçi kooperatifçiliğinin kimi farklılaşan özellikleri üzerinde durmaya çalışacağız.

İngiltere’de gelişen işçi kooperatifçiliği hareketleri, sosyalist toplum oluşturma iddiasındaki yeni ütöplast düşlerlerin etkisiyle oluştu. İşçi kooperatifleri, kapitalist düzenin istihdam sağlamadaki istikrarsızlığına ve işçileri sömürmesine tepki olarak bir protesto biçimi sergiliyordu. İngiltere’de kooperatif düşünceye gönül verenler, temelde “Kooperatif Cumhuriyeti (Commonwealth)” amacına bağlıydılar. Ancak, bu amaca ulaşmada güttükleri stratejiler başarısızlığa uğramıştır. Bu düşünce içinde olanlar, kooperatiflerin pazarla bütünleşmesi gerektiği gerçeğini göz ardı ettiler. 19.yy. başlarında, kooperatifçilik ilkelerine körü körüne bağlı olan bu grup, kendilerini kapitalist pazarla bağdaştırmayı reddediyor ve faaliyetlerini mevcut olan bu pazardan soyutlanmış bir şekilde yürütmeye çalışıyorlardı. Bu soyutlanma içerisinde, ürettikleri mallara kendilerince fiyat koyuyorlar, kendilerine yakın kaynaklardan sermaye ve hammadde sağlıyorlar ve ürettikleri malları da kooperatiflere satarak etkinliklerini sürdürüyorlardı. Bu tür bir döngüyle ekonomik faaliyet sürdüren Owenite toplulukları, Labor Exchahges, Men’s Association’a bağlı kooperatiflerin hemen hepsi, güçlü ve yaşayabilir bir kooperatif sektörün oluşmasında başarısızlığa uğradılar.

Zamanla yeni dalgaların etkisiyle gelişen ve ilerleyen kooperatifçilik hareketinde, geçen yüzyıldan günümüze iki önemli hareket varlığını sürdürebildi. Aşağıda da ayrıntılı olarak incelenecek bu iki hareket; CPF ve ICOM hareketleridir.

1. CPF (Kooperatif Üretim Federasyonu) Hareketi

Hristiyan Sosyalist akımın öncülerinden olan E.V. Heale, 1880’larda, CPF hareketinin öncülüğünü yaptı. 1850’li yıllara göre 1880’li yıllarda, İngiltere’de işçi kooperatiflerinin kurulması çok daha pratik ve somut ilkelere dayandırılmaktaydı. Ancak kooperatifçilik felsefesinde değişen bir şey yoktu. Kar için çalışma yerine,

amaçlar için çalışma ilkesi yerini koruyordu. O sıralarda E.O. Greening'in Manifestosu, propaganda olarak kullanılıyordu:

“Zannatla öğrenmeyi makineler büyük ölçüde yok etti. İşçilerin yöneteceği ve akçalandıracağı girişimler yoluyla ve kişisel sorumluluk bilinciyle ve işyeri düzeyinde ortak üretim ve organizasyonla kollektif övünme gerçekleştirerek bu yok oluş önlenebilir.”

Bu düşünce çerçevesinde etkili olarak gelişen hareket, 1900'lü yılların başında etkinliğini yitirmeye başladığında, İngiltere'de 100 faal işçi kooperatifi vardı. Bunu izleyen 60 yıl boyunca işçi kooperatifleri, çalışma koşullarının iyileştirilmesinde ve işçi hareketinin stratejisinde ciddi bir felsefe ya da seçenek olarak, sosyalist düşünceleri çekmede nadiren başarılı oluyordu.

1940'lı yıllara gelindiğinde CPF'nin üye sayısında erimeler başladı. 1944 yılında CPF'ye üye 41 işçi kooperatifi bulunuyordu. 1958'de işçi kooperatiflerinin sadece üçte biri CPF üyesi idi. Bu sayı 1978 yılında 7'ye kadar düştü ve CPF 1980 yılında, 1976 tarihli Endüstriyel Paylaşık Mülkiyet Yasası doğrultusunda yeni model kuramları geliştirmeye başlayarak, Cooperative Union'la birleşti.

CPF, yeni kuşak işçi kooperatiflerinden pek çok yönden ayrım göstermekteydi. CPF kooperatiflerinin genellikle daha büyük ve daha sermaye yoğun oldukları görülüyor. Bu kooperatiflerde, işçilerin önemli bir bölümünün kooperatif ilkeleri konusundaki coşkularını yitirdikleri ve demokratik katılım sürecinde yetersiz kaldıkları dikkati çekiyor. Son on yılda bu kooperatiflere katılan işçilerin çoğunun bu girişimlerden çok az yarar sağlayabildikleri ve kooperatiflerin iş arayanlara, öteki fabrika işçilerine oranla önemsiz sayılabilecek olanaklar tanıdığı görülüyordu.

CPF'nin başarısız olan bu eski model kuralları, yeni kuşak kooperatifler için çok sık eleştiri konusu oluyordu. Yapılan eleştirilerden en önemlisi; bu eski kuralların, işçilerin, işletmede eşit olmayan paylara sahip oldukları yönünde birleşiyordu. Bir başka eleştiri ise, işletme dışından kişilerin üyeliğe alınmasının, kooperatiflerde bu yabancı grubun egemen olmasına ve kaynakları kendi aralarında dağıtacak şekilde kullanmalarına yol açmasıydı. Tabi tüm bu eleştirilere CPF'nin verebileceği cevaplar vardı. Ama bir gerçek vardı ki, CPF'nin uzun ve karmaşık kuralları üyeleri tarafından anlaşılmasını zorlaştırıyor ve tüm bu eleştirileri haklı çıkartıyordu.

2. ICOM (Endüstriyel Ortak Mülkiyet) Hareketi

ICOM hareketi de Hristiyan Sosyalistler tarafından ortaya atılmasına rağmen, birinci kuşak işçi kooperatiflerinden ayrık olarak, başka bir yüzyılı ve başka bir geleneği yansıtmaktadır. 1951 yılında, Ernest Bader tarafından başlatılan bu hareket, orta sınıf bir geleneğin yansıması olarak, babaerkil iş yönetimi uygulamalarına karşı endüstride radikal bir çıkışı belirlemektedir. Bader, hareketin çıkış noktasında, kendisine aışt olan kimya işletmesini paylaşıp mülkiyet temelinde 350 işçisine devretmiştir. Hareketin başlangıcını oluşturan bu uygulamadan sonra, 1975 yılında ICOM işçi üretim kooperatiflerinin model kurallarını formüle etmiştir. O yıldan itibaren, İngiltere’de ICOM model kurallarını uygulayan 400 dolayında yeni işçi kooperatifi kurulmuştur. Her işçinin bir oy hakkının bulunduğu bu kooperatiflerde, sermayeye sınırlı faiz ödemesi esas alınmaktadır. ICOM’un hedefi, kooperatifçilik hareketini daha ileriye götürmek ve eşitliğe dayalı ilkeler içeren ve özgül bir kooperatif formunu kavrayan ortak mülkiyeti gerçekleştirmeştir.

Bader’in etrafında toplanan M. Sykes, D. Spreckley ve m. Campbell gibi Hristiyan Sosyalistler, kooperatiflerin gelişmesi için yasak düzenlemelerin ve kooperatif geliştirme faaliyetlerinin gerekliliğine inanmışlar ve parlamentoda yeni yasaların tanıtımında ve yasaların kooperatifler yararına değiştirilmesinde başarılı savaşımlar vermişlerdir. ICOM hareketini güçlendirecek fonların sağlanmasında siyasi partilerden destek aramışlardır.

Hareketin öncüleri, sermaye yoğun endüstride kooperatif kurmanın güçlüklerinin farkında olmuşlar fakat bunu önlerinde bir engel olarak asla görmemişlerdir. Onlara göre, çağımızda kooperatiflerin kurulmalarını destekleyecek çok sayıda etmen bulunmaktadır. Devletler, istihdam yaratmanın yeni yollarını aramakta; çalışanlar, iş yaşamları üzerinde doğrudan demokratik denetim talep etmektedirler. Bir diğer etmen ise, geleneksel endüstriyel yapının artık başarısız olması ve kitlelerin alternatiflere açık olmalarıdır.

Geçtiğimiz yüzyıllara göre, ICOM kooperatifçiliğinin göreceli olarak başarılı olma sebebine bakıldığında, geçmiş kooperatiflere oranla, sosyalist amaçların korunmasında farklı görüşe sahip olmalarını gösterebiliriz. ICOM'a göre sosyalist bir toplumun oluşması için politik bir harekete gerek yoktur. Bu bağlamda hareket, eylemci olmayıp, devrimci stratejilere sıcak bakmamıştır. Hareket, politik olarak yansız bir tavır sergilerken, kooperatiflerin kurulmasının kolaylaştırılması için uğraşmış ve kooperatifleri daha çekici bir hale sokarak, insanları bu oluşum içinde yer almaya davet etmiştir.

ICOM kooperatiflerinde ortak mülkiyet hedefi iki ek kuralla güçlendiriliyor. Bunlardan birincisi, işletmeden akçal çıkarı olan ve bu çıkarları işçinin çıkarlarıyla çatışan kişilerin üyeliğine izin verilmiyor. İkincisi ise, işletmenin faaliyetlerine son verilmesi halinde, bir kooperatifin karları, başka bir paylaşıklı mülkiyetli işletmenin yararına, ya da hayır işlerine verilmek zorunluluğunu içeriyor. Bu kurallar, kooperatiflerin, demokratik ve toplumsal amaçlara ulaşmasını ve üyelerin akçal çıkarlarını korurken, hareketin de gelişmesini güvence altına alıyordu.

İngiltere'de yeni kurulacak işçi kooperatiflerinin önünde CPF ve ICOM kooperatifçiliği birer model olarak göz önünde bulunmaktadır. İki model arasında karşılaştırma yapacak olursak, ikisi arasında bazı ayrımların olduğu göze çarpacaktır. ICOM modelinin kuralları, her üyeye bir payla ortaklığı sınırlarken; CPF ise üyelere diledikleri kadar pay almalarını olanaklı hale getirmiştir. Bir diğer ayrım ise; ICOM model kuralları, kısa ve kooperatif yönetimi hakkında az düzenlenmeler içermesine karşın, CPF model kuralları, daha uzun ve karışık yönetim düzenlemeleri içermektedir. Bu karşılaştırmaları yapan yeni oluşumlar, genelde ICOM tarzı kooperatifçiliği kendilerine örnek almaktadırlar.

B. Yeni Kuşak İşçi Kooperatifleri

İngiltere'de yakın zamanlarda, geçen yüzyıla bağlantıları olan, yeni kooperatif akımlar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni akımlar, geçmiş dönemden eri görülmeyen bir coşku ve isteklilikle günümüze taşınmaktadır. İngiltere'de bugünlerde kooperatif geliştirmeye ve özellikle de işçi kooperatiflerinin kurulmasına büyük çapta ilgi gösterilmektedir. Kimileri, bu tür kooperatifleri, kapitalist işletmeler zorluklarla karşılaştıklarında, istihdam kurtarmanın bir yolu olarak görürken, kimileri de

endüstriyel demokrasinin gelişmesinde bir araç ve sosyalist toplumun zorunlu bir bütünleyicisi olarak nitelendirmektedir. Bu yeni kuşak akımlar aşağıda belirtilen sıra ile incelenmiştir.

1. JOL Hareketi

JOL (Job Ownership Ltd), bir tür kooperatif destekleme kuruluşu olarak, 1978 yılında kuruldu. Bu kuruluşun öncüleri, işin daha küçük ölçeklerde yapılması halinde daha doyurucu olabileceğine inanıyorlardı. İşçiler ile yöneticiler arasındaki çatışmaların kaldırılmasıyla, daha çok isteklilik ve kişisel benimsemenin yaratılabileceğini savunuyorlardı. Savundukları şeyler ışığında kooperatifleri, işçilerin paylaşıp mülkiyetinde olan ve işçilerin işletmenin karar verme sürecine katıldıkları kuruluşlar olarak görüyorlardı. Bu yapılarıyla, temel bir sosyal değişme kuramından çok, destekleyici bir liberal görüş benimsiyorlardı. İşçi sınıfının işverenle yaşadığı her türlü çatışmacı ortam, onlara göre işçilerin yaratıcılıklarını azaltmakta ve onları savunucu eylemlere itmekteydi. Kooperatif çabaların tümü ise, yaşam ve iş standartlarının gelişmesi, kişinin mutluluğu ve ekonominin gelişimi olarak görülüyordu.

JOL, İngiltere’de hiçbir siyasi parti ile yakından bağlantısı olmadan, kooperatiflerin bir üst örgütlenmesi biçiminde faaliyetlerini sürdürüyordu. JOL’un savunduğu şey, ortak amaçlar etrafında toplanmış bir grup insanın, kooperatif şeklinde örgütlenmesinin, özel işletme örgütlenmesinden daha etkin olacağıydı.

JOL’un kurulmasındaki asıl amaç, endüstriyel işçi kooperatiflerinin oluşturulmasına öncü rolü üstlenebilmektir. İspanya da geliştirilen Mondragon kooperatif sisteminin, başarılı bir yapısal form olarak İngiltere’ye aktarılmasını ve bu ülkede kökleştirilmesini amaçlıyordu. İspanyol sisteminin JOL tarafından aktarılan iki ana niteliği, sermayeye tüm işçilerin katılımı ya da tüm üyelerin gelişen kaynaklarda kişisel payının olması ve erken aşamalarda ikincil hizmet kooperatiflerinin kurulmasıdır. Bu özellikler, ileride detaylı bir şekilde üzerinde duracağımız Mondragon işçi kooperatiflerinin başarılı özelliklerini oluşturmaktadır.

JOL, kooperatif geliştirme çalışmalarını sürdürürken, dikkatini küçük işletme sahipleriyle, büyük işletmelerin yöneticileri üzerinde yoğunlaştırdı. Bunların,

işletmelerini kooperatif şekle dönüştürmeye ikna edileceğine inanıyordu. Bu konuda altı ayrı türde “dönüştürme” öngörülüyordu.

1. Sahipleri emeklilik yaşına gelen ve arkalarında işlerini devredebilecekleri ya da işi sürdürmede istekli kuşakları olmayan küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri (geleneksel girişimin yaşaması ve sürekliliği sorunu)

2. Büyük şirketlerin ya da şirketler topluluğunun işlerini çevresel alt bölümlere dağıtmayı ve faaliyetlerini yaygınlaştırmayı istemesi (ayrışma sorunu)

3. Bir sanayi dalında çalışan büyük bir şirketin, pazarlarının ya da tüketici tercihlerinin değişmesi, ya da başka nedenlerle, karşılaştırmalı üstünlüğünün yeniden küçük işletmeye dönüşmesini gerektirmesi (örneğin, fırıncılık ve biracılık gibi)

4. Önemli ürün ya da pazar değiştiren ya da çeşitli nedenlerle ciddi güçlüklerle karşılaşan küçük ya da orta boy işletmelerden, kooperatif yapıya dönüştürülmeleri halinde, bu güçlükleri aşabilecek olanları. Ya da ana sorunları endüstriyel ilişkilerinden kaynaklanan veya kötü yönetim sorunuyla karşı karşıya olan işletmeler. Bu durumlarda işi devralacak kooperatiflerin makul ölçülerde başarı şansları bulunmaktadır.

5. Hizmetler kesiminde çalışan küçük ya da orta boy işletmelerde, iştenlikli işteğin tabandan tavana işçi kooperatifine dönüştürülme şeklinde belirmesi.

6. Büyük işletmeler tarafından yutulmaktan korkan küçük ya da orta boy bir işletmenin, işçi kooperatifine dönüştürülerek, kendisini güçlendirebilme istemi.

Yukarıdaki (1) ve (5) seçenekleri dışındaki tüm seçenekler, kamusal olmasıyla beraber, özel mülkiyetli işletmeleri de kapsamaktadır.

İki yıllık bir çalışmadan sonra JOL'un bu girişimlerine kimi tepkiler gelmeye başladı. O sıralarda yoğun işçi çıkartmalarla karşı karşıya kalan İngiliz Çelik Şirketi, JOL'un bu tasarısıyla yakından ilgilendi. 1979 yılında Corby Geliştirme Kuruluşu, JOL'a bu alanda gizilgücü saptaması ve potansiyel kooperatifleri belirlemesi için fon sağladı. JOL bu araştırmalar sonunda 12 olabilirlik çalışması hazırladı. Bu araştırma ile çeşitli kollarda kurulabilecek 8 ila 20 kişi istihdam kapasiteli küçük ölçekli kooperatiflerin kurulabileceği görüldü.

2. Common-Work Hareketi

Commonwork hareketi, temelinde R. Owen'in inançlarını yansıtan ve kooperatif yapıya büyük değer veren bir hareket olarak bilinmektedir. Commonwork hareketi, kooperatifleri, çatışmasız ve barışçı bir toplumun geliştirilmesinde adil ve insancıl yapılar olarak görmektedir. Hareketin öncülüğünü 1976 yılında Neil ve J. Wates yapmışlardır. Oluşumun arkasındaki felsefe, kendi kendine ve karşılıklı yardımlaşmaya dayanmaktadır. Endüstrinin ölçeğini küçülterek, işin daha anlamlı konuma getirilmesi ve yönetimle işçiler arasındaki çatışmaları azaltacak ve yaratıcı emeği özgür bırakacak ortak çalışmanın yeni yollarını keşfetme isteği, bu akımın temelini oluşturmaktadır. Hareketin bir diğer amacı ise, küçük kooperatiflerin üretebilecekleri yeni ürünleri ve iş süreçlerini tanımlamak ve geliştirmektir.

Commonwork projeleri önce pilot düzeyde denenmekte, bu çerçevede hareket gerekli fonu sağlamak ve yaşayabilir ortak mülkiyetlere dönüştürmektedir. Şimdilerde genellikle şehir merkezlerinde çalışmalarını sürdüren Commonwork, takım çalışması esasına dayalı büyük bir mandıracılık işletme ve organik tarım yöntemleri geliştirmek için çalışmaktadır. Bunun dışında, işçi evleri için ısı sistemleri geliştirmek gibi kimi faaliyetleri de bulunmaktadır.

Commonwork hareketini, JOL'den ayıran temel özellik; daha iyi endüstriyel yapılar oluşturarak ekonomiyi geliştirmekle daha az ilgilenip, daha çok toplumsal ve çevresel konular üzerinde durmaktadır. Çalışan sınıfın eğitimiyle özellikle ilgilenmekte, kooperatiflerin eğitim gereksinimleri üzerinde ağırlıkla durmaktadır. Bu yöntemlerle toplumsal bilincin oluşturulması için çaba göstermektedir.

Hareketi destekleyenler, toplumu Commonwork ideallerine doğru nasıl götüreceklerini konusunda belirgin bir yöntemler geliştiremeseler de, insan ve doğal kaynaklar üzerindeki kapitalist sömürünün kritik olarak farkında olup, daha iyi bir topluma ulaşmada radikal yaklaşımlara gereksinim olduğunu savunuyorlardı.

3. MAC Hareketi

İşçi kooperatiflerini destekleyen MAC (Mutual Aid Center), 1979 yılında kuruldu. Daha çok tüketici bilincini ve haklarının geliştirilmesiyle ilgilendiği için kooperatifleri destekleme misyonu biraz zayıf kalmıştır. Ancak yinede bir çok

kooperatifin kurulmasına ön ayak olmuştur. Kendi kendine yardım girişimlerine koşut olarak işçi kooperatiflerini özendirilmektedir. Oluşturduğu kooperatiflerde, üretilen malların ve sunulan hizmetlerin seçimine MAC karar vermektedir. Yapılan faaliyetlerde, kar güdüsü yerine toplumsal fayda gözetilmektedir.

4. Kooperatif Geliştirme Kümeleri (CDG) Hareketi

İlk Kooperatif Geliştirme Kümeleri, 1976 ve 1978 yıllarında İskoçya ve Batı Glomorgan'da kuruldu. Kendi yörelerinde kooperatif kurmaya istekli olan kişi ve kuruluşlar tarafından oluşturulan bu ilk kümelerin sayısı 30'u buluyordu. Bunların her biri, merkez yönetimlerini, sendikalardan, yerel meclislerden, işçi kooperatiflerinden, gönüllü hizmet kuruluşlarından ve konut kooperatiflerinden gelen temsilciler tarafından oluşturdular. Oluşturulan bu hareket, İngiltere'de işçi kooperatiflerine çok sayıda destekçiyi çekme başarısı gösterdi. Şimdilerde, CDG'ler yerleşik ve yeni kurulan kooperatiflere pratik olarak yol gösterirken, bir kısmı da kooperatif düşünün yaygınlaştırılması için çalışmaktadır.

İngiltere'de CDG hareketine en büyük desteği SERA (Sosyalist Çevre ve Kaynaklar Kuruluşu) vermektedir. SERA ve CDG'nin amaç ve yöntemleri arasındaki benzerlik bu desteğin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. SERA'nın temsilcileri, kooperatiflerin birbirlerinden soyutlanmış bir şekilde kalmamaları, tersine ekonomiyi dönüşüme uğratmada sahip oldukları gizilgücün bilincini geliştirmeleri için işbirliği yapmalarının gereğine inanıyorlardı. SERA, çalışan sınıfların sosyalizme desteğinin, pratik yollardan her türlü kooperatifin kurularak yeniden yapılacağına inanıyordu. CDG'lerin kooperatiflerin daha başarılı olmalarını sağlayarak, işçilere daha çekici ücretler ödeyerek ve iyi çalışma koşulları sağlayarak yabancılaşmalarının önlenebileceğini düşünüyordu. Ayrıca SERA, CDG'lerin denetim yetkisinin doğrudan kooperatiflerin elinde olmaması halinde, bunların yeni sosyalist akımın çekirdeğinde yer alamayacağını düşünüyordu. Bunlara, sendikalardan, yerel meclislerden, ve öteki sempatizan kuruluşlardan gelecek desteğin, daha geniş amaçlara ulaşılmada yardımcı olacağını vurguluyordu. Yine SERA, CDG'leri, kooperatiflere ödünç sermaye sağlamada, yerel kaynakları geliştirmeye özendiriyordu. SERA'nın geliştirdiği bu öneriler diğer ICOM kooperatifleri tarafından da ilgi çekici bulunup, kullanılıyordu.

CDG'ler, son yıllarda, başarısız özel işletmelerden, "dönüştürmeler" yoluyla, kurulan yeni işçi kooperatiflerine yaşamsal uzmanlık yardımları vermesiyle dikkat çekmektedir.

5. Alternatif Hareket

Bu hareketin temsilcileri, fiyatları aşağı çekme, mal ve hizmetlerini dar ve sabit gelirlilere götürme ve sosyalist amaçlara ulaşmada gelişme gösterebilecek işlerle ilgilendiler. Bu yolu, kimi zaman kendi ücretleri ve çalışma koşulları pahasına gerçekleştiriyorlardı. Bu amaçlar, pek çok kişi ve kuruluş tarafından ilgi gördüğü için, bu kişiler özellikle kooperatiflerle iş ilişkileri geliştirdiler. Bu sayede kimi özel pazarlara girme zorunluluğu ortadan kalkmış oluyordu.

1980 yılında İngiltere'de faaliyet gösteren kooperatiflerden yarısından çoğu "alternatif hareketin" kimi alanlarında çalışıyordu. Bunlardan en önemlileri, Wholefoods Mağazaları, kitapçılar, yayıncı ve basımcılardı. Bu alanlarda kar düzeylerini yükseltmek çok zor olsa da, bu kooperatiflerin yaşama şansları ve performansları yüksekti. Üyelerinden ve müşterilerden aldıkları ideolojik destekle pazarda özel bir konumları vardı.

Alternatif hareket içindeki kooperatifler, yalnızca sempatanları tarafından destek görmediler. CPF kooperatiflerinin çoğunda benzer pazarda koruma özellikleri gözlenmekteydi. Ürettikleri malları tüketim kooperatiflerine satıyorlar ve her iki tür girişimden de ortak fayda sağlıyorlardı. İşçi kooperatifleri, kendi paylarına özel istemlerle karşılaştıklarında bile, kooperatif mağazalarını destekliyorlardı.

19. yüzyıldaki çoğu kooperatifçilik deneyimlerinden farklı olarak, alternatif harekete, işçi ve kooperatif hareket ve özgürlükçü sol tarafından kapitalist pazarda "bypass yapılmadan" koruma sağlandı. Bu koruma, kooperatiflere, güç dönemleri aşma olanağını ve kendi pazarlarında istikrar kazanma şansını tanıdı. Bu tür koruyucu bağlar olmaksızın kurulan ve ideolojiden çok istihdam kurtarmaya ilgi gösteren kooperatifler daha zayıf yapıda kaldılar. Bunlara dönük devlet yardımları, izole edilmelerini dengelemedikçe, yaşama şansları azalıyordu.

6. İngiltere’de Bazı Büyük İşçi Kooperatiflerinden Örnekler

İngiltere’de son dönem kurulan işçi kooperatiflerinden, başarısızlığa uğrayıp kapanma noktasına gelen özel işletmelerin işçiler tarafından devralınmasıyla kurulan “istihdam amaçlı kooperatifler” önemli bir yer tutmaktadır. Bu kooperatiflerin bir çoğu, kooperatif geliştirme kuruluşları ve yerel yönetimlerin girişimleriyle kurulmuştur.

İngiltere’de bu tür istihdam kurtarıcı kooperatiflere, “Wedgewood Benn” kooperatifleri de denilmektedir. İngiltere’de kooperatifçilik alanında, ekonomide önemli yere gelebilmiş bazı kooperatifler aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo -4 İngiltere’de Önemli İşçi Kooperatifleri

Kooperatif İsmi	Kuruluş Yılı	Faaliyet Alanı
Wandtronics	1977	Elektronik
Meriden	1979	Motosiklet İmalatı
Trylon	1977	Plastik Sanayi
Cheftian Industries	1970	Isıtıcı Üretimi
Marble Arch	1978	Eğitim

Kaynak: GÜVEN, a.g.e., s.93-94

C. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri

İngiltere’deki işçi kooperatifçiliği hareketleri, diğer Batı Avrupa ülkelerine oranla, ekonomide etkinlik kazanarak güçlü bir sektör konumuna gelememiştir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunun ilk sebebi, kooperatiflerin yapısal ve ideolojik amaçlar arasında bir dengenin kurulmasında ve pazar koşullarındaki ve teknolojiye göre değişimler karşısında yeniden yapılanma sürecinde yeterli esnekliği ve başarıyı göstermemiş olmasıdır. Bir başka sebep ise, finansal odaklı olup, akçal sorunları aşmada, içerden ve dışardan kaynak oluşturmada başarısız kalıyorlardı. Bir diğer sebepte, yine ideolojik temellere dayanarak, kapitalist pazarlardan kaçınmalarıydı. Bu durumda mevcut pazardan kendilerine korurlarken, alternatif bir üretim ve mübadele sistemi geliştiremiyorlardı.

İngiliz kooperatifçiliğinin ardındaki bu ideolojik duruş, kooperatifçilik sektörünün gelişmesini güçleştiriyordu. Kooperatif üyeleri, gelişme ve karlılık gibi

kavramların kapitalist özellikler olduğuna inanıyorlar; gelişme ve yatırımın, ücretleri ve çalışma hayatını olumsuz etkileyeceğini düşünüyorlardı. Özel işletmelerle ilişki içinde olmaktan, bankalardan ve devletten borç almaktan ve kapitalist pazarın içinde olmaktan kendilerini soyutluyorlardı. Bu tür handikapları, kooperatiflerin ekonomi içinde etkin olmalarını engellemekte ve alt basamaklarda kalmalarına sebep olmaktaydı.

İlk bakışta İngiltere'deki işçi kooperatiflerinin çok geniş bir yelpazede mal ve hizmet ürettikleri gözlemlense de, yapılan faaliyetlerin genellikle emek yoğun işler olduğu gerçeği göze batıyordu. Bu tercihleri sebebiyle, sermaye yoğun endüstri dallarına geçemiyorlar ve pazarda önemli bir güç konumuna gelemiyorlardı. Kendilerine göre satınalma gücünün düşük olduğu gerileyen ekonomi dallarında ve düşük ücretli işlere bağımlı ve düşük teknoloji gerektiren alanlarda çalışıyorlardı.

1980'li yıllarda, devlet yardımlarının etkisiyle işçi kooperatiflerinin sayıları hızla artış göstermiş olsa da, yapısal olarak varlık oluşturamayan bir çok kooperatif kapanmak zorunda kaldı. Devletin kooperatifleri desteklemesindeki ana neden, kooperatiflerin istihdam yaratma özelliği idi. Ancak merkezi hükümet ve kooperatif geliştirme kuruluşlarının, kooperatiflerin ekonomik varlıklarını oluşturmada gerçekçi olmayan özendirmelere gitmesi kooperatiflerin başarısız olma sebepleri arasında gösterilmektedir.

Bir önceki bölümde de belirttiğimiz, İngiltere ekonomisinde belirli yere gelmiş kooperatiflerin başarılı olmasında, iş yaşamının gerekliliklerine önem veren ve genelde uzmanlaştığı alanda ilerlemeyi hedef edinmiş kooperatifler olduklarını görmekteyiz. Bu kooperatiflerin iş yaşamlarında bir çok krizle karşılaşmalarına rağmen, geliştirdiği stratejiler ile pazarda yüksek yarışma güçlerini korudukları göze batmaktadır.

İngiltere'de ICOM kooperatiflerinin çoğunun iş yaşamının gereklerine ve iş uzmanlıklarına çok az dikkat ettiği, bu sebeple karlılık ve yaşayabilirlik sağlamada etkisiz kaldığı ileri sürülmektedir.

İngiltere'de işçiler, eskiden olduğu gibi şimdilerde de, işsizlik ödemelerini kullanmak yoluyla kooperatif kurmaya yöneliyorlar. JOL tüm çalışmalarında genellikle bunu özendirirken, kooperatiflerin kurulma aşamalarının çok uzun süreler aldığı bu zaman içinde işçi elindeki değerlerin eridiği görülmektedir. Bu durum,

dönüştürmelerde, işçilerin kooperatiflerine sermaye oluşturmada verecekleri akçal desteği olumsuz etkilemektedir.

D. Üst Örgütlenmeleri

İngiltere'deki işçi kooperatiflerini destekleyen üst kuruluşlara daha önceki başlıklarda ayrıntılı olarak değinmiştik. Bunları tekrar sıralamak gerekirse; JOL, CPF, CDG, SERA bu örgütlerden bazılarıydı.

Burada üstünde durulması gereken örgüt ise, FNWC (Federation of Northern Wholefoods Collectives) dir. FNWC, İngiltere'de "alternatif harekete" bağlantılı olarak kurulan bir federasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu federasyon 1975 yılında, Wholefood hareketini desteklemek amacıyla kuruldu. Başlangıçta bir dağıtım deposu iken, 50 kooperatif dükkan, lokantalar ve marketlerden oluşan bire federasyon haline geldi. FNWC, işbilgisi akışının sürekli ve serbest değişimini sağlamak üzere, kooperatif dükkanlar arasındaki işçi değişimini ve açık muhasebe sistemini düzenliyor. FNWC'nin tüm eşgüdümünü 1975 yılında kurulan CENA adında bağımsız bir işçi kooperatifi yapıyor.CENA'nın kurulmasında da FNWC akçal yardımı ve diğer işçi kooperatifleriyle bağların oluşturulmasını sağlıyor. 1978 yılında gerilemeye başlayan FNWC, politik nedenlerle ikiye bölündü. Bunun üzerine Wholefood hareketinin daha etkin ekonomik güçlenme olasılığı da ortadan kalkmış oldu.

E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları

İngiltere'deki işçi kooperatiflerinin başarısız olma sebeplerine değinirken, içsel ve dışsal kaynaklardan sermaye oluşturmadaki akçal yetersizlikleri konusuna daha önceki başlıklar altında da sıkça yer verdik. Mevcut olan kooperatif yasasıyla engellendiğinden, üyeler sadece sınırlı fon sağlayabilmekte ve çoğu kez alabilecekleri ortaklık payları belli ölçülerle kısıtlanmaktadır. Kooperatiflerin borçlanma yoluna gitmeleri halinde, ödeyecekleri faiz oranları da yasal sınırlamaya konu olmaktadır. Bu durumda, kooperatiflerin sermayeye elverişli koşullarda ulaşmalarına olanak sağlayacak özel fonlara olan gereksinim giderek artmaktadır.

İngiltere'de kooperatifleri akçalandıran en önemli kuruluş, Kooperatif Bankası'dır. Kooperatiflere başlangıç sermayesi sağlamak amacıyla, 1978 yılında kuruldu. Ancak, bir banka olarak yüksek yönetim giderlerine sahipti ve bu sorun

oluyordu. Banka fonları, tüketim kooperatiflerinin ve başkalarının mevduatlarından oluştuğu için, banka Snai Paylaşık Mülkiyet Finansmanı (ICOF)'un riskini üstlenemedi. Banka, ilk başta, kooperatif üyelerinin yatıracakları her bir pound için bir pound kredi vermeyi öngörmekteydi. Bu öngörü oranında, kooperatif kurmak isteyen ve her biri 500-1000 pound yatırması gereken 10-12 kişilik kümeler bekliyordu. Tüm borçlanmanın bu düzeyde olması beklenirken, öngörünün çok üstünde 10000-50000 pound borçlanarak yaklaşık 100 kadar kooperatifi akçalandırdı.

1973'de kurulan ICOF, ICOM'a bağlı kooperatifleri akçalandırmak için oluşturulan özel bir kredi kurumudur. Kurum kooperatifleri geliştirmek üzere kar amacı gütmeyen bir fon oluşturdu. Bu fon, halihazırdaki finans kuruluşlarından daha düşük faizle kredi veriyordu. Krediler genellikle tesis, donanım ve işletme kredisi olarak verilmekte, kredi koşullarında esneklik sağlanmakta ve yeni kurulan kooperatiflerde güvence üzerinde çok fazla durulmamaktaydı.

İngiltere'de işçi kooperatiflerine akçalı desteği veren bir diğer kuruluş ise, özel bir finansman kurumu olan Commonwealth Development Fund of Scot Bader'di. 1981 yılına kadar ICOF tarafından yönetilen bu fon, bu tarihten sonra kendi başına hareket etmekte ve yeni paylaşık mülkiyetli işletmeleri akçalandırmaktadır.

İngiltere'deki işçi kooperatiflerinin borç istemlerinde, güvence göstermedeki yetersizlikler temel sorunu oluşturmaktaydı. Yeni kurulan kooperatiflerin çoğu, düşük sermayeli, genç ve işsizler tarafından, ikinci el makinelerle ve belli bir taşınmaza sahip olmadan kurulmaktaydı. Bu kişilerin oluşturulacak kooperatifler için emeklerinden başka gösterebilecekleri bir güvence bulunmamaktaydı. Bu tür kooperatifler, yerel yönetimler tarafından sağlanan fonlara ve ICOF'un kredileri karşısında bu kurumlara bağımlı bir yapıya bürünüyorlardı. Bu bağımlı yapı, yerel meclislerde işçi kooperatiflerinin aleyhine tartışmaların olmasına sebep olmaktaydı. Bunun yanında çoğu yerel yönetim ise, kooperatiflere bağışlar yaparak ya da kendi mülkiyetindeki binaları kirasız ya da düşük kiralı olarak vererek başka bir finansal yardıma da ön ayak olmaktaydılar.

F. Kooperatiflerin Devletle ve Yerel Yönetimlerle İlişkileri

İngiltere’de ikinci kuşak işçi kooperatifleri, birinci kuşak işçi kooperatiflerine oranla devletten aldığı yardımlar bakımından ayrıcalık göstermektedir. Bu ayrım, ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin sayısında, devletçe sağlanan yardımlardan dolayı, 1980’li yıllarda başlayarak bir artışa sebep olmaktadır.

Kooperatiflere sağlanan devlet yardımları, her ne kadar özel şirketlere sağlanan yardımlar kadar olmasa da, İngiltere’de kooperatifçiliğin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. 1980’li yılların başlarında, kurulan her işçi kooperatifinden 1/3’ünün devlet yardımları sayesinde oluşturulduğu dikkate alınması gerekli bir konudur.

İşçi kooperatiflerinin devletle olan ilişkilerini detaylı olarak incelemek gerekirse, iki başlık altında toplamak uygun olacaktır. Bunlardan ilki merkezi yönetimle olan ilişkiler; diğeri ise, yerel yönetimlerle olan ilişkilerdir.

1. Merkezi Yönetimle İlişkiler

İngiltere’de, işçi kooperatiflerine devlet yardımları, ilk kez kötü durumdaki işletmelerin kurtarılması konusunda gündeme gelmiştir. En büyük devlet yardımı 1947 yılında, Meriden Motosiklet kooperatifinin kurulması sırasında verilmiştir. O zamanın devlet bakanı Tony Benn, kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Meriden fabrikalarını, işçilere devrederek, kooperatif oluşuma öncülük etmiştir. Bakanın öncülüğünde daha sonra da, Kirkby ve Scottish Daily News kooperatiflerinin kuruluşlarında da benzer yollar izlenmiştir.

Yapılan bu yardımlar, İngiltere’de ulusal düzeyde kooperatiflere yapılan ilk yardımlar olarak basında geniş yankılar uyandırdı. Basında, hükümetin yaptığı yardımlar “aciz yardım” olarak gösterilerek, kooperatif imajı karalandı. Bu durum kamuoyunu ve kooperatiflere yardım sağlayan kuruluşları rahatsız etti. Oysa, bu kooperatifler, mevcut işsizliği kırmak ve demokratik işyerlerini oluşturmak istemiyle kurulan kooperatif oluşumlardı. Bu girişimler, istem güçleri ve oluşturdukları düşünce yapılarıyla bir güç oluşturarak İngiltere’de önem kazandılar.

Bu kooperatiflerden, Scottish Daily News, alınan destekle beraber, başlangıç sermayesi oluşturmadaki başarısını pazarda gösteremedi ve müşteri isteklerine uyan farklı türden bir gazete çıkartamayarak başarısız oldu.

Meriden kooperatifi ise, Scottish Daily News'in yaşadığı şanslığı yaşamadı. Çünkü, onun pazarda etkili olan bir ürünü vardı. Ücretleri piyasaya göre düşük, ama verimlilik kapitalist işletmelere göre daha fazlaydı ve işçi devir hızı da düşüktü. Ama, ileri düzeyde bir atölye desteğine ihtiyacı vardı. 1974 yılında İşçi Partisi iktidara gelmeseydi, sonu Scottish Daily News kooperatifi gibi olacaktı. Dönemin devlet bakanı Benn, 5 milyon sterlin tutarındaki yardımı hükümetten geçirerek, kooperatife aktardı. Gerekli idari kadro atamalarını yaptı, bununla birlikte ilk iki yılında zarar eden kooperatif sonraki yıllarda gelişme göstererek ekonomideki şimdiki yerini alabildi.

Benzer yardımlar Kirkby kooperatifine de sağlandı, 1974 yılında akçal güçlkle karşılaşan kooperatife, yaklaşık 4 milyon sterlin yardım yapılarak kooperatifin akçal gücü yeniden sağlandı ve istihdam ve üretim gücü korundu.

Bu örneklerden yola çıkıldığında, merkezi hükümetin kurtarmalar yoluyla kooperatifleri desteklediği açıkça görülmektedir. Bu yöntemin yanı sıra, ikinci büyük yardımı ise, "işletme atölyelerini" destekleyerek sürdürmektedir. İşletme atölyeleri, işsizlere iş bulma amacıyla kurulmuş topluluk projeleriydi. MSC bu atölyelere belli oranda bir akçalandırma yapıyor, daha sonra kendi akçal yeterliliğine kavuşan atölye sürekli istihdam yaratıcı tasarımlar yapıyordu. İlk kez, 1976 yılında kurulan bu atölyeler, çoğunlukla kooperatif işletmeler gibi çalışmaktaydı.

İngiltere'de işsizlik derinleştikçe bu atölyelere olan sempati artıyordu. Olmamaları halinde işsiz kalacak insanların ufkunu açan girişimler olarak değerlendirilmekteydi. Devletçe her durumda desteklenen bu atölyelerde yöneticiler büyük bir istek ve özveriyle çalışıyorlardı. Bu durum, atölyelere çok sayıda yetenekli işgücünün çekilmesine olanak sağlamaktaydı. Tabi ki tüm bunlar, atölyelerin ekonomik varlıklarını sürdürmelerine olanak tanımamaktaydı, sık sık akçal zorluklara düşen bu oluşumlar. Makine, teçhizat ve tesis alımı gibi konularda da sıkıntılarla karşılaşılıyorlardı. Bu oluşumun korunmasında, kooperatifçilik eğitimi önemli rol alıyordu ve bu bilinci oluşturmak için çeşitli eğitim çalışmaları yapılmaktaydı.

Kooperatif bilince erişebilen bu tür atölyeler, pazardaki rekabet konusunda da çeşitli yardımlar alarak yaşayabilirliklerini sürdürebiliyorlardı. Pazarlama, finansman ve hukuk konularında dışardan danışmanlık alıyorlardı. Bu hizmeti alamayan bir çoğu ise sorunlarla karşı karşıya kalmaktaydı.

Bu iki yardım yönteminin dışında, İngiltere’de merkezi hükümet, bağımsız Kooperatif Geliştirme Kuruluşları aracılığıyla, (ICOM, ICOF, gibi) kooperatiflere yardım kanalize etmektedir. Kooperatiflere yardım için kurulan devlet Ajansı CDA (Co-operative Development Agency) da, bu konuda önemli kuruluşlardan biridir.

İngiltere’de merkezi hükümet, gerçekleştirdiği kimi yasal düzenlemelerle de “dönüştürmeleri” özendirilmektedir. Önceleri vergi kaybına neden olduğu gerekçesiyle soğuk bakılan dönüştürme uygulamaları, 1976 ve 1978 yıllarında yapılan düzenlemeler sayesinde kooperatiflerin gelişmesi yönünde olanak sağladı. Bunu yanında kooperatif işletmelere, özel işletmelere oranla daha düşük kurumlar vergisi ödemesi koşul bir yasayla düzenlendi.

2. Yerel Yönetimle İlişkiler

İngiltere’deki yerel yönetimler, kendi bölgelerindeki işsizliği önlemek ve bölgelerinde istihdam sağlayıcı gelişmelere ön ayak olmak için, 1977 yılından bu yana kooperatif oluşumları desteklemektedirler. Kendi yörelerinin gelişimini hedef aldıkları için, merkezi hükümetlere oranla, kooperatiflere daha etkili destekler sağlamaktadırlar. Yerel Meclisler ve Yerel Kooperatif Geliştirme Kuruluşları, kendi yörelerinde ekonomik yaşayabilirliği ön planda olan işleri takip ederek; kooperatiflere, borç, bağış, yönetsel uzmanlık bilgisi ve fiziksel yerleşme gibi konularda geniş yardımlar sunmaktadırlar.

İşçi kooperatiflerinin, Yerel Meclisler için çekici görünmesinin bir diğer sebebi ise, kooperatiflerin, gençlere, kadınlara, özürülere ve etnik gruplara sağladığı faydadır. İşçi kooperatifleri, bu tür ayrıcalıklı grupların ihtiyaçlarını karşılamada öncü kuruluşlar olarak düşünülmektedir. Gerçekten bu düşünce çerçevesinde daha toplumsal bir amaç ihtiva eden işçi kooperatifleri, kendi kendilerine yardım etmek isteyen insanları bir araya toplamada çok başarılıydı. Ayrıca, kooperatiflerin karları, yeniden istihdama dönüşerek yerel alana dönmekte ve yöreye fayda sağlamaktaydı.

Sağladığı ekonomik ve toplumsal faydalar sayesinde, işçi kooperatifleri, Yerel Meclisler tarafından işletme kurmanın alternatifi olarak özel ve kamu mülkiyetli kuruluşların yanında 3. bir sektör olarak tanıtılıyor ve ünleniyordu. Tabi ki, bir kaçı

dışında, kooperatiflerin çoğu bu alternatifi oluşturmada başarısız oluyordu. Daha iyi koşullara ulaşmak isteyen işçiler çoğunlukla toplu pazarlığı tercih ediyorlar ya da geleneksel hiyerarşik yapı içinde kendilerini mutlu görüyorlardı.

Bu alanda başarılı olmuş işçi kooperatiflerine bakıldığında, ya güçlü ideolojik ilkelerle ya da gerçekçi gereksinimlerle kurulan oluşumların daha başarılı oldukları gözlenmektedir. Oluşumun başarılı olması için, geleneksel iş uygulamalarıyla yabancılaşmış, kooperatiflerin gerçek yararlarını görmüş, işten atılma tehdidine maruz kalan ve işlerini koruma istemiyle hareket eden insanların bu oluşum içinde yer alması ve desteklemesi gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin, işçi kooperatiflerine destek vermeye sıcak bakması, Yerel Meclislerin ekonomideki değişen rollerine bağlı olarak değişim gösterdi. Yerel yönetimlerin endüstriyel gerileme ve işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde ekonomide etkin rol almaları gereksinimi onların bu tür oluşumlara yakın durmaları gereksinimini ortaya çıkardı. 1945-1960 yılları arası, yerel yönetimlerin, yerel yatırımlara olan tavrı çok farklı iken; daha sonraları, merkezi hükümetlerin ve bölgesel otoritelerin, yatırımlarla ve istihdamın bölgesel dağılımdaki dengesizliklerle daha çok ilgilenmeleri, ekonomik ve fiziksel planlamayı beraberinde getirince, yerel yönetimlere yardım edilmesi gündeme geldi. Bu değişim süreci içinde, kooperatiflerin plan öncelikleriyle uyumlu çalışmaları ve istihdamı ve öteki toplumsal yararları sağlayıcı nitelikleri, Yerel Meclisler tarafından her aşamada desteklenmeye başlandı. Bu takiben 1980'lerde çok sayıda Yerel Meclisler tarafından desteklenen işçi kooperatifleri kuruldu. Bu yardımların etkisiyle o yıllarda, işçi kooperatiflerinin sayısında hızla bir artış yaşandı. İngiltere'de yerel ölçekte kooperatif destekleme hareketinin en ilginç örnekleri Shelmersdale ve Fife deneyimleridir.

Yaşanan olumsuzluklara karşın, İngiltere'deki yerel yönetim deneyimleri, İspanya'daki merkezi kaynaklara uzanabilen, birbirleriyle "Bağlantılı Kooperatifler Sisteminin" öncü birer uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Bu sistem, başlangıcından beri JOL'un temel amacını oluşturuyordu. Merkezi bir bankanın, kooperatiflere sermaye ve her türlü danışmanlık hizmeti sunma düşüncesi, İspanya'daki Mondragon Küme Kooperatifler Sistemine dayanıyordu. JOL, örnek aldığı böyle bir sistemi kurmanın ve merkezi bir banka oluşturmanın yolunu bulamadı.

G. İngiliz İşçi Kooperatifçiliği Hareketinin Genel Değerlendirmesi

Tüm yönleriyle ele almaya çalıştığımız İngiliz İşçi Kooperatifçiliğini bu başlık altında genel bir değerlendirme ile maddeler halinde özetlememiz yerinde olacaktır.

1. İngiltere'deki işçi kooperatiflerinin en belirgin özelliği, ekonomik yaşayabilirlik ile, ideolojik amaçlar arasında bir dengenin kurulmasında ve buna bağlı olarak pazar koşullarındaki ve teknolojideki değişmelere karşı yeniden yapılanma süreçlerinde, yeterli esnekliği ve başarıyı sağlayamamalarıdır. İngiliz kooperatifçilik hareketi, kendi ütopyası içinde, kooperatiflerin iş ve pazarla bütünleşme ve sermaye gereksinimlerini görmede öngörüsüz kalmıştır. İngiltere'deki kooperatiflerin çoğu, kendi kapılarının ötesindeki dünyayı yok saymaya çalışmış, ya da onunla isteksizce ilgilenmiştir. Açık pazarlardaki zayıflıkları, çoğu kooperatifleri korunmuş pazarlarda sığınak aramaya itmiştir.

2. İngiliz kooperatiflerinin sermaye oluşturmadaki yetersizlikleri ve kendilerini pazardan soyutlamaları, onların daha çok emek yoğun, satınalma gücünün düşük olduğu gerileyen ekonomi dallarında, çalışmalarına ve düşük ücretli işlere bağımlı olarak düşük teknoloji alanlarda kalmalarına neden olmuştur. Özel uzmanlık dallarında çalışan ve iş yaşamının gereklerine dikkat eden kooperatiflerin ise, ekonomik yaşayabilirlikleri ve yarışma güçleri daha yüksek düzeylere ulaşmıştır.

3. İngiltere'deki işçi kooperatifleri hareketinin kökenleri bireysel işçinin özgürleşmesi savaşımına dayanmıştır. Birinci kuşak kooperatiflerin çoğu zorlukların, düş kırıklıklarının ve umutsuzlukların sonucu olarak kurulmuş ve ilk girişim doğrudan işçiden gelmiştir. İşçilerin kooperatiflerine bağlılıkları duyulan gereksinimlere dayanmıştır. Oysa, ikinci kuşak kooperatiflerde, ilk girişim, doğrudan bu sorunları duyan ve kendi kendine yardım yoluyla çözmek isteyen kişilerden gelmemiştir. Kooperatiflerde, endüstriyel çatışmaları azaltmanın ya da üretkenliği arttırmanın bir yolu olarak çalışma düşüncesi çoğunlukla Yerel Meclislerden ve MSC'den gelmiştir. Reklamcılık kooperatifçiliği yoluyla, aralarında ideolojik benimseme bulunmayan insanların oluşturdukları, uzaktan güdümlü kooperatifler kurularak, bunlara yardım yapılmıştır. Düşünce, insanlara tepeden empoze edilmiş ve Yerel Meclisler ve MSC kendi politik amaçlarını geliştirmek istemişlerdir. İngiltere'deki yeni kuşak kooperatiflerin başarısız olmalarında bu ana etmen baş rolü oynamıştır.

4. İngiltere’de işçi kooperatiflerine verilen destek hep marjinal düzeyde kalmıştır. Kooperatifler dışlanmış ortamlarda gelişmişlerdir. Sol, bu tür kooperatiflere, en iyimserinden “ilgisiz kuruluşlar” olarak, en kötümserinden de “utanç verici” kuruluşlar ya da “tehdit” olarak bakmıştır. Sağdakiler ise, bunlara “romantik”, “bağımsız” ya da “dağıtımçı” kuruluşlar olarak değerlendirmiş ve varlıklarını uzun süre tanımak istememişlerdir. Sadece, Hristiyan Sosyalistler tarafından geliştirilmiş ve savunulmuştur.

5. İngiltere’deki işçi kooperatiflerine yapılan yardımların çoğu, her ne kadar sosyalist ideolojiye dayansa da, uygulamada daha büyük ağırlık, kooperatiflerin, devletin ekonomideki karışımçı siyasalarına yaptıkları katkılara verilmiştir. Kooperatiflere, ekonomiyi yeniden canlandırma bağlamında küçük işletmeler sektörünün bir parçası olarak yardım yapılmıştır. Bu yardımlar kanalize edilirken, özellikle MSC’nin çalışmalarında kooperatifçilik ilkelerine çok az önem verilmiştir. Yerel Meclisler, kooperatiflerin başarılı olabilmeleri için, onların kaynaklarını güçlendirmedeki isteklilik ve coşkularına karşın, kooperatiflerin “gönüllülük” özelliklerini anlamaktan çok uzak kalmışlardır. Hareketin başarısında, işgücünün benimseme, güven ve destekleme düzeyinin önemini yeterince kavrayamamışlardır. Kooperatifler gerçekçi olmayan bu temelde özendirilmiştir. Kapitalist bir ekonomide, kooperatiflerin iş gereksinimlerine gerçekçilikle yaklaşılmamıştır.

6. İngiltere’de ilk “dönüştürme” girişimlerinin dışında, başarısızlığa uğramış işletmelerden kooperatiflere dönüştürmelerde, planlı çabalar görülmemiştir. Öteki Avrupa ülkelerinin deneyimleri, yaşayabilir kooperatiflerin, büyük şirketlerin rasyonelleştirme ve yeniden yapılanma gözlemleriyle kurtarılmasından sonra oluşturulduğunu göstermektedir.

7. İngiltere’deki işçi kooperatiflerinin, sosyalizme ve ülkenin ekonomik düzelmesine yardımcı olma stratejilerinin, bu ülke için ulaşılabilir amaçlar olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak bunu içinde, kooperatiflerin kendi sosyalist ideolojileriyle, liberal partininkini ayırt etmede başarısızlığa uğramaları ve ekonomide sahip oldukları fırsat ve olanakların farkına varmaları gerektiği ileri sürülmektedir.

II. FRANSA'DA İŞÇİ KOOPERATİFLERİ²

İşçi kooperatifçiliğinin gelişerek bir sektör konumuna geldiği ülkelerden biri de, Fransa'dır. Bu ülke güçlü bir endüstriyel kooperatifçilik geleneğe sahip olmasıyla da tanınmaktadır. Fransa'da, sendikacılık hareketlerinin tarih içinde zayıf bir biçimde gelişme gösterdiği görülürken, işçi kooperatifçiliği her zaman ilgi çekmiş ve zamanla işçi kooperatifleri geniş ölçekli üretim alanlarında başarı göstermişlerdir. Fransız işçi kooperatifçiliği hareketinin en belirgin özelliğini, tarih boyunca devletle çok yakın ilişkiler kurması ve devletin kooperatifleri rekabetçi bir temelde desteklemesi olarak özetleyebiliriz. Fransız kooperatifçilik hareketinin en belirgin bir diğer özelliği ise, Rochdale ilkelerine göre çalışıyor olmasıdır.

A. Fransız İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri

Fransa'da işçi kooperatifçiliği hareketi, 19.yy.ın ilk yarısında, C. Fourier, P. Buchez ve L. Blanc gibi düşünürlerin etkisiyle başlamıştır. Ülkede kooperatif hareket, sosyalist gelenek ve işçi hareketleri içinde önemli bir saygınlık kazanarak gelişti. Özellikle, 1848'de devrimci mücadelede ve 1871'deki Paris Komününde kooperatifler büyük bir coşkuyla desteklendi. 1876 yılındaki ilk Sendika Kongresinde, kooperatifler sendikacılığı bütünleyen ilerici kuruluşlar olarak tanımlandı.

Fransa'da kooperatifçilik hareketinin gelişmesindeki en belirgin özellik, devletin kooperatifleri etkin bir biçimde desteklemesidir. Öyle ki, 3. Napolyon ülkede gerçekleştirmeyi düşündüğü toplumsal reformların başarıya ulaşmasında işçi sınıfının desteğine önem veriyor bu doğrultuda işçi kooperatiflerine olumlu bakıyordu. Bu düşünce çerçevesinde, Fransa'da işçi kooperatifleri, küçük ölçeklerde ve doğrudan işçi sınıfının önderliğinde başladı.

² Fransa'daki işçi kooperatifleri incelenirken Sami Güven'in **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Kutay Yayınları, Bursa 1993 adlı eserinden yararlanılmıştır. Yazar bu konuda şu kaynaklardan faydalanmıştır: R. Oakeshott, **The Case For Workers' Co-op**, Routledge and Kegan Paul, London 1978; J. Defourny, "The Economic Performance of Self Managed Firms" **APCE**, March 1986, Vol. 57. No.1; A. Antoni, **The Cooperative Way**, ICOM Pamphlet No. 8, 1979; J Grand and S. Estrin, **Market Socialism**, Clarendon Paperbacks, Oxford University Press, 1989; A. Antoni, **La Co-operation Ouvriere de Production**, Confederation Generale des Societes Co-operatives Ouvriereres de Production, 1970; S. Estrin and P. Holmes, **French Planning in Theory and Practice**, George Allen and Irwin, London 1983; T. Odhe, **Co-operation in World Economy**, ICA, 1947; J. Defourny, "A comparative Financial Analysis of Workers' Cooperatives and Capitalist Firms in France", **APEC**, Vol. 57, No. 1, March, 1986

Devletin, somut olarak ilk desteği, 1867’de yasal dzenlemeleri yaparak kooperatifleri tanması oldu. Bunun yanında, Fransa’da iŒi kooperatiflerinin geliŒerek sektör konuma gelmelerindeki bir diğer payda devlet ihaleleri olmuŒtur. O yıllarda Fransa’da alt yapı çalıŒmalarının hızlanması, ekonomide bir hareketliliği de beraberinde getirmekteydi. Yapılan alt yapı çalıŒmalarıyla ülkenin imarını sağlamak dıŒında, ülkede oluŒan iŒsizliđi de gidermek ayrı bir amaç olarak görölmekteydi. İŒi kooperatifleri, bu alanlara girerek, devlete ve topluma çok yararlı hizmetler sunarlarken, devlet ihalelerinde yaptıkları temiz iŒlerle ün kazandılar. Bu geliŒim, iŒi kooperatiflerinin, inŒaat sektöründe egemen bir konuma gelmesine ıŒık tuttu.

Fransa’da bu yy. boyunca sürekli geliŒme gösteren iŒi kooperatifleri, Fransız hükümetinin gösterdiği destek ve yardımlar sayesinde baŒta inŒaat sektöründe olmak üzere hızla büyüyordu. İlk Fransız kooperatiflerinin kuruluŒu da, İngiltere’deki yanlış çerçevesinde kurulmuŒ ve başarısızlık göstermiŒtir. Tarihsel olarak, Fransız iŒi kooperatifleri baŒta iŒi kooperatifleri olarak değil, iŒi kuruluŒları (Association Ouvrieres) adıyla kurulmuŒ, fakat zaman içinde bu kuruluŒlar kooperatif yapıya dönüŒtürülerek başarı sađlanmıŒtır.

Fransa’da ilk kurulan iŒi kooperatifleri, inŒaat ve yapı malzemeleri alanlarının dıŒında, matbaacılık, mobilya yapımı, giysi ve deri gibi alanlarda da faaliyet göstermiŒlerdir.

B. Yeni KuŒak İŒi Kooperatifleri

1970’lerin ortalarına doğru, iŒi kooperatifleri, siyasiler tarafından yeniden ilgi görmeye baŒladı. Dönemin cumhurbaşkanı Giscard d’Estaing 1976’ da CIA Konferansında, Fransız Kooperatif Yasasında yapacağı deđiŒikliklerden bahsederken, aynı yılın sonlarında Mitterand’ın Sosyalist Partisi de kooperatiflere yakın ilgi göstermeye baŒlamıŒtı.

Tabi ki, bu ilginin altında yatan belli bir sebep vardı. 1970’li yıllarda İngiltere’deki gibi Fransa’da da fabrika kapatmalara karŒı iŒçilerin yoğun direniŒleri yaŒanıyordu. İŒte bu tarihsel bağlamda, Fransa’da ikinci kuŒak iŒi kooperatifçiliği hareketi, tıpkı İngiltere’de olduğu gibi, iŒsizliđin ve iŒten çıkarmaların arttığı bir dönemde, kapitalist dzenin istihdam sağlamadaki istikrarsızlığına bir tepki olarak

oluşturdu. İşsizliğin yenilmesinin ve istihdam sağlamanın bir yolu olarak gündeme geldiler. İşçi kooperatifleri yeni işletmeler kurarak, başarısız kapitalist işletmeleri kapanmaktan kurtararak, ya da sürekli başarısız işletmeleri satın alarak, işçilerin yerleşik işlerini kurtarmayı amaçladılar.

Çoğu bu yıllarda kurulan ikinci kuşak işçi kooperatifleri genellikle hizmetler kesiminde yoğunluk gösterdi. Genellikle orta sınıf idealistlerin oluşturduğu bu yeni hareket, endüstriye özel hizmetler sunma, büyük işletmelerin eğitilmiş işçiler üzerindeki itiliciliği, işten çıkarmalarda iş yitirme korkusu ve yeni demokratik örgütlerde iş deneyimi kazanma gibi artan isteklerin bir aynası oldu. Bu yansıma çerçevesinde kimi genç mühendislerin, profesyonellerin ve yöneticilerin kamu ve özel sektör dışında, işçi kooperatiflerinde çalışmaya özenmeleri, yeni kuşak işçi kooperatiflerinin gelişmesinde önemli bir etken oldu.

Fransa'da bu oluşumun en ilginç örneği, CERİA da görülmektedir. Daha önceleri büyük bir özel elektrik mühendisliğinde çalışan 4 yüksek mühendisin bir araya gelip kurdukları işçi kooperatif, Paris bölgesindeki firmalara bilgisayar hizmetleri sunmaktadır. Başlangıçta 15 işçi ortağı olan CERİA, zaman içinde ortak sayısını arttırarak, çeşitli akçal güçlüklerini yenerek ve pazar koşullarının gereksinimlerini sağlayarak halen etkin çalışan bir kooperatif işletme olarak göze çarpmaktadır.

Fransa'da böyle yeni kurulan işçi kooperatiflerinin dışında, işçi kooperatiflerinin oluşturulmasında bir diğer etkili yol ise, işçilerin kapitalist bir işletmeyi devralarak kooperatif yapıya dönüştürmeleridir. Bu konuda Fransa'da bir kooperatif geliştirme kuruluşu olan SCOP'a önemli iş düşmektedir. Çalıştıkları işyerleri kapanma ya da işten çıkartılma tehdidiyle karşı karşıya kalan işçiler, bu kuruluştan destek isteyerek dönüştürmeyi gerçekleştirmektedir. Fransa'da hükümetin ve SCOP'un verdiği destekle, dönüştürmeler işçi hareketi tarafından benimsenen ve sıkça başvuru alan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tür dönüştürmeler yoluyla kurulan kooperatiflerin de en ilginç örneklerini, 1974 de devralınan Manuest in Chatenois kooperatifi ve 1975 de Alman çokuluslu şirketlerinden Bayer Chemicals of Munich'in, Co-op Sport Vacances adlı kooperatife dönüştürülmeleri oluşturmaktadır.

Biri başarılı biri başarısız olan bu iki örneğe karşın, bu tür “istihdam koruyucu” kooperatiflerin, İngiltere’ye oranla Fransa’da daha başarılı olduklarını söylemek mümkündür. Buradaki başarının sebebine bakacak olursak, Fransa’da “dönüştürmeler” İngiltere’de yapıldığı gibi ideolojik olarak özendirilmemiştir.

Fransa’da yeni kuşak işçi kooperatiflerinin kurulmasında, hükümetlerin uygulamaya koydukları “istihdam yaratma izlencelerinin” büyük önemi bulunmaktadır. 1978 yılından itibaren hükümetler, ülkede işsizliğin yüksek olduğu alanlarda istihdam yaratıcı imkanlar için fonlar sunmaktadır. Bu fonlar, genellikle orta sınıftan olan genç kümeler tarafından ilgi çekici bulunmakta ve küçük oluşumlar olarak hayat bulmaktadır.

Bu türden oluşturulan küçük işletmelere, Plougrescant’taki AVEL NEVEZ adıyla kurulan bir merkez, kooperatif çizgide işletmekte ve yine bu çizgide danışmanlık vermektedir. Bu merkez 1970’lerin ortalarında, farklı kişilerin oluşturduğu alternatif bir üniversite kurmak amacıyla kuruldu. AVEL NEVEZ daha sonra bir SCOP kurarak yerli SCOP’ları destekledi. Çeşitli kurslar düzenleyerek bu kuruluşlara yardım etmek, alternatif yaşam ve iş uygulamalarını öğretmek temel amacıydı. Bu akım, eski kooperatifleri bürokratik, merkeziyetçi ve anti-demokratik olmakla eleştirmekte ve tüm kooperatif hareketin, işçi hareketiyle daha yakın bağlar kurmasını istemektedir.

Fransa’da işçi kooperatifleri hareketleri, yakın zamanda, eğilim olarak daha çok hizmet kooperatiflerinin kurulması yönünde gerçekleşmektedir. Yeni kurulan kooperatiflerden yarısına yakını, hizmet endüstrisinin iki dalında yoğunlaşmaktadır. Bunlar, materyal hizmetler, temizlik, güvenlik ve profesyonel hizmetlerdir. Materyal hizmetler alanında sendikalı işçi sayısının az olması bu alanda kooperatiflerin gelişmesine sebep olan bir etmendir, aynı alanda göçmen işçilerin çok olması ise kooperatifçiliğin gelişmesini engelleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri

Fransa’da 1970’ler sonrası, ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin gelişimiyle birlikte, üst örgütlenme olan SCOP’a bağlı 537 işçi kooperatifinde toplam, 30.000 kooperatif örgütlenme bulunmaktaydı. O yıllarda ağırlıklı olarak inşaat sektöründe faaliyet gösteren kooperatifleri, cam, elektronik sektörleri izlemekteydi.

Özellikle 1993 yılına kadar bu yapıyı koruyarak gelişme gösteren, Fransız işçi kooperatifleri yaygın olduğu alanları genişleterek, başta yine inşaat sektörü olmak üzere, materyal hizmetler (ulaşım, otel, restoran, temizlik vs. gibi) ve entelektüel hizmetlerde (eğitim, danışmanlık, kültür vs gibi) de ağırlık göstermeye başladı. 1993'den 2003'e kadar olan 10 yıllık süre zarfında kesintisiz bir büyümeyle, her bir senede ortalama 1000 yeni iş ekonomiyeye eklenirken, bu 10 yıl içinde SCOP'a bağlı kooperatiflerin gelişiminde %20 lik bir büyüme gözlemlendi.

Tablo-5 SCOP'un Ekonomik Büyümesi (1994-2003)
(Euro bazında)

Yıllar	Ücretli Başına Düşen	Katma Değer
1993	72.276	33.228
1999	79.000	39.000
2003	92.083	43.481

Kaynak:

<http://www.scop.coop/scripts/HOMEV2/publigen/content/templates/show.asp?P=463&L=FR>

SCOP'un, 2004 yılı son verilerine bakıldığında yaklaşık 1600 kooperatifte 36.000'e yakın işçi istihdam edilmektedir. Bu istihdamın %75'e yakını üç sektörde; inşaat, entelektüel hizmetler ve materyal hizmetlerde toplanmaktadır. SCOP'a bağlı kooperatiflerin sayısı ve sağladıkları istihdam oranları Tablo-5 de yüzdesel olarak verilmiştir.

Tablo-6 SCOP'un Sektörlere Dağılımı

Sektör	İstihdam	Kooperatifler
İnşaat	% 31,5	% 29,3
Entelektüel Hizmetler (Eğitim, Danışmanlık, Kültür vs.)	% 23,1	% 33,1
Materyal Hizmetler (Ulaşım, Otel, Temizlik vs.)	% 18,2	% 14,2
Metal, Dökümcülük ve Elektrik	% 14,3	% 9,6
Ziraat ve Diğer Endüstriler	% 7,5	% 8,6
İletişim ve Grafik	% 5,4	% 5,2

Kaynak:

<http://www.scop.coop/scripts/HOMEV2/publigen/content/templates/show.asp?P=463&L=FR>

D. Üst Örgütlenmeleri

Fransa'da işçi kooperatiflerinin ilk üst örgütlenme çalışmalarını 1884 yılında görmekteyiz. 1884 yılında, işçi kooperatiflerine yardım sağlamak ve çalışmalar arasında eşgüdümü sağlamak için, merkezi bir kuruluş olan Chambre Consultative des Associations Co-operatives Ouvrieres de Production kuruldu. Başlangıçta 28 kooperatifi içeren bu kuruluş, 1937 yılında daha geniş bir kooperatif geliştirme işlevini yüklenerek genel bir konfederasyon haline getirildi.

Üst örgütlenme çatısı altında yapılan bir diğer çalışma ise, 1893 yılında Chambre Consultative'nin bir kolu olarak çalışmaya başlayan, Kooperatifler Bankasının kurulmasıdır. Bu banka kooperatiflere kredi vermesi amacıyla, kooperatifler tarafından oluşturulmuştur.

Fransa'da kooperatiflerin güçlü olduğu iki sektör olan inşaat ve matbaacılık sektöründe, kooperatiflerin etkili bir federasyon yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan, inşaat sektöründe faaliyet gösteren The Federation des SCOP, inşaat sektöründeki kooperatiflerin bir araya gelerek kurdukları bir örgütlenmedir. Oluşturulan bu federasyonun danışma kurulu, kooperatifleri, kamuda, işveren kuruluşlarında ve profesyonel kuruluşlarda temsil etmektedir. Bunun yanında üye olan kooperatiflere, teknik ve hukuksal konularda yararlı bilgi akışı sağlamak ve kooperatiflere yeni pazarlar için araştırmalar yapmaktadır.

SCOP'un finansal kaynağını, üye olan kooperatiflerin, üçte-bir hisseleri oluşturmaktadır. Bu ayrılan hisselerden oluşan SCOP fonu, her yıl belirli bir miktarda artmakta ve yeni kurulacak olan kooperatiflere başlangıç sermayesi olarak verilirken, eski kooperatiflerin güçlenmesi amacıyla kooperatiflere geri dönmektedir.

SCOP'a üye olan Fransız işçi kooperatifleri genellikle dört ana kümede toplanmaktadır.

1. Sayıları birkaç yüzü bulan, çoğu imalat sanayinde faaliyet gösteren, küçük zanaatkar kooperatifleri.
2. Kendi sektöründe lider konumda bulunan, sayıları 20'yi geçmeyen, doğrudan işçi sınıfının girişimleriyle kurulan, işçi kökenli kooperatifler.

3. 50 ila 500 arasında işçi çalıştıran, ekonomik güçleri kapitalist işletmelerle yarışabilecek, 100 kadar orta ölçekli kooperatifler.

4. Kapitalist işletmelerin kapanması sonucu, yakın zamanda kurulan yüzlerce istihdam koruyucu kooperatifler.

Bir diğer güçlü sektör olan matbaacılık sektöründeki üst örgütlenme ise, 1964 yılında 75 matbaacılık kooperatifinin bir araya gelerek kurdukları, SCOP'a benzer bir federasyondur. Bu federasyon da, üyelerine, teknik sorunlar, fiyatlar, sözleşmeler ve yönetim gibi konularda bilgiler vermektedir. Aynı zamanda üye kooperatifler adına bankalarla kredi görüşmelerini üstlenmiştir.

E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları

Fransa'da işçi kooperatiflerinin bu denli güçlenerek, ekonomideki belirli sektörlerde lider konumlara gelmesinde, iyi eşgüdümlemiş merkezi fon kaynaklarının büyük bir payı bulunmaktadır. Fransa'da işçi kooperatifleri, üç ana kaynaktan ödünç sermaye sağlayabilmektedir. Bunlar sırasıyla, Caisse Centrale de Credit Co-operative, The Banque Française de Credit Co-operative (BFCC), Joint Stock Bankalarıdır. Bu saydığımız bankalardan sadece Joint Stock, güçlü sermaye yapısı olan kooperatiflere kredi sağlarken, küçük kooperatiflere kredi sağlamaktan kaçınmaktadır.

Caisse Centrale ve BFCC bankaları ise, sadece risk unsurunu göze alarak, her türlü kooperatife kredi vermektedir. Bu bankalar, kredi verirken şu unsurlara genellikle dikkat etmektedirler; kooperatiflerin sermaye yapılarını nasıl düzenlemeleri gerektiği ve başarılı olmaları için danışmanlık yapmalarını ve kooperatifçilik ilkelerine daha duyarlı olmaları. Bu iki bankanın da, kooperatiflere kredi verirken, risk hesaplamada diğer bankalara oranla daha başarılı oldukları görülmektedir.

Caisse Centrale, özel bir statüyle, yarı kamusal bir kurum olarak, 1938 yılında kuruldu. Amacı, tarım dışında kurulacak olan kooperatiflere akçal yardım sağlamaktır. Banka üye kooperatiflerin, üyelerinin oluşturduğu genel kurul tarafından yönetilmektedir. Genel kurul tarafından yönetilen bu banka, Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca onaylanan bir statüye sahip. Başkan ve müdürler hükümet tarafından atanıyor ve yıllık çalışma raporları yine hükümetçe denetleniyor.

Caisse Centrale, kooperatiflere kredi sağlamadan önce SCOP'a danışmaktadır. SCOP'tan, kooperatifin geçmişi, ekonomik konumu, çalışma yöntemleri, üretim araçları ve kullanılan makineler, örgütsel yapı gibi konularda fikir alan banka, risk tahminini bu ölçülere göre yaparak kredi sağlamaktadır.

Caisse Centrale bankasını son yıllarda, büyük kooperatiflere kredi vermek yerine, kaynakları daha geniş yayma politikası, bir çok küçük kooperatife de kredi verme olanağını sağlamaktadır. Bankanın verdiği kaynak, bir çok kooperatif için tek finansal kaynak olarak gözükmektedir. Bankanın yaptığı en yaygın kredilendirme şekli, yeni kurulan kooperatiflere teçhizat ve donanım için 5-7 yıl vadeli krediler sunmasıdır.

BFCC ise, Caisse Centrale bankasına oranla daha küçük bir akçalandırma kuruluşudur. Kooperatiflere düşük oranlarda kredi sağlamaktadır. Kaynaklarını geliştirmek amacıyla, kooperatifler dışında spor merkezlerine ve kamu hastanelerine de kredi sağlamaktadır. Caisse Centrale bankası gibi, BFCC bankası da iyi eşgüdümlendirilmiş merkezi fon kaynakları sayesinde, işçi kooperatiflerinin ölçeklerinin gelişmesinde ve önemli konumlara gelmelerinde pay sahibidir.

İngiltere'den farklı olarak, Fransa'daki işçi kooperatiflerinde dikkat çeken bir konu da şudur: Fransa'da kooperatif üyelerinin ödünç sermayeleri hareket süresince daima özendirilmiştir. 1938 yılına kadar, yani Caisse Centrale bankası kurulana kadar, kooperatifler içindeki paylaşıklı sermaye kooperatifler için yaşamsal finans kaynağıydı. Kooperatif içinde sağlanan paylaşıklı sermaye yapısına karşılık, Fransız Kooperatifler Yasası, kooperatiflere yerel tasarrufları mobilize etme olanağı sağlamamaktadır. Aynı yasada, İspanya'daki gibi, İşçi Kooperatifleri Bankası kurma izni verilmemektedir. Ayrıca, yine İspanya'da olduğu gibi, işletme fazlalarını giderek artan oranda kolektif sermayeye dönüştürme ya da yerel toplulukların yararına projelerde kullanma olanağı da bulunmuyor.

F. Kooperatiflerin Devlele İlişkileri

Fransız işçi kooperatiflerinin belirgin en önemli özelliğinin, konumuzun başında da belirttiğimiz üzere, devletle olan yakın ilişkileri olduğunu söylemiştik. Hareketin başından bu yana, kooperatifler devletin yakın ilgisini ve desteğini görerek, ülkede önemli yerlere gelebilmişlerdir.

Fransa'da devlet kooperatiflere bir çok şekilde destek ve yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede yapılan yardımları şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır: Belirli projeler için finansman sağlanması, kooperatiflerin ürettiği ürünler için pazarlar hazırlanması, kooperatifler için elverişli bir yasal çerçeve oluşturulması ve kooperatifleri kredilendirebilecek bankaların kurulması. Ancak, açıkça söylenmesi gerekir ki, devlet tüm bu yardımları yaparken diğer kapitalist işletmelerin aleyhine olacak bir taraf tutmaktan kaçınmaktadır. Sadece yaptığı bu çalışmalar sayesinde, kooperatifleri, kimi etkili sektörlerde pazar koşullarında eşit bir rekabet gücüne sahip olabilmesi için desteklemektedir.

Devletin, kooperatiflere verdiği bu destekler, küçük çaplı istihdam yaratma, güçsüzleri koruma çalışmaları, ve endüstriyel demokrasi denemeleri dışında hiçbir zaman bir sosyal hizmet ya da yardım olarak görülüyor. Devletin sağladığı tüm yardımlarda, kooperatiflerin ekonomik başarıları temel koşul olarak kabul ediliyor.

Fransa'da kooperatiflere devlet desteğinin açıkça verildiği alan hiç şüphesiz ki, ihalelerdir. Kooperatiflere ihale verme yöntemi, 1888'den bu yana inşaat endüstrisinde önem taşımaktadır. İş ihaleleri halen Code des Marches Publics adlı bir yasayla düzenlenmektedir. Bu yasaya göre, kamu otoriteleri tarafından kooperatiflere bir "lot reserve" önerilmektedir. Yine bu yasaya göre, eğer uygulanma olasılığı varsa, projede söz konusu olan işin dörtte-biri, geçici olarak geriye kalan üç parçanın ortalama fiyatı üzerinden yapılmak üzere kooperatiflere ayrılacaktır. Eğer birden fazla kooperatif tek bir "lot reserve" için aralarında rekabete girerlerse, seçim oylamayla belirlenecektir. Bir kooperatifin "lot reserve" hakkına sahip olabilmesi için,- üyelerinin dörtte-üçünün işletmede sürekli çalışmaları; kooperatifin Sosyal İşler Bakanlığının sicilinde kayıtlı olması ve bunun Resmi Gazetede ilan edilmiş olması gerekmektedir. Bu konudaki bir başka koşul da, ihalenin belli bir parasal büyüklüğünün olmasıdır. Bu yolla yapılan ihaleler, devletin kooperatifler için herhangi bir sorumluluk üstlenmeden, yararlı hizmetler sunan işçi kooperatiflerinin ekonomik yaşayabilirliğini güvence altına almada etken olmaktadır.

Fransa'da sadece inşaat sektöründe değil, diğer belirli sektörlerde de faaliyet gösteren kimi işçi kooperatiflerinin, ağırlıklı olarak kamu sektörü pazarlarına hakim oldukları görülmektedir. Buna en açık örnek, AOIP'de görülmektedir. Daha önceleri

özel mekanik parçalar üreten kooperatif, 1906'da devletle sözleşme imzalayarak Posta İşletmeleri için telefon santralleri aksamı üretmeye başladı. Yıllar boyunca yenilenen sözleşmeler ile AOIP devletle olan yakın ilişkisini koruyarak faaliyetlerini sürdürdü.

Fransız Kooperatifler Yasası, Webb'lerin işaret ettikleri ve işçi kooperatiflerinin dejenerasyonuna ilişkin olumsuzlukları giderici kimi özellikler içermekteydi. Fransız Kooperatifler Yasası, işçi olmayanların da kooperatif üyesi olmasına izin veriyordu. Ama buna karşılık, Webb'lerin ileri sürdükleri tehlikeye karşı güçlü güvenceleri de getiriyordu. Kooperatif üyeliğinin işçi olmayanlara da açık tutulmasına karşılık, yönetim kurullarının en az üçte-ikisinin işçilerden oluşmasını zorunlu kılıyordu. Ayrıca kooperatif faaliyetlerine son verilmesi halinde, net varlıkların üyeler arasında paylaşılmasına izin vermiyor, başka kooperatiflere aktarılmasını öngörüyordu. Uygulanan bu yollar, İngiltere'dekinden farklı olarak, Fransa'daki işçi kooperatiflerinin kapitalistlerin eline geçmesini engelliyordu.

Fransız işçi kooperatifleri bir bütün olarak ele alındığında, üye olmayan işçilerin, tüm işgücünün üçte-ikisini oluşturduğunu görmekteyiz. Ancak, mevsimlik işlerde ve inşaat sektöründe bu oranın arttığını görmekteyiz. Her ne kadar üye olmayanların kar payları yasayla güvence altında olsa da, SCOP'a bağlı kooperatiflerin güçlendirilmesi için, son zamanlarda, üye olmayan işçilerin oranının azaltılması gereği tartışılmaktadır.

Üye olmayan işçilerin sömürülmesini engellemede, Fransız Kooperatifler Yasası'nın, İngiliz Kooperatifler Yasasına göre daha başarılı olduğu kabul edilmektedir. SCOP yetkililerine göre ise, Fransız Kooperatifler Yasası, İspanya'dakine göre yetersiz düzeydedir. Fransız ve İngiliz Yasalarından farklı olarak, İspanyol Kooperatif Yasası, kooperatif üyeliği ile, kooperatif işgücünün aynı kişilerde toplanmasını öngörmektedir.

G. Fransız İşçi Kooperatifçiliği Hareketinin Genel Değerlendirmesi

Bu bölümde de İngiltere bölümünde yaptığımız gibi, tüm yönleriyle ele almaya çalıştığımız Fransız İşçi Kooperatifçiliğini bir başlık altında genel bir değerlendirme ile maddeler halinde özetlememiz yerinde olacaktır.

1. Fransa'daki işçi kooperatiflerinin en belirgin özelliği, tarihsel olarak eski işçi kooperatiflerinde olduğu gibi, yeni kuşak kooperatiflerde de, doğrudan çalışan sınıfların

örgütlerini oluşturmaktadır. kooperatifler tarihsel olarak, bu sınıfların ve profesyonel orta sınıfın yönetimine dayanmaktadır. Kimi istisnaların dışında, genç ve dinamik yöneticiler kooperatiflerde çalışma konusunda pek istekli görünmemekte, bu nedenle de kapitalist işletmelere göre kooperatif işletmenin yönetim yapıları daha zayıf kalmaktadır. Bu sebeple, küçük ve orta ölçekli kooperatifler büyümeyi istememektedir.

2. Fransız işçi kooperatifçiliğinin bir başka özelliği de, kooperatiflerin daha kuruluşlarından başlayarak, devletin koruma ve desteğine konu olmalarıdır. Hükümetler, kooperatifleri istihdam yaratmanın bir aracı olmaktan daha çok, yaşayabilir bir işletme olarak desteklemeye önem vermekte ve ekonomi için temel olan mal ve hizmetlerle ilgili pazarları hazırlamaktadır.

3. Fransa'daki işçi kooperatiflerinin bir başka özelliği, 19.yy'ın ortalarından beri, kapitalist ekonomiye benzer (businesslike) bir yaklaşımı geliştirmeleri ve üyelerin paylaşıp ve ödünç sermayelerini hareket süresince daima özendirmeleleridir. Hareketin kökleri sıkıca sosyalist geleneğe bağlı olmakla beraber, aynı zamanda hareketin kurucu ve destekleyicileri de, kapitalist bir ekonomik çevrede kooperatiflerin iş gereksinimlerine gerçekçilikle yaklaşmayı bilmektedir. Bir başka deyişle, Fransız kooperatifçileri, kooperatiflerin yaşamasının her şeyden önce onların ekonomiye katkı ve değerine bağlı olduğuna inanmışlardır. Devlet, kooperatiflere yardım ederken gölgesini bile hissettirmemekte ve istihdam yaratmanın ikincil bir amaç olabilmesine karşın, birkaç istisna dışında hiçbir zaman kooperatiflerin yaşamsal amaçlarına karışmamaktadır.

4. Fransa'da geleneksel bağlamdaki işçi kooperatifçiliği hareketi, politik yansızlığın avantajlarından yararlanırken, SCOP'un liderliğinde hiçbir politik yandaş yaratmamaktadır. Ancak bu durum, yeni kuşak hareketle birlikte değişmektedir. İlk, büyük firmalar arasında giderek artan miktarlarda iflas ve kapanmaların olması ve işçilerden gelen direnmelerin, bu enkazlardan kimi kooperatiflerin kurulmasıyla sonuçlanması, sendika desteğini gerektirmekte ve işçi hareketinin bu kanadıyla yakın bağlarının kurulmasını zorunlu kılmaktadır. İkinci olarak da, profesyonel hizmetlerdeki kooperatifler arasında daha radikal politik düşüncelerle (Avel Nevez örneği) karşılaşmaktadır. Bu gelişmelere karşılık, geleneksel kooperatiflerin egemen olduğu

hareketin özü yavaş gelişmekte, ancak İngiltere’de olduğu gibi dünya görüşlerinde bölünmeler olmamaktadır.

5. Fransa’daki işçi kooperatiflerinin çoğu, emek yoğun üretim alanlarında, uzmanlaşmış özel mallar üretiyorlar. Teknolojik gelişmenin yavaş ve pazarların durgun olduğu işkollarında çalışıyorlar. Ancak, koşulların çok elverişli olduğu alanlarda hızlı gelişme olanağı bulabiliyorlar. Fransız kooperatifçilik hareketi, kooperatiflerin endüstriye temel hizmetleri sağlaması halinde, gelişme kaydedebileceklerini de gösteriyor.

6. Fransa’daki bu uzun kooperatifçilik deneyimleri, kooperatif örgütlenmede ve kooperatif yapıda, başarılı olmayı engelleyen hiçbir yönün bulunmadığını ve Webb’lerin ileri sürdükleri; endüstriyel alandaki işçi kooperatiflerinin başarısız olacakları yönündeki iddiaların geçersizliğini büyük ölçüde kanıtıyor. Fransız kooperatifleri, eğer tarihsel olarak taşıdıkları zayıf yönetim yapılarını geliştirirlerse, sermayeye ulaşma olanaklarını arttırlarsa ve atölye düzeyindeki tutumları ve çıkarları düzenlerlerse, gelecekte önemli bir çıkış yaparak, kapitalist pazarlarda üstün bir yarışma gücüne ulaşabilirler.

III. İSPANYA’DA İŞÇİ KOOPERATİFLERİ³

Diğer Batılı ülkelerdeki işçi kooperatifçiliği hareketlerine bakıldığında, sınırlı bir başarıdan söz edilmekteyken; İspanyol kooperatifçilik hareketinin, modern görüntüsü ile gerek ölçek olarak gerekse örgütlenme açısından dünya üzerinde etkin bir model olduğunu söylemek mümkündür. Bu kendine has yapı, özellikle İspanya’nın Bask bölgesindeki, Mondragon Küme Kooperatifleri ile kendisini açıkça belli etmektedir. Bask bölgesinin kendine özgü savaştı kültürü ve lokal güçler ile piyasa atmosferinin etkisi ve de kurumsal ve yapısal etkenlerin yoğunluğu, İspanya’daki işçi

³ İspanya’daki işçi kooperatifleri incelenirken Sami Güven’in **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)** , Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Kutay Yayınları, Bursa 1993 adlı eserinden yararlanılmıştır. Yazar bu konuda şu kaynaklardan faydalanmıştır: Royal Arsenal Co-operative society Report, **Mondragon; The Basque Co-operatives**, 1979; R. Carr, **Spain; 1808-1939**, Oxford University Press, 1966; M. A. Saive, “Mondragon; An Experiment With Co-operative Development in the Industrial Sector”, **APCE**, Vol. 51, No. 3, July, 1980; R. Oakeshott, **The Case For Workers’ Co-op**, Routledge and Kegan Paul, London, 1978; H. Destroches, Garcia, **La Cooperatives Industrielles de Mondragon**, Les Editions Ouvrieres, Editions Economie et Humanisme, Paris, 1970; A. Gutierrez and W. F. Whyte, “The Mondragon System of Worker Production Cooperatives” **Industrial and Labor Relations Review**, Vol. 31, No. 1, October 1977; H. Thomas, “The Distribution of Earnings and Capital in the Mondragon Cooperatives”, **İşçi Yönetimi Semineri**, İşletmeler Bakanlığı, Mayıs, 1979; CLP, **Anamal Report**, 1975

kooperatifçiliği hareketini başarıya götüren unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Diğer birçok ülkeye model olmuş İspanyol işçi kooperatiflerinin en belirgin özelliği, pazar koşullarında kapitalist işletmelere göre, ekonomik etkinlik ve eşitlik yönünden daha başarılı olarak tanınmalarıdır.

A. İspanyol İşçi Kooperatifçiliğinin Temelleri

İspanya'daki işçi kooperatiflerinin temelleri, ülkenin kuzeyinde yer alan Bask bölgesinin nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu Mondragon kentinde atıldı. Bölgede yer alan metal ve maden sektörlerinde çalışan nitelikli işçilerin militan savaşlarıyla tanınan bu kent, İspanya iç savaşında Cumhuriyetçilerin yanında yer almasına rağmen, daha sonraları bağımsızlık girişimlerine başlayarak merkezi hükümete karşı direnç göstermiştir. Kent 1936-1939 iç savaş yıllarında büyük bir yıkıma uğramıştır.

Merkezi hükümete karşı Bask halkının ve Bask Kilisesinin aldığı tavırlar, bölgedeki işçi kooperatiflerinin oluşmasının ana etkeni olarak görülmektedir. İşçi kooperatiflerinin oluşmasında öncü olan kişi ise, 1941 yılında Bask kilisesine atanan J. M. Arizmendi olmuştur. Arizmendi, kilisenin sosyal işleri ve özellikle de genç işçilerle yakından ilgilenmiştir. Yıkım içinde olan kentin refaha kavuşmasında, gençlerin en önemli gerekliliğinin eğitim olduğunu saptadı. Yerel halkın bölgede ekonomik ve sosyal bir gelişme göstermesinde teknik eğitimin önemini anlatmaya çalıştı.

J. M. Arizmendi, sosyal tabanlı reformlar ve çalışanların eşit haklara sahip olması gerekliliği üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Arizmendi düşünceleri ve yaptığı çalışmalar sayesinde gençler tarafından sevilen bir insan olmasının yanında, gençlerin eğitimi ve toplumsal ideolojilerin yayılması konularında da önemli atılımlar yapmıştır.

Arkasına yerel topluluğun desteğini alan Arizmendi'nin yaptığı ilk çalışma, 1943 yılında açtığı, 20 öğrenci kapasiteli, sanat okulu olmuştur. Bu okul daha sonraları genç teknisyenlere ustalık eğitimi verebilecek düzeye kadar geliştirilmiştir. Bu deneyimin verdiği umut sayesinde 1947 yılında Zaragoza'da Teknik mühendislik okulunu açtı. Kurulan bu iki okuldan mezun olan işçi kooperatifi girişimcileri, Politeknik Enstitünün temellerini oluşturdular.

Bu okullardan mezun olan 5 mühendis, şimdilerde Bask'daki ilk ve en büyük işçi kooperatifi olan ULGOR'u kurdular. 1956 yılında bu 5 mühendis ve 24 işçiden kurulan bu kooperatif ocak ve soba üretimi yaparak faaliyetlerine başladılar ve yerel toplulukların büyük ilgisini çektiler. Zamanın içinde kendisini sürekli yenileyerek faaliyetine devam eden ULGOR'u örnek alan 5 yeni kooperatif daha kuruldu. ULGOR'un kurucuları, kooperatif kurmanın temelini pragmatik sebeplere bağlarken, Rochdale ya da herhangi bir kooperatif lideriyle ideolojik bağlarının bulunmadığını vurgulamaktaydılar.

ULGOR'un girişimleri ve diğer kooperatiflerin de desteğiyle 1959 yılında, Kooperatif Bankası Caja Laboral Popular (CLP) kuruldu. Bu banka Mondragon kooperatiflerinin gelişme ve büyümesinde etkili çalışmalar yaparak hızla büyüdü ve şube sayısını ve ekonomik büyüklüğünü katladı.

1960'lı yılları takiben, ULGOR örneğinden hareketle yola çıkan kooperatifler mantar gibi üreyerek büyük bir sayısal çoğunluğa ulaştı. 1976'da Mondragon grubu içinde 56 işçi kooperatifi bulunurken; bunun yanında da konut, tarım ve tüketim kooperatifleri hızla artıyordu. Bu kurulan kooperatiflerin bir bölümünde, teknik okullarda eğitim almış olan yerel halk becerilerini sergileme olanağına kavuşuyordu. Böylece, işçi kooperatifleri, üretime ve istihdama sağladığı bu denli katkı sayesinde bölgedeki ekonomiye rol verir bir hal almıştı. İşçi kooperatifleri, sadece ekonomik katkı yapmıyor, eğitim çalışmaları ve banka hizmetleri ile de oluşturduğu destek yapılarıyla halkın büyük ilgi ve desteğini görüyordu.

1970'lerde ise, Lagun Aro (Sosyal Refah Enstitüsü) adında bir sosyal sigorta kuruluşu kuruldu. Mondragon grubunun sosyal sigorta kuruluşu olan Lagun Aro, başlangıçta CLP'nin bir kolunu oluştururken, sonraları ikinci derece bir kooperatif olarak gruba katıldı. İspanya'daki tüm diğer ikinci sınıf kooperatifler gibi Lagun Aro'nun üyeleri de iki kümeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, kurumsal üye olan diğer kooperatifler; ikincisi ise, bireysel olarak çalışan işçiler. Lagun Aro sağladığı, kaza ve hastalık sigortaları, aile yardımları ve emeklilik ödemeleriyle, işçi kooperatiflerinin öz sosyal sigorta kurumunu oluştururken; ülkede kurulu bulunan Association of the Self Employed adlı sosyal güvenlik kuruluşunun açıklarını kapamaktadır.

Mondragon grubunun ayrıca; Eroksi adında tüketici mağazaları, Centro da Investigaciones Technologicas adında araştırma ve geliştirme merkezi ve Escuela Professionel Politecnica adında nitelikli işgücü sağlayan kaynak kurumu bulunmaktadır ve bu kurumların da hepsi kooperatif yapıya göre hizmet sunmaktadır.

Bunun dışında dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da, sahip olduğu üniversitedir. Yaklaşık 4000 öğrenci kapasiteli olan Mondragon Üniversitesi, İspanya'ya sosyal ve teknik açıdan önemli değerler katmaktadır. İşçi kooperatiflerinin geleceğini oluşturan bu üniversite, işçi kooperatiflerinin gurur kaynağı olmayı sürdürmektedir.

B. İşçi Kooperatiflerinin Ekonomideki Yeri

İspanyol ekonomisi içinde, işçi kooperatiflerinin aynı sektörlerde çalışan kapitalist işletmelere oranla daha etkili oldukları ve istihdam yaratmada da kapitalist işletmelerden daha başarılı olduğu vurgulanması gereken en önemli özelliklerdir.

İspanya'daki işçi kooperatiflerinin gelişmesindeki en önemli pay kuşkusuz ki, CLP'ye aittir. Finansal gücünü yine ortaklarını oluşturan işçi kooperatiflerinden alan CLP işçi kooperatiflerine verdiği yardım dışında tüm bankacılık hizmetlerini de sağlamakta ve Bask bölgesinde yaklaşık 250 şubesiyle hizmet vermektedir.

CLP'nin bu denli gelişip, ekonomide etkili bir finans kurumu olmasındaki temel pay, kooperatiflerin zorunlu olarak yapmış oldukları katkılardır. İspanya'da her kooperatifin, yıl sonu karının % 50'si civarında bir miktarını ortaklarının bankadaki hesabına, % 40'nı işletmenin kendi bünyesindeki yatırımlarına ve %10'nu da hayır kurumlarına yatırmaları zorunluluğu bulunmaktadır. Bunun yanında, kooperatiflere üye olmak isteyenlerin vermekle yükümlü oldukları belli miktardaki paralar da CLP'ye yatırılmaktadır. CLP'nin finansal büyüklüğünün yıllara göre gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-7 CLP'nin Ekonomik Büyüklüğü
(milyon Euro)

Yıllar	Ekonomik Büyüklük
1977	97
1982	484
1987	1.205
1992	2.450
1997	5.025
2001	7.891
2002	8.474

Kaynak: <http://www.mondragon.mcc.es/ing/magnitudes/evolucion.html>

CLP, tüm kooperatifleri büyük ölçek ekonomisi ilkeleri doğrultusunda desteklemektedir. Banka, kurulacak kooperatiflerin toplumun gelir seviyesini arttırıcı ve eğitim, sosyal güvenlik, konut gibi alanlarda halkın gereksinimlerini giderecek veya tüketim mallarında aracıları ortadan kaldıracabilecek nitelikte kooperatifler olmasına izin vermektedir. Danışmanları sayesinde bünyesindeki kooperatifleri denetlemekte, topluma katkısı olamayan kooperatiflere çalışmasını engellemektedir. Böylece olası bir kooperatif enflasyonunu önlemektedir.

Mondragon işçi kooperatiflerinin en başarılı olduğu alan, istihdam sağlamadaki gücüdür. Ağırlıklı olarak metal işleme, sermaye malları, inşaat malzemeleri, mobilya ve dayanıklı tüketim malzemesi ve ara mal sektörlerinde yüksek istihdam sağlayan kooperatifler, istihdamda açık kapı ilkesini benimsemektedirler. İspanya'da kooperatiflerin sağladığı istihdam oranlarının yıllara göre değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-8 İspanya'da Kooperatiflerin İstihdam Rakamları

Yıllar	İstihdam Rakamları
1977	16.925
1982	18.788
1987	18.262
1992	25.392
1997	34.397
2002	66.558

Kaynak: <http://www.mondragon.mcc.es/ing/magnitudes/empleo.html>

İspanya'daki işçi kooperatifleri, 2002 yılındaki 66.558 kişilik istihdam oranıyla, İspanya genelindeki istihdam oranının yaklaşık % 59'una sahip olmuşlardır. Bu istihdamın, % 48'i dağıtım işlerinde, % 47'si endüstriyel mesleklerde, % 3.5'i finansal gruplarda ve %1.5'i de işletme faaliyetlerinde istihdam edilmektedir.

Mondragon işçi kooperatifleri, dünya üzerinde 13 farklı ülkede yatırımlarını sürdürmektedir. 2003 yılında ise, Avrupa'nın en iyi 10 şirketi arasında yerini almıştır.

Mondragon işçi kooperatiflerinin bu başarıya ulaşmalarında "Grup Kooperatif Sisteminin" sunduğu kimi özendirmelerin büyük payı bulunmaktadır. Bunlar özetle 4 madde altında toplanmışlardır.

1. Mondragon işçi kooperatiflerinin en belirgin özelliği, istihdam güvencesinin ve istikrarının olmasıdır. Ekonomik durum içinde kooperatif çeşitli zorluklarla karşılaştığında, CLP ya da başka bir kooperatifin yardımıyla bu zorluğun üstesinden gelmektedir. Ya da kooperatif içinde işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bir çalışan için, benzer bir kooperatife transfer veya geniş bir eğitim verilerek beceri kazandırılmaktadır.

2. Bu sistemin önemli bir özelliği de, sürekli eğitimidir. Kooperatif içinde işçilerin yeniden eğitimi için birçok olanak bulunmaktadır. Kooperatiflere bağlı bulunan okullarda, eğitim gören öğrencilerin dışında, her üç yılda bir işçiklerde akşam kursları ya da başka türden kurslarla eğitilmektedir.

3. Sistemin önemli bir diğer özelliği de, çalışanlar arasındaki kazanç farklarının düşük tutulmasıdır. Kooperatiflerde ücretler belirlenirken, üst sınır kapitalist işletmelerdeki yerleşik ayrıma göre yapılmakta fakat zaman içinde bu ayrımlar azaltılmaktadır. Ücret konusunda sistemin üç düzeyde dayanışma izlediği görülmektedir. Bunlardan ilki, kooperatiflerdeki ortalama kazanç düzeyinin, çevredeki rekabetçi kapitalist işletmelerde mevcut olana ortalama düzeyinde olmasıdır. Bu sayede kooperatif işçileri ile çevredeki diğer işçiler arasında bir ayrışma olmadan dayanışma sağlanmaktadır. İkincisi, kooperatiflerdeki kazanç düzeyleri benzer olduğu gibi, kazanç ayrımları da benzerdir. Bu yolla da kooperatifler arasında bir dayanışma sağlanmaktadır. Üçüncüsü ise, kooperatif işletmenin kendi içinde sağladığı dayanışmadır. Burada, kooperatif içinde en yüksek kazanç ile en düşük kazanç arasındaki farklılık 1/3 ile sınırlandırılmıştır. Bu kurul gereği, an alttaki işçiler,

kapitalist işletmelerin verdiği ücretlerden yüksek alırlarken, üst yönetim kazançları kapitalist işletmelere oranla düşük kalmaktadır. Ancak, yöneticilerin yönetsel becerilerini geliştirmede oldukça başarılı olanaklar sunan Mondragon kooperatifleri bu sayede yöneticilerini kapitalist işletmelere kaptırmamakta ve bu olanaklar yöneticiler tarafından ilgi çekici bulunmaktadır.yöneticilerin bir çoğunun da kooperatiflere bağlı Politeknik okuldan gelmesi ve Bask milliyetçiliğinin etkisi de yöneticilerin kooperatiflere bakış açısında önemli bir etken sağlamaktadır.

4. Sistemin son özelliği ise, kooperatiflerin özgün mülkiyet yapılarıdır. Buna göre, üyelerin paylaşıp sermayeleri dışında, emekliliklerinde verilecek olan temettü ve yeniden değerlendirme ile hızla büyüyen kişisel sermayeleri de kooperatif içerisinde tutulmaktadır. Kişi emekliliğine yaklaştıkça mali durumu da oldukça iyileşmektedir.

Mondragon kooperatiflerinde, kazanç ayrımlarının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha düşük olduğu görülmektedir. Aynı olguya servetin dağıtılmasında da rastlanmaktadır. Ayrıca oluşturulan bu yapı sayesinde, işe devamsızlık oranları da diğer ülkelere oranla düşük seviyelerde seyretmektedir.

C. İşçi Kooperatiflerinin Başarısında Rol Oynayan Ruhsal ve Felsefi Altyapı

Başarılı olmuş İspanyol işçi kooperatifçiliği hareketinin felsefik alt yapısını anlamak için, J. M. Arizmendi'nin 1943 yılında söylediği şu sözlere dikkat etmek gereklidir; “Kendilerini tarih yazmaya adanmış ve olayların seyrini değiştirme yeteneğini ve cesaretini gösterebilenler, değişimde hiçbir etki yaratmayıp, sonuçları karşısında da pasifize edilmiş kitlelerden şüphesiz ki,; daha avantajlı ve ölümsüz konumda olacaklardır.”

Bu sözler ışığında bir model durumuna gelmiş İspanyol işçi kooperatifçiliğinin, başarısında rol oynayan ve ruhsal ve de felsefik altyapısını oluşturur temel 10 tane ilke vardır. Bu ilkeler ışığında gelişen ve hala bu prensiplerle etkinliğini sürdüren işçi kooperatifleri, günümüzde etkinliğini bu köklerden almaktadır. Bu ilkeleri şöyle sıralandırmak mümkündür.

1. Açık Kapı İlkesi

Açık kapı ilkesi, İspanyol işçi kooperatiflerinin temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Bu ilke, yeni işçilerin kooperatiflere katılmalarının sürekli desteklenmesi ve üye olacaklara bölgesel, etnik, politik veya cinsiyet açısından farklılık gösterilmeyeceği ibarelerini kapsamaktadır. Bu ilke, kooperatifçiliğin geniş bir tabanda uygulama alanı bulmasında etkili olmaktadır.

2. Demokratik Organizasyon Olma İlkesi

İspanyol işçi kooperatiflerinde demokratik uygulamalar, ana sözleşmelerdeki, socios-trabajador adı altındaki maddelerle güvence altına alınmıştır. Bu maddeler ile kooperatiflerde, işyeri demokrasisi, özyönetim ve aşağıdan yukarıya doğru giden organizasyon yapıları korunmaktadır. Demokratik organizasyon içinde kararlar ve yetkiler Genel Mecliste belirlenmektedir. Genel meclis içerisinde, her kişiye bir oy ilkesi doğrultusunda, çalışanlara eşit oylama hakkı tanınmıştır.

3. Emeğin Egemenliği İlkesi

İspanyol işçi kooperatifleri açısından emek, insanların kendilerini ve toplumlarını ileri götürme düşüncesi bakımından önemli bir rol üstlenmiş durumdadır. İspanyol işçi kooperatifçiliği sistemi içinde bu özelliğiyle emek faktörü, tam bir egemenlik sağlamaktadır. Bu egemenliğin ışığında, yeni iş olanakları yaratıldığı gibi; yaratılan katma değer de, çalışanların emekleri doğrultusunda paylaştırılmaktadır.

4. Sermayenin Karakterini ve Yönüne Yardımcı Olma İlkesi

Kapitalist işletmelerde mülkiyetleri pahalı sermayeye satma ve emeği kiralama güdüsü hakim güç iken, Mondragon Kooperatif Sisteminde, hisseler yüksek bir sermayeye satılmayıp, çalışanlar hem girişimci hem de yönetici durumunda bulunmaktadır. Kiralanan tek şey ise sermayenin kendisidir. Bu durum emek ve sermaye arasında bir denge unsuru oluşturmaktadır.

5. Katılımcı Yönetim Prensibi

Bu ilke sayesinde çalışanların yönetime katılması sağlanırken, yönetime katılmanın en üst seviyesi olan özyönetime doğru gidişte çalışanları bilgilendirmek ve işyeri demokrasisini geliştirmek temel amaçtır. Bu ilkenin kusursuz işlemesi için;

- İşletme içinde uygun altyapı, mekanizma, donanım ve iletişim kanallarının gelişmiş olması,
- Kooperatiflerin, temel yönetim değişkenliklerine bağlı performanslarına dikkat edip, bu doğrultuda homojen bilgi alabilmesi ve bunun paylaşılması,
- Çalışan ile onların temsilcilerinin ve muhataplarının ekonomik, organizasyonel ve emekle ilgili hususlarda müzakere ve danışmanlık metotlarını sürdürebilmeleri,
- Sosyal ve profesyonel eğitim planlarının, sistematik bir biçimde uygulanabilmesi,
- Kuruluş içinde zamanla içsel terfi mekanizmasının aktif hale getirilerek, daha yoğun profesyonel sorumlulukların alınabilmesi, daha anlamlı ve perspektifi daha geniş vizyona sahip olunabilmesi gerekmektedir.

6. Dayanışmanın Ödüllendirilmesi İlkesi

İspanya'daki işçi kooperatiflerinin en temel ilkelerinden birini de, dayanışma olgusunun yeterli ücretlendirme üzerine kurulu olmasıdır. Dayanışma hem içsel hem de dışsal alanlarda kesin bir şekilde belirlenmiştir. İçsel dayanışmayı sağlayan, müdür ile çalışan ücreti arasındaki, 1/3 oranındaki fark korunmaya çalışılmaktadır. İşletme dışında ise, diğer sektörlerde ve coğrafi alanlara göre ücretler belirlenmektedir. Yine dışsal dayanışma açısından, ücretlendirmede çalışma saatleri dikkate alınmaktadır.

7. İşbirliği İlkesi

İspanyol işçi kooperatiflerini, diğer ülke kooperatiflerinden ayrı kılan önemli özellik ise, işbirliği ilkesinin varlığıdır. Bu ilke doğrultusunda 3 işbirliğinden söz etmek mümkündür;

- Kooperatifler dışındaki çevreyle (sosyal ve ekonomik) geliştirilen işbirliği,
- Kooperatiflerin birbirleriyle olan işbirliği,
- Kooperatiflerin kendileriyle olan işbirliği.

8. Sosyalleşmeyi Geliştirme İlkesi

İspanyol işçi kooperatifleri, varlıklarını sürdürürlerken, ekonomik ve sosyal çevre içinde bazı yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Kooperatiflerin elde ettikleri karları, yeniden yatırıma dönüştürmeleri için uygulanan, Merkez Kooperatifler Birliği Fonu; toplumun gelişmesine katkı için, Sosyal Proje Fonu; sosyal güvenlik politikaları yürütmek üzere, Sosyal Refah Enstitüsü (Lagun ARO); gibi oluşumları bu ilke altındaki uygulamalar olarak görebilmekteyiz.

9. Evrensellik İlkesi

Mondragon işçi kooperatifleri tarihsel süreç içerisinde, sosyal ve ekonomik çevrelerde, demokrasi ve dayanışma için savaş veren, barış, adalet ve gelişme ilkelerini her zaman desteklemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, bu ilkelerin uluslararası alanda da uygulanması gerçeğinin, kooperatif birliklerinin kurulması gerekliliğini vurgulayarak dile getirmiştir.

Bu düşüncesinin en açık göstergesi; Mondragon kooperatiflerinin, CICOPA (Uluslararası İşçi ve Zanaatkar Kooperatifleri Komitesi), EUROCOOP (Avrupa Tüketicileri Örgütü), CAPES (İspanyol Sosyal Ekonomi Temelli İş Federasyonu), Bask Kooperatifleri Konfederasyonu gibi kuruluşların aktif üyesi olarak mevcudiyetini sürdürmesidir.

10. Eğitim İlkesi

İspanyol kooperatifçilik hareketinin tarihsel süreç içerisinde, yapılanma ve geliştirilme süreçlerinde eğitim olgusu açık bir yer tutmaktadır. Bu günlere kadar sürekli eğitim misyonuyla gelmiş olan İspanyol işçi kooperatifleri, hareketin kurulmasında rol alan J. M. Arizmendi'nin daha ilk başlarda vurguladığı eğitim çalışmalarından beslenmiştir. Bu çerçevede içerisinde, daha önceden de belirttiğimiz çok sayıda okul açarak, sürekli ve yeniden öğrenme anlayışı içerisinde, kooperatiflerin geleceği güvence altına alınmıştır.

D. Üst Örgütlenmeleri

Tüm dünya için başarılı bir deneyim olarak görülen Mondragon işçi kooperatifleri, yapı bakımından birbirleriyle ilişkili pek çok örgütü barındırmaktadır. Bu birbiriyle bağlantılı yapı, birbirini tamamlayan ve destekleyen bir çok kuruluşun bir araya gelmesiyle oluşan büyük bir yeni yapılanmayı meydana getirmektedir. Bu bağlantılı kuruluşlar, ikincil kooperatifler olarak; sermayenin sürekliliğini, kullanılacak teknolojiyi ve çalışacak işgücünü sağlamada destek olmaktadır.

Bu oluşumun etkinliğini anlamak için kooperatifleri, taban kooperatifler ve ikincil kooperatifler olarak ikiye ayırmak faydalı olmaktadır. İkincil kooperatifler olarak adlandırılan kooperatifler, gruptaki üyelerin bir bütün olarak katıldıkları kendilerine öz kuruluşlardır. Bunlar CLP (Kooperatif İşçi Bankası), Escuela Profesional Politecnica (İşgücü kaynağı), Lagun ARO (Sosyal Güvenlik Kuruluşu), Centro De Investigaciones Technologicas (Ar-Ge Merkezi) ve EROSKI (Tüketici Mağazaları)'dır.

Bu oluşum içinde yer alan ikincil kooperatiflerin, kooperatiflerle ve diğer kuruluşlarla bağlantıları, aşağıdaki şekilde açıkça gösterilmektedir.

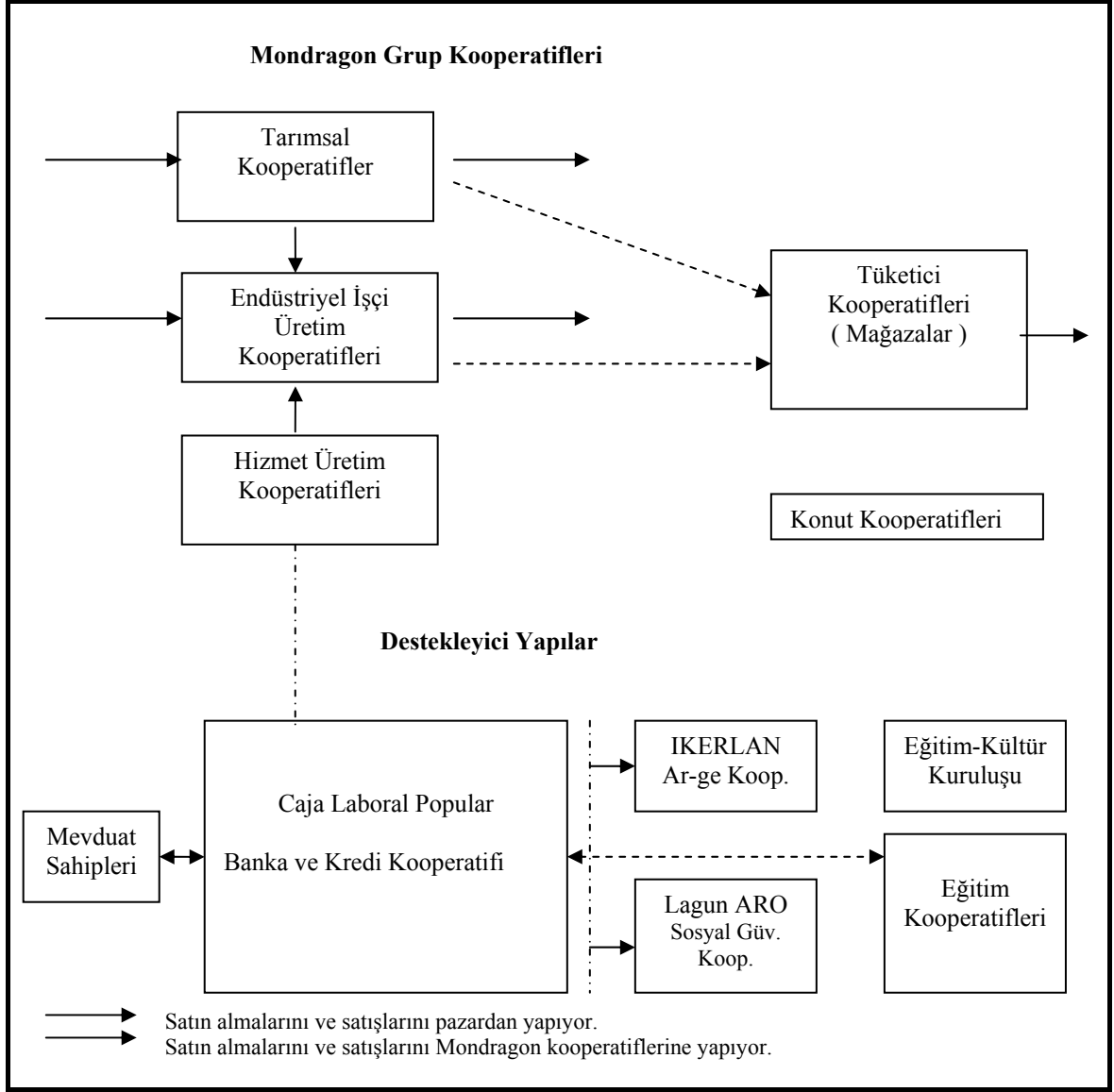
Bu şekil içinde görülen yapıların, işlevlerine ve ekonomik yapıdaki önemlerine daha önceki başlıklarda ayrıntılı olarak değinmiştik. Bu şekil sayesinde, söz konusu olan yapıların birbirlerine hangi aşamada bağlı oldukları ve Mondragon Kooperatif Sisteminin işleyişi açıkça ortaya konulmaktadır.

E. Kooperatiflerin Akçalandırılmaları

İspanya'da, Mondragon Kooperatif sistemine akçal desteği sağlayan en önemli kuruluş, yukarıdaki şekilden de açıkça görüldüğü üzere, Caja Laboral Popular (CLP) adı altında kurulmuş olan Kooperatif Bankası'dır. CLP, bir kredi kooperatifi olarak 1959 yılında kurulmuş olup, kurulduğu yıldan bu yana İspanyol bankacılık sistemi içerisinde faaliyetini sürdürmektedir.

Mondragon kooperatifleri ile CLP arasında; kooperatif işletmelerin örgütü, kazanç, bölüşüm, üyelik, faiz ödemeleri ve alınan borçların geri çevrilmesine ilişkin ilkelerin olduğu "Kooperatif Birlik Anlaşması" bulunmaktadır. Bu anlaşma ilkeleri sayesinde kooperatifler ile banka arasında yakın ilişkiler gerçekleşmektedir.

Tablo-9 Mondragon Grup Kooperatifleri ve Gurubun Destekleyici Yapıları

Kaynak: GÜVEN, a.g.e., s. 117

Bu anlaşma Mondragon kooperatiflerinin gerekli akçal yardımları almaları açısından, sistem içinde özgün ve önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Ayrıca yine bu anlaşma sayesinde, kooperatiflerin akçal kaynaklara ulaşabilmeleri güvence altına alınmıştır. Söz konusu olan anlaşma şunları içermektedir:

“Birliğe katılan her kooperatif, tüm kooperatif kuruluşlara mümkün olan en güçlü desteği sağlamak ve grubun bir bütün olarak iş etkinliğini optimize etmek için;

üretime, personel seçimine, kooperatiflerle iş bağlantılarının kurulmasına ilişkin geleceğe dönük tasarımlarında karşılıklı yardımlaşmayı esas alacak, grup içi ilkelere saygılı olacak ve kooperatiflerin, işlerinin öteki yönlerinde kendi çıkar ve bağımsızlıkları etkilenmeden, Caja Laboral'ın hizmetlerinden yararlanmaları sağlanacaktır.”

Anlaşma çerçevesinde, akçal ilişkiler ve denetim belirtildiği gibi, kooperatiflerin ihtiyaç duydukları girdileri birbirlerinden almaları ve aynı malı üretirken rekabetçi ortamdan uzak kalmaları gibi koşullara da yer verilmiştir. Yine aynı anlaşmaya bağlı olarak, kooperatif işletmelerin likit fonlarını bankada tutma zorunluluğu getirilmiştir. Fonların geri dönerek yatırıma aktarılması için yıllık bir plan isteyen banka bu yolla bir ölçüde kooperatifler üzerinde denetim sağlayan bir yapı olarak da görülmektedir.

Banka'nın örgütsel yapısı incelendiğinde, tıpkı diğer kooperatiflerde olan yapının burada da korunduğu gözlenmektedir. Bankanın iki grup üyeliği bulunmaktadır. Üyeler, bireysel ve kurumsal üyeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Banka çalışanları bireysel üyeleri oluştururken, tabandaki kooperatiflerce seçilmiş olan kişiler ise kurumsal üyeleri oluşturur. Denetim her iki üyenin de oy hakkının olduğu Genel Kurul'a verilmiştir. Genel kurul, bir gözetim kurulu seçmekte, seçilen gözetim kurulu da ilgili müdürleri atamaktadır.

CLP, çalışma bakımından iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Ekonomi (Divison Economica) ve Girişimcilik (Divison Empresarial) Bölümüdür. Tasarruf bankacılığını içeren Ekonomi bölümü, şubeleri vasıtasıyla yerel birikimleri bankaya çekmektedir. Bu bölümdeki başarılı çalışması sebebiyle, kooperatifler akçal konusunda herhangi bir güçlükle karşılaşmamaktadır. Ekonomi bölümünden daha dar bir işlevi olan Girişimcilik bölümü ise; grup kooperatiflerine yönetsel ve profesyonel danışma hizmetleri verirken, yeni kurulan kooperatiflerin de gelişmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Sistem içinde yeni kooperatif kurma işi bir dizi süreçten sonra gerçekleşmektedir ve bu süreç içinde Kooperatif Bankası, kuruluş sürecini destekleyen kurum olarak görülmektedir. Bu sürece kısaca değinecek olursak; ilk olarak, kooperatifi kuracak olan girişimci topluluğuna, banka ile yapılan sözleşme açıklanmakta ve anlaşıldığı ve kabul edildiği tespit edildikten sonra, kurucular, üyelere kuruluş için gerekli olan sermayeyi

toplamaktadırlar. Bu aşamada bankanın verdiği en önemli destek olarak, Girişimcilik Bölümünün sektör ve üretim konusundaki önerilerini göstermek mümkün olmaktadır. Bu öneriler sağlanıp anlaşmaya varıldıktan sonra bir diğer aşamaya başlanmaktadır. İkinci aşamada ise, kooperatif müdürü, bankanın Girişimcilik Bölümüne çağrılarak, burada Godfather denilen kooperatif gelişme uzmanıyla beraber bir dizi çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışmalar sırasında ürün, Pazar, örgütlenme, sermaye ve maliyetler gibi bir takım çalışmalar dikkatlice yapıldıktan sonra çalışmaların somutlaştırılması aşamasına geçilmektedir.

Tabi ki bir kooperatifin hayata geçmesi için tüm bu süreçler yetmemektedir. Olabilirlik çalışmaları olarak adlandırılan bu işlerin yapılması ya da başlangıç sermayesinin üyeler tarafından toplanılması yeterli olamamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus olarak, sermaye için gereken bütçenin dengelenmesi önem kazanmaktadır. Yasalarla düzenlenmiş yapıya göre, İspanya'da yeni kurulan kooperatiflere başlangıç sermayelerinin % 20'si kadar devletçe belirli bir fon sağlanmaktadır. Devletin sağladığı fon katkısı ve başlangıç sermayesinin eklenmesiyle birlikte sağlanan % 40'lık bir katkı belirli bir şekilde dengelendikten sonra, geriye kalan % 60'lık katkı için kararı CLP vermektedir. Kooperatiflerin akçal desteklenmesi konusunda bankanın önemi işte burada asıl önem kazanmaktadır. Arsa, bina, makineler gibi diğer bütün sorunlarla ilgilenen banka, iki yıl içinde kooperatifi çalışmaya hazır bir hale getiriyor. Tüm bunları sağlamakla yükümlü olan bankanın işlevi, kooperatifin faaliyete geçmesiyle beraber son bulmayıp, üretim süreci içerisinde de Godfather'ler yardımıyla, her süreçte kooperatiflerle yakın ilişkilerini sürdürüyor, çeşitli konulardaki desteğini vermeye devam ediyor.

İspanya'daki işçi kooperatiflerinin başarısında rol oynayan etmenlerin başında, üyelerin kooperatiflerine bağlılıkları her fırsatta değinilen bir konu olarak görülse de; başarısızlığa uğramamalarındaki başka bir etmende, büyük güçte verdiği profesyonel destek ve kredilerle oluşturdukları Kooperatif Bankacılık sistemi göze çarpmakta. İspanya'daki kooperatifçilik sistemi içerisinde, Kooperatif Bankasını verdiği krediler sayesinde kooperatifler, ücretleri kapitalist işletmelere göre daha düşük tutarak, yapılan tasarrufu yeni iş alanlarına ve teknolojilere yatırmada kullanmaktadırlar.

F. Kooperatiflerin Devlele İlişkileri

Çoğu Batılı ülkelerde gözlemleyebildiğimiz, devletin ya da yerel yönetimlerin işçi kooperatiflerine verdikleri destekleri İspanya'daki kooperatifçilik hareketinde görememekteyiz. İspanya'da işçi kooperatifleri, devletin ya da yerel yönetimlerin istihdam sağlamada bir araç olarak görüp, gerek akçal olarak gerek ihaleler yoluyla destekledikleri bir biçimde hayata geçirilmemiştir. İspanya'daki işçi kooperatifi hareketi tamamen tabandan gelen bir işçi hareketi olarak doğmuştur. Bu hareket sonraları yerel yönetimler tarafından desteklenirken, işçi oluşumlarına akçal destek sağlanma işi, bir önceki başlıkta ayrıntılı olarak değinildiği üzere işçi kooperatiflerinin birlikte kurduğu Kooperatif Banka tarafından sağlanmıştır.

İspanya'da devlet, kooperatifler üzerinde bir hak görmemişler ve kooperatifleri devlet denetiminde ele geçirme isteğinde bulunmayarak, diğer Avrupa devletlerinin dışında bir tutum içinde olmuşlardır. Devlet desteği sadece, kooperatif yasasının hazırlanması ve yeni kurulan kooperatiflere belirli ölçüde fon sağlamanın dışında görülmemektedir.

Söz konusu olan bu fon, kooperatifin başlangıç sermayesinin % 20'lik bir kısmını karşılamakta ve bu kredi en çok 10 yıl geri ödemeli olarak, % 3 faizle verilmektedir. Devlet bu krediyi Fondo Nacional de Proteccion al Trabajo tarafından vermektedir. Devletin sağladığı bir diğer destek ise, işçi kooperatifleri kuruldukları sene itibarıyla 10 yıl kurumlar vergisinden muaf tutulmakta, bu süre sonunda ise özel şirketlerin yarısı oranında vergi vermektedirler.

G. İspanyol İşçi Kooperatifçiliği Hareketinin Genel Değerlendirilmesi

İspanya, işçi kooperatifçiliği hareketlerinin en başarılı olarak uygulandığı ülke olarak görünmektedir. Bu başarıdaki en büyük etmen yapısal ve kurumsal olarak bir model niteliğinde oluşturulan sistemdir. Bunun yanı sıra; pazar koşulları ve yerel toplulukların etkisi, Bask bölgesinin kendine has gelenekleri ve özellikleri ile hareketin başlamasında etkili olan etkin liderlerin varlığı da hareketin başarısını etkileyen diğer faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Hareketin kendine has özelliklerini şöyle özetleyebilmek mümkündür:

1. İspanya'daki işçi kooperatifleri, izole olmuş bireysel kooperatifler olarak değil, hareketin daha başlangıcından beri birbiriyle bağları olan “Bütünleşmiş Küme Kooperatifleri Sistemi” şeklinde gelişmiştir. Bireysel kooperatiflerin pazardaki güçsüzlüklerini gideren bu özgün kurumsal yapı içinde, kooperatif sektör, üretimde, verimlilikte ve istihdamda kapitalist işletmelerle yarışabilir ve hatta onları geçen bir güçlülük düzeyine erişmiştir.

2. İspanya'daki işçi kooperatiflerinin, ulusal ve uluslar arası pazarlarda rakip kapitalist işletmelerle yarışabilir bu güç düzeyine ulaşmalarında, tabandaki kooperatifleri desteklemeye yönelik, özgün “Destekleme Yapılarının” etkin bir rolü bulunmaktadır. İkincil kooperatifler, ya da yarı federatif kuruluşlar şeklinde nitelenen bu destekleme yapıları, işçi kooperatiflerinin geleneksel sorunlarını oluşturan akçalı yetersizlik ve yönetim gibi iki ana soruna, etkin kooperatif çözümler getirerek, kooperatiflerin başarısında yaşamsal rol oynamışlardır. Bunlardan Kooperatifler Bankası, gereksinim duyulduğu anada işçi kooperatiflerine yeterli akçal kaynaklar sağlayarak, bu kooperatiflerin darboğazlarla karşılaşmalarını engellemiştir. Kooperatif Banka ayrıca, kooperatiflerin pazar koşullarında ekonomik yaşayabilirliklerini güvence altına almada etkin proje ve teknik danışmanlık hizmetleri sunarak da, harekete önemli katkı sağlamıştır.

Öte yandan, yine kooperatif şeklinde örgütlenen Escuela Politeknik, tabandaki işçi kooperatiflerinin gereksinim duydukları işgücünü ve profesyonel yöneticileri sağlayan temel bir kaynağı oluşturmuştur. Gözlemlerini, birincil kooperatiflerin değişen işgücü niteliklerine göre oluşturarak, işçileri, kooperatif fabrikalardaki işlerine hazırlayan, komple bir insangücü planlama özelliği şeklinde etkin bir işlev görmüştür.

3. İspanya'daki işçi kooperatiflerinin başarılarında, kooperatiflerin kurulmasında ilk girişimin doğrudan tabandan gelmesinin yanı sıra, işgücünün anlamlı bir sermaye payıyla kooperatiflerine bağlanmalarının da etkisi büyük olmuştur. Kooperatiflerdeki özgün mülkiyet düzenlemeleri, güçlü sermaye yapılarına sahip olmalarını sağlamıştır.

Bunun yanında, Grup Kooperatif Sisteminin sunduğu; istihdam yaratma, eğitim olanakları, küçük kazanç ayrımları ve özgün mülkiyet düzenlemeleri gibi ana özendirme de, kooperatif hareketin başarısında önemli olmuştur.

4. İspanya'daki işçi kooperatiflerinin, çevredeki yerel topluluklara karşı toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket ederek duyarlılık göstermeleri, bu toplulukların desteğini kazandırmıştır. Yerel biriktirmelerin kooperatif sektöre aktarılmasında, kazanılan bu güçlü desteğin büyük rolü olmuştur. Yüksek yerel moralin sağlanması, önemli yararlar sağlamıştır. Kooperatif sektör istihdam artırıcı yeni tesislerle hızla büyümüştür.

5. İspanya'daki işçi kooperatifleri sektörü, bir sistem bütünlüğü içinde gelişmiştir. kooperatif örgütlenme; özgün “dengeleme” ve “dayanışma” yapılarıyla güçlendirilen bu sistemde, kooperatif içinde, kooperatifler arasında ve kooperatif sektörle, sosyo-ekonomik çevre arasında oluşan üç düzeydeki dengelenme ve dayanışmayı içermiştir. Kooperatif işletmelerin birbirini destekleyen yapıda olmaları , kolektif ve bireysel kendine dayanma, kolektif ve bireysel sorumluluk, eşitlik ve etkinlik, kooperatif sektöre büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Bu dayanışma yapısı içerisinde, bir kooperatifin güçlülükle karşılaşması halinde, bu güçlülükten çekilip çıkarılma şansını bulması, bu yapının zorunlu bir gereğini oluşturmaktadır.

6. İspanya'daki işçi kooperatiflerinin özgün yönlerinden birisi de, teknolojik gelişmelere ayak uydurmada, öteki ülkelerdeki kooperatiflere göre çok daha etkin olmalarıdır. Bu etkinliğin sağlanmasında, kooperatiflerin verimliliklerinin, kapitalist işletmelerden daha yüksek ücret gerektirmesine karşın, ücretleri göreceli olarak düşük tutmaları ve bu yolla oluşturulan fonları yeni teknolojilerin uygulanmasında kullanmalarıdır.

7. İspanya'daki Mondragon Grup İşçi Kooperatifleri Sisteminin şimdilerdeki yerleşik yapısıyla, bireysel işçinin çıkarlarıyla, kooperatifin kolektif çıkarlarını uzlaştırmada başarılı olmasına karşın, gelecekte bu dengeyi nasıl koruyacağı sorusu önem taşımaktadır. Buradaki önemli sorun, kooperatifçilerin önemli bir bölümünün emekli olmaları ve kişisel sermaye hesaplarındaki paralarını çekmeleri halinde de kapitalizasyon sürecinin başlaması sorunudur. İspanyol Kooperatif Yasasında yer alan ve emekliliği izleyen 5 yıl içinde sermayenin nakde çevrilebilirliği, hükmünün, bu konuda ne derece yeterli olabileceği konusu halen tartışılmaktadır.

Öte yandan, önem taşıyan bir başka soru ise, İspanya'nın gelişkin bir kentsel ve endüstriyel bölgesinde başarılı olan bu hareketin, aynı başarıyı, öteki kentsel bölgelerde

de yaygınlaştırılması halinde gösterip gösteremeyeceğidir. Bu soruların yanıtlarını, kooperatif hareketin gelecekteki gelişimi gösterecektir. Ancak, kooperatiflerin çok iyi yönetilen işletmeler olması, işçilerinin nitelik düzeylerinin yüksekliği ve yeni tesislere ve teknolojilere yapılan yatırımların dikkati çeker ölçüde büyük olması, İspanya'daki hareketin geleceği konusundaki iyimserliği arttırmaktadır.

IV. DİĞER BATILI ÜLKELERDE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ⁴

Çeşitli verilere bakıldığında, gelişmiş Batılı ülkelerin dışında, Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve özellikle de eski Komünist Bloğu Ülkelerinde işçi kooperatiflerine sıkça rastlandığı görülmektedir. Avrupa'daki toplam işçi kooperatiflerinin sayılarına bakıldığında, bu sayının yarısı kadar bir miktarının eski Komünist Bloğu Ülkeleri olan Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya'da bulunduğu görülmektedir.

A. İtalya'da İşçi Kooperatifleri

Öteki Batı ülkelerine oranla, İtalya'da işçi kooperatifleri, sayıları en çok olan ve istihdamın en yüksek seviyelere ulaştığı ülke olarak göze çarpmaktadır. Bu başarımın sağlanmış olmasındaki en büyük etken, kooperatiflerin politik bir strateji doğrultusunda geliştirilmiş olmalarıdır. Yapılan bu politik çalışmalar sayesinde İtalya'da kooperatif gelişim yaygınlaşmıştır.

⁴ Diğer Batılı Ülkelerdeki ve Üçüncü Dünya Ülkelerindeki işçi kooperatifleri incelenirken Sami Güven'in **Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Kutay Yayınları, Bursa 1993 adlı eserinden yararlanılmıştır. Yazar bu konuda şu kaynaklardan faydalanmıştır: E. A. Lloyd, **The Co-operative Movement in Italy**, Allen and Unwin, London 1925; J Grand and S. Estrin, **Market Socialism**, Clarendon Paperbacks, Oxford University Press, 1989; R. Oakeshott, **The Case For Workers' Co-op**, Routledge and Kegan Paul, London 1978; T. Odhe, **Co-operation in World Economy**, ICA, 1947; W. Woodworth, "Cooperative Movement in the U.S.A. The Third Stage" **APCE**, September, 1984; M. Konopnicki, "Some Aspect of The Co-operative Movement in Latin America" **APCE**, Vol. 42, no. 3, 1971; C. Akyol, **Dünya Kooperatifçiliğinden Örnekler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Y. No. 19, Ankara 1969; C. Svensson, "Consumer Cooperation in Sweden A Federative Form of Organization", **APCE**, Vol. 54, No.2, April, 1983; B. Carlason, "Public Industrial Enterprises in Sweden: Searching For A Vizable Structure" **APCE** Vol. 59, No. 2, April, 1988; Nationale Cooperative Raad, **The Cooperative Movement in the Netherlands**, The Hague, 1964; M. Konopnicki, "The Public and Co-operative Sectors in Israel" **APCE**, Vol. 42, No. 1, 1971; W. Peter, **The Cooperative Movement in West Germany**, Plunkett Foundation for Co-operative Studies, London 1965; ; R. Oakeshott, **The Case For Workers' Co-op**, Routledge and Kegan Paul, London 1978; T. Odhe, **Co-operation in World Economy**, ICA, 1947; R. Russel, "refuse Collecting Cooperatives" **Working Papers for a New Society**, Vol. 5, No. 2, 1975

Diğer ülkelerden ayrı olarak, İtalya’da kooperatifçilik hareketleri politik olarak üç ayrı kümeye bölünmüştür. Bunlar; Komünist ağırlıklı LEGA (The Lega Nazionale delle Co-operative), Katolik ağırlıklı CONFEDERAZIONE ve Sosyal Demokrat ağırlıklı THE ASSOCIATION’dur. İtalya’daki kooperatifler bu üç çatı altında bir üst örgütlenme yapısı içermektedir. Bunlardan LEGA en geniş istihdamı sağlayan kooperatif olarak karşımıza çıkmaktadır.

İtalya’da Birinci Kuşak işçi kooperatiflerinin hayata geçmesi 1850’li yıllara kadar uzanmaktadır. İlk kooperatifçilik hareketi, İtalya’nın kuzeyinde, işsizliğe, düşük ücretlere, elverişsiz çalışma koşullarına ve yüksek hayat pahalılığına karşı bir tepki olarak doğdu. Tarımın egemen olduğu Emilia Romagna’da, tarım ekonomisi içerisindeki gizli işsizler, tarım sektöründen çekilerek, inşaat ve altyapı sektörlerine aktarıldılar. Bu yolla İtalya işçi kooperatifçiliğinin adımları atılmış oldu.

İkinci kuşak işçi kooperatiflerine geçiş ise, diğer Avrupa ülkelerinde de yoğun olarak yaşanan 1970’li yıllara denk gelmektedir. İtalya’daki ikinci kuşak işçi kooperatifleri de, tıpkı Fransa’dakilere benzer niteliklerde, istihdamı kurtarma, çalışma hayatına demokrasiyi getirme gibi amaçlar etrafında kuruldu. Genç girişimcilerin ve dönüştürmeler yoluyla oluşan yeni kooperatiflerin yanına, daha sonra federasyonların desteğiyle kurulan kooperatiflerin kurulmasıyla kooperatiflerin sayıları artırıldı.

İtalya’da kooperatif hareketinin canlı tutulmasında idealizm en büyük rolü oynarken, bu idealizm gerçekçilikle dengelenmektedir. Kooperatif hareketinin geleceğinin, kooperatiflerin ekonomiye katkılarıyla bağlantılı olduğu fikri egemen görüş olarak kabul edilmektedir. Bu görüş çerçevesinde, ilkeler kimi zaman karlılığın önüne geçmektedir. Bunun yanında, kapitalist işletmelerle yarışmanın yeni yollarını bularak, ideallerini sürdürme imkanını bulmaktadırlar. İtalyan işçi kooperatifleri, değişen ekonomik koşullara ve teknolojik gelişmelere karşı yeniden yapılanma sürecine girerek “Farklılaşma” süreci ile ekonomideki varlıklarını arttırlarken, pazardaki yarışma güçlerinin de kuvvetlendirmektedirler. “Birleşmeler” sayesinde ise, yeni pazarlara ulaşma imkanını yakalayabilmektedirler.

İtalya’daki işçi kooperatiflerinin ekonomideki etkinliği, işçi kooperatiflerinin güçlü birer sektör oldukları ülkelerin aksine, profesyonel yönetici çalıştırmada ve yetenekli kişileri kooperatiflere çekmede başarılı olmalarına sebep olmuştur. İyi

yönetilen işletme yapılarına sahip olan İtalyan işçi kooperatifleri, bu sayede başta LEGA olmak üzere uluslararası alanlara yönelmekte, güçlü yönetim yapılarıyla kooperatiflerin ölçeklerini genişletmektedirler.

İtalyan işçi kooperatiflerinin başta gelen en büyük sorununu ise, akçalandırma yetersizlikleri oluşturmaktadır. İtalya'da tıpkı Fransa'da ya da İspanya'da olduğu gibi, akçal destek sağlayacak bir Kooperatif Bankacılık yapısı bulunmamaktadır. Her ne kadar ekonomide kapitalist işletmelerle rekabet edebilecek bir durumda olsalar da, kredi bulmada, kapitalist işletmelere oranla daha zayıf sermaye yapılarına sahip olduklarından zorluklar çekmektedirler. Çeşitli bankalar, kooperatiflere kredi sağlanmasına sıcak baksa da, kooperatiflerle ilişkiler hep yüzeysel kalmaktadır. Devlet bu konuda kooperatiflere en büyük desteği sağlayan kurum olarak gözükmektedir ve yaptığı çalışmalarla kooperatiflere daha fazla fon sağlanmasına çalışmaktadır. Yine de kooperatiflerin, bu zayıf sermaye yapılarıyla, kendilerine fon sağlayacak, kendi içlerinden bir akçal kaynak yaratma yapısı oluşturma gerekliliği kaçınılmazdır.

İtalya'da, devletin kooperatiflere desteği sadece akçal destekle sınırlı kalmamaktadır. Kooperatifler için geniş yasal haklar sağlayan hükümetler, bunun yanında çeşitli taşeronluk işlerinde kooperatiflerin doğrudan ihalelere girmelerine olanak sağladı. İtalya'da devletin kooperatiflerle iyi ilişkiler kurmasının bir sebebi de, kooperatiflerin etkin yapısıdır. Her ne kadar kooperatifler, üç ayrı politik üst örgütlenmeye sahip olsa da, devletle ilişkiler gündeme geldiğinde tek bir çatı altında ortak hareket etmektedirler. Devlet ve yerel yönetimler kooperatiflere bu kadar destek sağlarken, sıkı bir denetim uygulamamaktadır. Bağımsız kooperatiflerin ülkedeki varlığı ve istihdama katkısı, devlet ve yerel yönetimler tarafından ilgi çekici gelmektedir.

B. Polonya'da İşçi Kooperatifleri

Uzun yıllar Komünist Parti iktidarı ile yönetilen ülkede, işçi kooperatifleri de, Komünist devletin güçlü bürokrasi yapısı altında faaliyet sürdürmekteydiler. Polonya'daki işçi kooperatifleri hareketinin tarihi, işte bu siyasal çerçeve içerisinde gelişme göstermiştir. 1970'li yıllara kadar devletin yoğun denetimine tabi kalan Polonya

işçi kooperatifleri, 1974 yılında ancak akçal özgürlüklerine kavuşabilmiş, 1978 yılında ise sınırlı bir özgürlük ortamına sahip olmuşlardır.

Polonya işçi kooperatifleri, 1970 yılında başlayan kooperatifleri birleştirme çalışmalarıyla, istihdamda en başarılı dönemlerini yaşamışlardır. O yıllarda kooperatif başına düşen işçi sayısı 500'lere kadar yükselmişti. 1974 yılında ise, Polonya'da çalışan her 8 kişiden biri işçi kooperatiflerinde istihdam edilmekteydi.

Polonya'da hem hizmet sektöründe, hem de üretim sektöründe faaliyet gösteren işçi kooperatifleri genellikle şu alanlarda etkin olmaktadır. Hizmet sektöründe; garaj ve motor tamir hizmetleri, çamaşırhane, berber, bina bakım ve onarım gibi işlerde görülürken, imalat sektöründe de; zorunlu tüketim malları dışında kalan küçük malların üretimi, hammaddesi genellikle devletten sağlanan elbise, ayakkabı ve mobilya üretimi, yüksek nitelikli imalatı gerektiren tıp ve laboratuvar aletleri gibi araçları üretmekteydiler.

Çalıştığı her alanda, sektörde lider konumlarda olan işçi kooperatifleri, istihdama yaptıkları katkının yanı sıra çeşitli işlerde istihdamda özürülere sağladıkları iş imkanlarıyla da, özürülülerin istihdama katkılarını arttırmışlardır.

Polonya işçi kooperatifleri, savaş sonrası yıllardan başlayarak devletten akçal destekler görürlerken, kısa bir zaman zarfı içerisinde kendi kendilerine yetebilen bir hal almışlardır. Kooperatiflerde çalışanların tümünün kooperatif üyesi olduğu ve üyelerin kooperatiflerdeki sermayeye katkılarının önemli boyutlara vardığı görülmektedir. Polonya işçi kooperatifleri, faaliyet gösterdikleri alanlarda devlet ve özel sektör işletmelerle yarış edebilir bir yapı göstermekle beraber, devlet işletmelerine göre daha düşük ücret düzeylerinde çalışmaktadır.

Polonya işçi kooperatifleri, birçok yönden İspanya'daki Mondragon işçi kooperatiflerine benzemektedir. Denetim, tıpkı Mondragon kooperatiflerinde olduğu gibi işçilerin seçtiği temsilcilerle yapılmaktadır. Yine aynı şekilde kooperatif fazlaları üyelerin kişisel ve kolektif hesaplarına aktarılırken, üyelerin sermaye paylarını çekebilmeleri de belirli durumlarla sınırlandırılmıştır. Bu kurallar sayesinde işçi kooperatifleri güçlü bir akçal yapıya sahiptirler.

Polonya'daki işçi kooperatiflerinin akçal sorunlarla karşılaşmasının güç olmasının bir sebebi de, İspanya'daki CLP'ye benzer yapıda bir kuruluşa sahip olmalarıdır. 1954 yılında kurulan Kooperatifler Federasyonu (Central Union),

İspanya'daki Kooperatifler Bankasına benzer bir işlevi yerine getirmektedir. Bu üst örgütlenme, bir çeşit kooperatiflerin merkez bankası olma niteliğinde faaliyet göstermektedir. Her kooperatif işletme fazlasının %10'unu bu kuruluşa aktarmak zorundadır. Elde edilen bu kaynak sayesinde, kooperatiflerin yatırımlarını kontrol ederken, bir yandan da kooperatiflere yönetim hizmetleri sunmaktadır.

Polonya'da güçlü işçi kooperatifçiliği yapısı sayesinde, 1970'li yıllardan yaşanan bir çok ekonomik bunalım atlattırılmıştır. Bu gibi zor durumlarda işçi kooperatifleri, istihdamı koruyarak, sosyal ve ekonomik çevrede önemli roller üstlenmişlerdir. Tüm bu olumlu gelişmeler sayesinde, yeterli sayıda olmasa bile işçi kooperatifleri halk tarafından Polonya'da hep ilgi çekiciliğini korudu. Ekonomideki başarısı sebebiyle şimdilerde, Doğu ile Batı arasında önemli ilişkilerin kurulması için bir aracı konumda bulunan Polonya işçi kooperatifleri, Uluslararası Kooperatif Federasyonu'nda (ICA) önemli görevler üstlenmiş bulunmaktadır.

C. Almanya'da İşçi Kooperatifleri

Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Almanya'da da pek çok işçi kooperatifi bulunmaktaydı. Almanya'daki işçi kooperatifleri de birçok Batılı ülkede olduğu gibi, başta akçal destek olmak üzere pek çok destek almalarına rağmen, bu ülkede birinci kuşak işçi kooperatifleri, diğer gelişmiş Batılı ülkelere oranla başarı gösterememişlerdir. Bunun başlıca sebeplerine bakacak olursak; ülkede uzun bir demokratik özgürlük ve kişisel bağımsızlık kültürünün oluşmaması, Almanların otoriteyi kabul anlayışları ve Bismark'ın erken sosyal refah düzenlemelerini sıralamak mümkündür.

Alman kooperatifçilik hareketi, her ne kadar diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi, üretim kooperatifleri şeklinde başlamış olsa da, zaman içinde üretim kooperatifleri, tüketim ve kredi birliklerine doğru kayarak kooperatifçilik hareketi yön değiştirdi. Bu nedenle Alman kooperatifçilik hareketlerini işçi kooperatifleri sektörü değil, daha çok "Commonweal" (Gemeien wirtschafts) işletmeler oluşturmuştur. Bu tür işletmeler daha çok kamu malları ile ilgilendiler ve sendikalar ve tüketim kooperatiflerinin kontrolünde faaliyetlerini sürdürdüler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir düzenlemeden

geçirildikten sonra, günümüzde daha çok bankacılık, sigorta ve konut alanlarında güçlü olarak görülmekteler.

Tüm bu etkilerin birer sonucu olarak, Almanya’da işçi kooperatifleri hareketi, diğer Batılı ülkelere oranla daha cılız bir etki göstererek, etkin bir sektör konumuna ulaşamadı. Alman halkının farklı farklı geleneklerden gelmesi, mevcut kapitalist işletmelerin ülke üzerindeki nispeten başarılı olmaları gibi etmenler ile, daha ileri zamanlarda da, Almanya’da işçi kooperatifleri hareketinde belli bir değişme yaşanmayacağı beklenmektedir.

D. Hollanda’da İşçi Kooperatifleri

Hollanda’nın kooperatifçilik tarihine bakıldığında, birinci kuşak işçi kooperatiflerinin çoğunun başarısız olduğunu görmekteyiz. 1970’li yılların başlarında, tüm Avrupa’da olduğu gibi Hollanda’da da başarısız olan kapitalist işletmelerin, kooperatif yapıya dönüştürülmeleri hız kazandı. Dönüştürmelerde baş rolü oynayan Hollanda İşçi Kooperatifleri Federasyonu (Associatie van Bedrijven of Co-operatives Grodslag), dönüştürme isteklerini inceleyerek, kooperatif girişimcilerine destek vermekteydi.

Çoğunluğu bu tür dönüştürmeler yoluyla oluşan, işçi kooperatiflerinden en büyüğü sayılan Co-op Bouwbedrijf H. Moes, inşaat sektöründe faaliyet göstermekte ve ülke içinde bu alanda sayılı firmalardan biri konumunda bulunmaktadır. Faaliyet alanının bir çoğunu, yerel yönetimlerin ihaleleri oluşturmaktadır. bu kooperatifin ortaya çıkışında yaşananlar, kısaca Hollanda işçi Kooperatifçiliğini özetlemektedir.

İşletme, kooperatif yapıya dönüştürülmeden önce, kapitalist bir gruba satışı düşünülmüş fakat bu düşünce işletme içindeki genç yöneticiler tarafından tepkiye sebep olmuştur. İşletme içindeki oluşturdukları iyi ilişkiler ve politikalara yeni bir kapitalistin hoşgörüsüyle yaklaşmayacağını düşünüp, mevcut çizginin ancak kooperatif bir yapıyla korunabileceğinin savunmuşlardır. Bu süreç içinde hem çalışanların hem yöneticilerin tepkileri ölçülmüş, hem de sendikalardan akçal destekler sağlanarak, kooperatif işletmeye geçiş öngörülmüştür. Temelinde kolektif bir özel mülkiyet bilinciyle kurulmuş olan kooperatifte, tüm işçilere açık olan üyelik yapısı benimsenmiştir. Kurucu üyelerin sermayelerine sınırlı faiz verilmesi ilkesi de uygulamaya geçirilmiştir. Bu yolla

kurulan kooperatifin ilerde, karlılık düzeyinin arttığı ve çevresiyle iyi ilişkiler kurduğu gözlenmiştir. İşçi kooperatiflerinin ayakta kalmasında, sendikaların verdiği destek her aşamada sürmüş ve hayatsal bir önem arz etmiştir.

Hollanda'da işçi kooperatiflerinin en belirgin özelliği olan sendikal destek, diğer Avrupa ülkelerinde rastlanmayacak kadar iyi olmuştur. Sendikaların, işçi kooperatiflerine en büyük desteğinin akçal yardım olduğundan bahsetmiştik. Hollanda İşçi Kooperatifleri Federasyonunun, yaptığı anlaşmalar çerçevesinde, kooperatiflere akçal destek sendikaların denetimi altında bulunan Koopmans Bankası yoluyla sağlanmaktadır.

E. Danimarka'da İşçi Kooperatifleri

Danimarka'da işçi kooperatifleri hareketi, bir çok yönüyle Hollanda'daki kooperatif harekete benzemektedir. Danimarka'da da tıpkı Hollanda'daki gibi, işçi kooperatifleri sendikaların desteğiyle gelişmiştir. Hollanda'dan farklı olarak, Danimarka'da işçi kooperatifleri, İngiltere'de olduğu gibi, birinci kuşak ve ikinci kuşak kooperatiflerle iç içe bir gelişim göstermiştir. Danimarka'da da işçi kooperatifleri, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi başarısız kapitalist işletmelerin, kooperatif yapılara dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur.

Danimarka işçi kooperatiflerinin yarıya yakını inşaat sektöründe faaliyet gösterirken, geri kalanları ise çoğunlukla fırıncılık ve kantincilik alanlarında boy göstermektedirler.

Danimarka'da işçi kooperatiflerinin fazla gelişememe nedenlerine bakılacak olursak, ülkedeki tarım ağırlıklı ekonominin ve tarım kültürünün egemen olmasının en başta saymak mümkündür. Bir diğer etmen ise, Almanya'da olduğu gibi küçük ve orta dereceli kapitalist işletmelerin ekonomideki başarısı ve Almanların, Danimarka üzerindeki etkisi olarak açıklanabilir.

F. İsviçre'de İşçi Kooperatifleri

İsviçre'deki kooperatifçilik hareketine bakıldığında, kooperatiflerin gelişiminin ülkenin kantonal yapısı ve kapitalizmin bu ülkedeki başarısı ışığında gelişme gösterdiği söylenebilir.

Ülkede bulunan kantonal yapı gereğince, tek bir bağımsız işçi kooperatifi hareketinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Özellikle, Dağlık İsviçre'deki saat yapımcılarının tarihsel kökenli anarşist yapısı, onların kooperatifçiliğe istekli bakmalarında rol oynamıştır. Bunun yanında İsviçre'de kapitalist düzenin büyük başarılar göstermesi, ülkede alternatif yapıların değer yitirmesine ve kooperatifçilik geleneklerin azalmasına sebep olmuştur. Yine de sayıları çok az olmakla birlikte, İsviçre'de işçi kooperatifleri ekonomide beklenenin üzerinde bir etki ile varlıklarını sürdürmektedirler.

G. İsveç'te İşçi Kooperatifleri

İsveç tarihi boyunca, çalışma hayatında, endüstriyel demokrasi ve işçi katılımının geliştirilmesiyle ilgili model bir ülke konumundadır ve endüstriyel demokrasi alanındaki ileri uygulamaları ile tanınmaktadır. Böyle bir geleneğe sahip olan ülkenin, işçi kooperatifleri alanında başarısız olması beklenemez.

İsveç'in kooperatifçilik tarihine bakacak olursak, İngiltere'de uygulanan "New Harmony" deneyiminin olmadığını görmekteyiz. Bu hareketin olmamasına rağmen, iki önemli hareketin İsveç kooperatifçilik tarihini etkilediği görülmektedir. 1800'lerin sonu ve 1900'lü yılların başlarında sendikacılık savaşımının bir parçası olarak işçi kooperatifleri kuruluyor. İşçi kooperatifleri, İsveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun ve İsveç Sosyal Demokrat Partisi'nin gelişimine paralel bir biçimde gelişme gösteriyor. İşten çıkarılan işçilerin, kooperatif kurma istekleri sendikalar ve sosyal demokrat parti tarafından destekleniyor ve bu dönem içinde 100 kadar işçi kooperatifi kuruluyor.

1924'lere kadar süren bu yapı, tüketim kooperatiflerinin üretim kooperatiflerine göre daha önem kazanmaya başladığı zamana kadar süre geliyor. Ülkede tüketici hareketlerinin önem kazanmasıyla birlikte, tüketici kooperatifleri ülkedeki en önemli güç halini almaya başlıyor. 1925-1935 yılları arasında tüketime bağlı olarak yaşanan Büyük Depresyon sonucunda yine bir çok işçi kooperatifi kuruluyor ancak kimi bölgelerde etkin olan işçi sendikalarının varlığı yüzünden bir çoğu günümüze kadar gelemiyor.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İsveç'te de işçi kooperatiflerinin 1970'li yıllarda etkili bir hale geldiğini görmekteyiz. Bundaki en belirgin etken, ülkede hızlan

artan kamusal harcamalar karşısında, merkezi ve yerel yönetimlerin işçi kooperatiflerine bakış açıları olmuştur. Özellikle sağlık hizmetleri gibi benzer hizmetleri karşılamada işçi kooperatifleri merkezi ve yerel yönetimlerin yanında alternatif bir yapı olarak ilgi görmeye başladı. Bu düşünce karşısında gelişen İsveç işçi kooperatifleri, ülkede hem kamusal harcamaların azalmasında önemli bir rol üstlenirken, halkın da temel gereksinimleri daha düzenli ve kaliteli olarak sağlanmaya başlandı.

Günümüzde, İsveç işçi kooperatifleri, işçi kooperatifçiliğinin geliştiği diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi işsizlikle savaşmada ve özellikle genç işsizlikle savaşmada önemli bir role sahiptir. İsveç'te kurulan son dönem işçi kooperatifleri, istihdamı koruma amacına yönelik olarak hayata geçmektedir. Tehdit altındaki kapitalist işletmelerin, ideolojik düşünce ve işçi mülkiyeti ile kooperatiflere dönüştürülmesi ile şimdilerde işçi kooperatiflerinin sayılarının hızla arttığı görülmektedir. Sermaye yapıları çok zayıf olan işçi kooperatiflerinin dışında, bir çoğunun başarılı bir ekonomik varlık sürdürdükleri gözlenmektedir.

Ülke ekonomisine katkısı ve istihdamı korumadaki özelliği ile İsveç işçi kooperatifleri, pek çok İsveçli tarafından destek görünürken; işçi kooperatifleri ülkede toplumsal ve siyasi düzeyde gerçek demokrasinin tanıtılması açısından önemli bir araç konumundadır.

H. ABD'de İşçi Kooperatifleri

Amerika ekonomisi, büyük çoğunlukta kapitalist işletmelere bağlı olmasına rağmen, ABD'de işçi kooperatifleri hareketi tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, kapitalist üretim biçimine bir tepki olarak doğdu. Ülkedeki kooperatifçilik hareketi iki şekilde ortaya çıktı. İlk kez 1850 yılında başlayan hareketi, 100 kadar işçi kooperatifi sürdürdü, daha sonra Kuzey Doğu ve Orta Batı'da yaygınlaşarak bu sayı 500'ü buldu. Bu kooperatiflerin bir çoğu varlıklarını sürdüremedi. İkinci aşamada ise, 1970'lerde yaşanan ekonomik bunalımın etkisi ile bir çok işçi kooperatifi kuruldu. Birinci kuşak işçi kooperatifleri, fabrika kapitalizminden ütopyik bir kaçıışı ortaya çıkarırken; ikinci kuşak kooperatifler, hem bu fikri hem de işsizliğe karşı savaşım fikrini içermekteydi. Öyle ki, ekonomik bunalım yıllarında 11 milyon kişi fabrika kapanmalarına karşı işlerini yitirme tehlikesi karşısında bulunuyordu.

Kapitalizme karşı tepkiler, Avrupa ülkelerine oranla ABD’de az ve marjinal düzeyde kalmıştır. Avrupa’da olduğu gibi, kapitalizme karşı ideolojik tepkiler ve büyük işçi sınıfı hareketleri, etkili sendikal eylemlerin yansıması olarak ABD’de yaşanmamıştır. Ülkede kapitalist sistem, temel yaşam biçimi olarak seçilirken, sosyal refah ve gelirler, kişilere Avrupa’dakilere oranla daha iyi yaşam koşulları sunmuş, bu durum da ülkedeki işçi kooperatiflerinin gelişimini etkilemiştir.. Tüm bu olgular, ABD’de işçi kooperatiflerinin farklı bir yapıda şekillenmesine olanak sağladı. Avrupa’dan farklı olarak, işçi kooperatifleri, kapitalizme yakın bir yapıda, yeni bir model olarak gelişti. ABD işçi kooperatifleri, içinde, işçilerin küçük sermayedarları oluşturdukları, “granüle edilmiş kapitalizm” kavramıyla tanınıyordu.

Bu tür değişik yapıyla oluşmuş olan işçi kooperatiflerinin gelişerek günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmelerinde iki olay ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki; 1960’lı yılların sonunda radikal öğrencilerin mevcut kapitalist kültüre karşı başlattıkları ayaklanmadır. Geleneksel kapitalist yöntemlere karşı çıkarak, kolektif komünler ve zanaat kooperatifleri kurmuşlardır. Zor zamanlarda bile güçlkle ayakta kalabilen bu oluşumlar, şimdilerde “Üniversite Kentlerinin” ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadırlar. İkinci gelişme ise, Amerikan şirketlerinin, işin insanileştirilmesi projeleri doğrultusunda olmuştur. Katılmalı yönetim, kalite çemberleri gibi, işçilerin çalıştıkları işlerle ilgili fikir sahibi olmaları istemi, endüstriyel katılım uygulamalarını arttırdı. Uygulanan bu insani gelişmeler her ne kadar amaca uygun gibi gözükse de, 1970 krizi sonrası bu tür uygulamaların alternatifi gündeme gelmeye başladı. İşçiler, kendi girişimleri yoluyla sorunlarına çözüm bulabilecekleri fikrini benimsemeye başladılar.

Günümüze kadar gelebilen, Amerika’daki işçi kooperatiflerinden en etkili olanları, çöp toplama ve kontrplak alanlarında kurulmuş olanlardır. Bunun yanında genellikle göçmen işçilerin ağırlıklı girişimleriyle kurulmuş, çeşitli alanlarda kooperatifler de bulunmaktadır. Çöp toplama ve kontrplak alanında faaliyet gösteren kooperatiflerin işletme yapıları birbirlerine benzerlikler göstermektedir ve bu yapıları sebebiyle, kooperatifçi düşünürler tarafından eleştirilmektedirler. Öyle ki, bu kooperatiflerde işçi kapitalizmi olgusu görülmektedir. İşletmenin üyeleri hissedarlar olarak tanımlanırken, ortakların tümü işyerinde çalışanlardan oluşmamaktadır. Bunun

yanında kooperatiflerin işçi üyeleri, dışarıda aynı işleri yapanlara oranla daha yüksek ücretler almaktadırlar.

Webb'ler ve Vanek, bu yapıdaki kooperatifleri, kooperatifçiliğin temel ilkelerini çiğnedikleri konusunda ağır eleştirmektedirler. Webb'lere göre, üye olmayanları kooperatiflerde çalıştıran ve demokratik olmayan yönetim yapılarına sahip olan bu tür kooperatiflerin, kooperatif yapıyı yozlaştıracağı vurgulanmaktadır. Konuya daha teknik bir eleştiri getiren Vanek ise, kooperatif çalışanı olmayan kişilerin üyeliğe alınmasının, kooperatiflerin denetim mekanizmasını bozacağını ve denetimin emekten çok sermayeye kayacağına dikkat çekmektedir. Böyle bir sistemin kooperatif yapıda başarılı olmasının, kooperatiflerin kapitalistleşmesi olacağını dile getirmektedir.

Tüm bu eleştirilere rağmen, farklı farklı yapıları bulunan ve yukarıda saydığımız özellikleri barındıran, ABD işçi kooperatifleri, uzun yıllardır, işçilere iş güvencesi ve çeşitli sosyal yardımlar sağlayarak varlıklarını etkin bir biçimde sürdürmektedirler.

Çoğu kapitalist işletmelerden kooperatif yapıya dönüştürülen ve günümüzde sayıları çok sayıda artan işçi kooperatiflerinin gelişimi, Cornell Üniversitesi tarafından incelenmektedir. Sayıları tam olarak bilinmesi de önemli kooperatiflerden sayılan, Dryers Transports ve Alberta ulaşım alanında; Saratoga Knittig Mill giysi alanında ve Vermont Asbestos Group da asbes üretimi alanında faaliyet gösteren eski kapitalist yapıdaki kooperatifler olarak göze çarpmakta. Yeni kuşak kurulan kooperatiflerin ise, inşaat, imalat, matbaacılık, oto kooperatifleri ve kooperatif mağazalar alanlarında kuruldukları gözlemlenmekte.

Tüm bunlara rağmen, Amerikan ekonomisinin bireyci girişimi destekleyen yapısı ve kişileri zengin etme rüyası, işçi kooperatiflerine kuşkuyla bakan hükümetlerin kısıtlı yasal destekleri, kooperatif yapının oluşumundaki destek birimlerinin yetersizliği, kooperatiflerle sektörler arasındaki bağların kurulamamış olması sebepleriyle, Amerika'daki "kapitalizmin dümen soyundaki" kooperatiflerin, Batı Avrupa'daki kooperatifler kadar gelişme gösteremediği açık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

V. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDE İŞÇİ KOOPERATİFLERİ

Üçüncü Dünya Ülkelerinde kooperatifçilik tarihi incelenirken, ülkelerdeki kooperatifçilik hareketin sömürge yönetimleri çerçevesinde gelişim gösterdiğine tanık olmaktadır. Bazı ülkelerde, gelişen işçi kooperatiflerinin birçoğunun, sömürgeciliğin sona erdiği yıllarda, kapitalizme karşı ortaya çıkarılan siyasi düşüncelerin ışığında var olduklarını, kimilerinde de doğrudan sömürü yönetim zamanlarında kurulduklarını görmekteyiz. Uluslararası istatistiklere bakıldığında, 1974 yılında Asya'da 29.746; Latin Amerika'da 358; Afrika'da 1298 olmak üzere toplam 31.420 işçi kooperatifinin kurulduğu görülmektedir. Asya'da kurulan kooperatiflerin hemen hemen hepsinin Bangladeş, Pakistan, Hindistan ve Sri Lanka'da kurulmuş olması, sömürge yönetim sonrasını değil, bizzat sömürge yönetiminin etkisini açıkça ortaya koyuyor.

Üçüncü Dünya Ülkelerinde, işçi kooperatiflerine genellikle sıcak bakılsa da, kooperatiflerin ilk kez ortaya çıktıkları yıllarda, mevcut hükümetlerin, büyük ölçekli özel sektör işletmelere özenle bakmaları ve bunun sonucu olarak ülke kalkınmasında bu yola başvurmaları sebebiyle, işçi kooperatifleri hep ikinci plana atılmıştır. Bu sebeplerdir ki, bu ülkelerde devletin kooperatiflere verdiği destekler hep cılız kalmıştır.

Yine başta söz ettiğimiz istatistiklere bakacak olursak, Latin Amerika'da Asya'ya oranla daha az işçi kooperatifinin kurulduğu göze batan ikinci bir gerçektir. Latin Amerika'da kurulan işçi kooperatiflerinin bir çoğunun Arjantin'de toplandığı görülmektedir. Arjantin'deki işçi kooperatiflerinin⁵ düzenli istihdam sağlama becerisi ve işletme fazlalarının belirli kurallara göre çalışanlara dağıtılması gibi özellikleri, buradaki işçi kooperatiflerinin uzun yıllar varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlamışlardır. Yapıları gereği, Batı Avrupa'daki işçi kooperatifleriyle benzer özellikler gösteren Arjantin işçi kooperatiflerinin genellikle kamusal hizmetler alanında ağırlıklı olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bunun yanında, Arjantin'de işçi kooperatiflerinin bir üst örgütlenmeye giderek ACTRA'yı (Association of Labour Cooperatives of the Argentina) kurmuşlardır. Bunun yanında Meksika ve Kostarika gibi kimi Latin Amerika ülkelerinde de, benzer kooperatiflerin varlığından söz edilebilmektedir.

⁵ Arjantin'deki güncel örnekler için Bkz.: <http://www.evrensel.net/02/11/28/dunya.html>

Belirli birer ikişer başarılı işçi kooperatifi yapılarının görüldüğü Asya ve Latin Amerika ülkelerinde işçi kooperatiflerinin, ülkelerin tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olmaları; sermaye oluşturmadaki güçlükleri; kooperatiflerin oluşturulmasındaki koşulların güçlüğü gibi sebeplerle, Batı Avrupa'daki kooperatifçilikten farklı bir biçimde gelişim gösterdiğine tanık olmaktadır.

Yukarıda saydığımız genellemenin dışında, İsrail'de farklı bir durum gözümüze takılmaktadır. İsrail'de ilk işçi kooperatifi, 1908 yılında matbaa işçileri tarafından, ekonomik kriz sebebiyle başarısızlığa uğrayan kapitalist bir matbaanın devralınmasıyla başlamıştır. Bu ilk deneyimi izleyen işçiler daha sonra bir çok alanda, çok sayıda işçi kooperatifinin kurulmasında öncülük etmişlerdir.

İsrail'de, ekonomik zorluk içinde bulunan işletmelerde çalışan işçiler, işyeri sahibiyle anlaşarak ilk etapta işyerinin yarısına sahip olmaktadır. Bu süreçte, gerekli sermaye desteği devlet tarafından sağlanmaktadır. Daha sonra başarı gösteren bu yapı, işletmenin tamamının işçiler tarafından alınmasıyla, kooperatif bir oluşuma dönüştürülmektedir.

İsrail'de başarı sağlamış bu işçi kooperatiflerinde, kapitalist işletmelerden farklı olarak tüm üyeler işletme içinde çalışmaktadır. Gerektiğinde dışardan da işçi çalıştırılan bu tür kooperatiflerde, işçiler üye işçilerden daha fazla ücret alsalar da daha yoğun işlerde çalıştıklarından dolayı aradaki fark bir ölçüde kapanmış sayılmaktadır. İsrail'de bu şekilde faaliyet gösteren işçi kooperatifleri, her koşulda, kapitalist işletmelerle yarışabilir yapıda bir özellik göstermektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Çalışmanın bu bölümünde, konunun temelini oluşturan, Türkiye’de endüstriyel işçi kooperatifleri’nin etkin bir biçimde faaliyet göstermesi için, oluşturulması gereken model üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaya çalışacağız. Endüstriyel işçi kooperatifleri açısından, ülkemizde bir model oluşturabilmek için, daha önceki bölümde bahsetmiş olduğumuz Batı’daki örneklerden yola çıkacağız. Ancak bilinmelidir ki, bir model önermek, Batı’daki oluşumları bir bütün halinde almak ya da belirli parçalarını getirip, Türk işçi kooperatiflerine uygulamak şeklinde olmamaktadır. Türkiye, kendine özgü toplumsal, ekonomik ve siyasal özellikler içermektedir. Bu özellikleri ile Batı’daki tüm ülkelerden farklılık gösteren ülkemizin, endüstriyel işçi kooperatiflerinin oluşumunda da kendine özgü koşullarını göz ardı etmemek ve bulunduğu yapıyla ilişkili bir model oluşturmak zorunlu gözükmektedir. Tabii ki model oluşturulurken, Batı’daki uygulamaların iyi yönleri örnek alınacak, aksayan yönleri düzeltilmeye çalışılıp ülkemizdeki, endüstriyel işçi kooperatifleri’nin oluşturulmasında öncü olacaktır. Ancak, daha önceden de belirttiğimiz üzere, Batı’daki uygulamaların, ülkemizin kendine özgü toplumsal, siyasal, yönetsel ve ekonomik özellikleri içinde değerlendirilmesi, bu koşullarla, kendine özgü bir kooperatifçilik modeli oluşturulması esas alınmalıdır.

Bir model önermek için, yalnızca Batı’daki iyi uygulama örneklerinin incelenmesi, onları ülkenin kendi koşullarına uygun bir şekle dönüştürüp, Türkiye’deki kooperatiflere uygulanması yeterli olmayacaktır. Tüm bunların yanında oluşturulacak model üzerinde teorik tartışmaların yapılması, teknik ve yönetsel altyapıların da oluşturulması gerekmektedir. Ülkemizde bu yönde, 1970’li yıllarda “Halk Sektörü” adında çeşitli tartışmalar yapılmış, yazılar yazılmış, seminer ve kongreler düzenlenmiştir. Endüstriyel işçi kooperatifleri’nin Türkiye’deki temelini oluşturması açısından önemli olan “Halk Sektörü” tartışmalarına bu bölümde ayrıntılı olarak değineceğiz. Yine tartışmaların yanında, uygulama örneklerinden bazılarını ve uygulama açısından benzerlik gösteren “Türkiye’deki İşçi Şirketleri Hareketleri”ne de yine bu bölüm içinde yer vermeye çalışacağız.

Yapılan tartışmalar, seminerler ve çalışmalar ışığında o dönemde, ülkemizde pek çok teorik temelli, endüstriyel işçi kooperatifleri oluşumlarından söz etmek mümkündür. Ancak, ülkemizin yukarıda da belirttiğimiz kendine özgü yapısı ve Batı'daki gibi bir Endüstri Devrimi'ni yaşamamış olması sebebiyle başarı sağlaması olanaklı olmamıştır. Bilindiği gibi işçi üretim kooperatifleri, Endüstri Devrimi'nin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan işçi sınıfının, sermaye karşısındaki sömürsünü engellemek, çalışanların daha mutlu ve refah içerisinde çalışmasını sağlamak için kurulmuş bulunan üretim örgütleridir. Bunun yanında, günümüze kadar gelmiş olan kimi endüstriyel işçi kooperatifleri de, işsizliği önlemekte etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte, Türkiye'deki uygulamalar, bu koşullar altında geliştirilmediği, yine kendine özgü koşulları sebebiyle etkinliğinin ve öneminin anlaşılmadığı bir şekilde oluşturulmuş ve başarısızlığa mahkum edilmiştir. Başarısızlığın altında yatan tüm sebepler ayrı bir konu başlığı altında incelenecektir.

Tüm bu çalışmalar, incelemeler, uygulama başarısızlıkları da göz önüne alındığında, ülkemizde endüstriyel işçi kooperatifleri'nin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi ve kendine özgü işçi üretim kooperatiflerinin kurulması için belirli potansiyelleri kullanması kaçınılmaz olarak göze çarpmaktadır. Sonuç kısmında ise, Türkiye'de bu örgütlenmenin oluşturulmasına öncülük edebilecek kimi ekonomik sebeplerden ve uygulamanın Türkiye açısından başarılı olabilmesi için kullanılacak kimi yöntemlerden bahsedeceğiz.

Tüm bu değinilen konulardan sonra, günümüzün en büyük sorunlarından birisi olan işsizlik sorununun çözümüne ve özellikle genç işgücünün istihdama eklenmesinde, endüstriyel işçi kooperatifleri'nin önemi ve etkinliği bir kez daha ortaya çıkmış olacaktır. Ancak, endüstriyel işçi kooperatifleri'nin ülkemizde oluşturulmasında, potansiyeller iyi değerlendirilir, ülkenin kendine özgü toplumsal, ekonomik, yönetsel ve siyasi koşulları göz önüne alınarak özgün bir model oluşturulabilirse, uzun yıllar ekonomi içinde faaliyet gösterecek ve kimi toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde öncü olabilecek bir uygulamadan bahsetmek mümkün olacaktır.

I. TÜRKİYE'DE ÜÇÜNCÜ SEKTÖR ARAYIŞLARI VE HALK SEKTÖRÜ TARTIŞMALARI

Günümüzde, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri, sanayileşmeleriyle paralel bir şekilde anılmaktadır. Tabii zamanla ekonomiler geliştikçe, sanayi ekonomideki tek ölçü olarak kalmamış bunun yanına hizmetler de eklenmiştir. Herkesin bildiği gibi ülkemizde sanayileşmenin temelleri, Cumhuriyet Dönemiyle beraber 1930'lu yıllarda kamu girişimleriyle başlamıştır. Her ne olursa olsun, iyi kötü, günümüze kadar bir çoğu gelebilen Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT), Cumhuriyet yıllarında ülkenin kalkınmasında büyük bir öneme sahiptir. 1950'li yıllardan itibaren ise, sanayileşmede özel sektörün öncü bir olgu olarak belirlendiği, ekonomi tarihimiz içinde göze çarpılmaktadır.

Benimsenen bu karma ekonomik düzen içinde, özel sektör, yabancı sermaye ve kamu kurumlarının desteğiyle büyük hamleler gerçekleştirmiş ve Türkiye ekonomisinin gelişmesinde en büyük payı ele geçirmiştir. Burada kamu kuruluşları, özel sektöre, ucuz hammadde ve yan kaynak sağlamanın yanında, yetenekli işgücü de sağlamış, bu destekleriyle kendi kendini ekonomik etkinlikten uzaklaştırmıştır. Ancak günümüze kadar gelen özel sektör güdümündeki ekonomimiz, birçok ekonomist ve akademisyenin de belirttiği üzere, ülkede kaynak israfına, ekonomide düzensizlik, sömürü ve plansızlığa sebep vermiştir.

Özel girişim öncülüğünde sanayileşme : (a) kısa dönemde en çok kar getiren alanlarda birikime yol açmış, doğal olarak nitelik yönünden, lüks tüketim mallarına ve ithal ikamesine yönelmiş, bir taraftan toplumun en temel gereksinimleri karşılanamamış, diğer taraftan da makine yapımına öncelik veren, "teknoloji yaratan" doğrultuda gelişmemiş; (b) kaynakların tam ve etkin bir biçimde kullanılmasında yetersiz kalmış, insan gücü kaynaklarını olduğu kadar, doğal kaynakları da topluma en verimli şekilde harekete geçirememiştir. İşbuyla sadece kırsal kesiminden göçüp gelenler için değil, eğitilenler içinde bir sorun durumuna gelmiştir. Büyük bir eğitilenler kitlesi de ya tamamen işsizdir ya eğitiminin gerektirdiği bir işte çalışmamakta, ya da ilk fırsatta sanayileşmiş Batı ülkelerine gitmektedir. Bunun başlıca nedeni, sanayileşmenin,

teknoloji yaratacak yönde değil, teknoloji ithal eden nitelikte gelişme göstermesidir. (c) sanayide büyük ölçekli üretime geçişte tekelleşmeler, gelir dağılımının giderek kötüleşmesi, büyük kitlelerin üretim ve tüketim olanaklarını daha da sınırlanmış, bunun sonucu toplumsal yapı ekonomik ve politik bunalımlara açık bir duruma gelmiştir.¹

Kurulu olan bu düzen, toplumda geniş bir kitleyi oluşturan, çoğu tarım ve sanayide üretim yapan küçük işletmelerde çalışan işçileri ve bir kısım insanları mevcut olan ekonominin dışında bırakmıştır. Yine bu düzen işsizliği arttırırken, sermaye kıtlığına da sebep olmuştur. Tüm bunların yanında, sürekli fiyat artışları ve sınırlı üretim olanakları ekonomik zorluklara sebebiyet vermiştir. Oluşan bu ekonomik bozukluk doğal olarak toplumda gelir adaletsizliğinin artmasını beraberinde getirirken, yukarda saydığımız küçük ölçekli işletmeler ve emek sahibi insanların, bu ekonomi içinde korunması zorunluluğu ortaya çıkmıştır ki, daima ilk önceliği kar olan özel sektörlerin, toplumun tüm kesimini koruyacak önlemleri almakta yetersiz kalması aşikardır.

İşte bu durumda, siyasal yönetimlerden beklenen, toplumdaki az gelirli, çoğunluğu tarım ve sanayide küçük ölçekli üretici konumunda bulunan ya da işçi ve çeşitli işlerden çalışan kesimin, birikim ve üretim olanaklarını, kendi denetimlerinde ve bir sektör olarak harekete geçirmesi ve ekonomik düzenlemeyi sağlaması gerekmektedir.

Bu temel sorunlar ve gereksinimler karşısında ortaya atılan “Halk Sektörü” fikri, halkın temel gereksinmesi olan sektör olabilme gerekliliklerini dile getirmiş, ekonomik gidişatin dışında tutulan ve olan bitene seyirci bırakılan halkın, ihtiyaçlarını ancak kendi kurdukları bir sektör yardımıyla üretime katmasında imkanı bulmuştur.

Halkın, siyasal yönetim desteğiyle, kendi oluşturduğu sektörün içinde ekonomik üretime katılması, pek tabidir ki, demokrasinin kökleşmesiyle hayat bulacaktır. “Siyasal hayatta demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi anlamında ise, ekonomik hayatta da Halk Sektörü, halkın kendi kendini üretici konuma getirmesi demektir.”²

¹ KEPENEK, YAKUP, Halk Sektörünün Tanımı Devletin Halk Sektörünün İşlemesindeki Rolü, Halk Sektörünün Kuruluşunun Başlangıcında Karşılaşacak Sorunlar ve Çözüm Yolları, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224 Ankara, s.4

² ÖLÇEN, NEJAT, **Halk Sektörü**, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1974 Ankara, s.5

Tartışmanın genelinde, demokrasinin gerekliliği bir yana, kurulu bulunan düzen içerisinde, özel ve kamu sektörlerinin alternatif konumunda bulunan Halk Sektörü'nün, işleyişinin nasıl olabileceği, sektörün kurulması ve işleyişinde karşılaşılabilecek sorunlar, halkın karar alma sürecine nasıl katılacağı gibi konular da açıkça göze çarpmaktadır. Halk Sektörü, ışığında oluşturulmak istenen üçüncü bir sektör arayışlarında bu konular önem teşkil etmekte ve Halk Sektörü tartışmaları, bu konular etrafında incelenmektedir.

A. Halk Sektörü Tanımı ve İşleyişi

Bilimsel çerçevede bir konu aktarılırken, o konunun daha anlaşılabilir olması açısından tanım yapılması gerekli gibi görülmektedir. Kaldı ki, teorik olarak üzerinde bir çok fikrîsel düşüncenin beyan edilebileceği “Halk Sektörü” gibi bir konu ve bu konu üzerinde yapılan tartışmalar tam olarak aktarılacaksa, mevcut sektör üzerine yapılmış olan farklı farklı kimi tanımları aktarmak konunun önemi açısından daha bir zorunlu hale gelmektedir.

1. Tanımlar

Halk sektörü için basit bir tanımlama yapılacak olursa; ekonomik düzen içinde, özel ve kamu sektörlerinin yanında, halkın kendi tasarruf ve emeklerini, üretime ve bu yolla da tüketime kattıkları; sadece üretime katılmayıp, aynı zamanda üretim araçlarına sahip oldukları ve sektör içinde karar alma süreçlerinde etkin olarak buldukları ekonomik bir sektör olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Bu tanımları genişletecek ve bu konuda tartışmalara katılmış insanların Halk Sektörü'nü nasıl tanımladıklarına bakacak olursak, aşağıdaki tanımlara bakmamız yeterli olacaktır.

Bu konuda çeşitli araştırmalar yapmış ve yazılar yazmış birisi olan zamanın akademisyenlerinden Yakup KEPENEK halk sektörünü şöyle tanımlamaktadır: “En genel anlamda halk sektörü ile; köylü, esnaf ve zanaatkar gibi küçük ölçekli üretimde bulunan grupların birikim olanaklarını ve emek güçlerini; işçi, memur gruplarının birikimlerini; kooperatifler, sosyal yardım kurumları ve diğer toplu girişimler kanalları

ile kendilerinin yönetiminde ve bir sektör bütünlüğü içinde birleştirmeleri anlaşılmaktadır.”³

Bir diğer akademisyen Beşir HAMİTOĞULLARI ise halk sektörünü şu şekilde tanımlamıştır: “Halk sektörü, ekonomik yönden zayıf olan, bağımlı olan, hayatlarını kafa ve kol gücüne dayalı çalışmalarla kazanan toplum bireylerinin, ekonomik gücünü çoğaltan ve ona ekonomik ve sosyal bağımsızlık kazandıran, tek tek, dağınık, örgütsüz ve eğitimden yoksun olan küçük toplum birimlerini, kaynaklarını ve girişimlerini örgütleyen, güçlü ve büyük ölçekli teknoloji üreten yeni ve etkili bir kalkınma modelidir.”⁴

Yine dönemin tanınmış akademisyenlerinden Cahit TALAS, “Halk sektörü, halkın emeğinden ve üretiminden oluşan değerlerin, gene halkın eliyle, yatırımlara ve başka ekonomik faaliyetlere yönelterek halk girişimciliğine öncelik tanıyan, karma ekonomi politikası içinde devletin ekonomik işlemleriyle eşgüdüm sağlanması gereken, özel kesim ile devlet kesiminin yanında ve onlarla birlikte çalışabilen bir ekonomik düzendir.”⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Yine başka bir akademisyen Bülent KAZGAN’ın tanımı şu şekildedir: “Halk sektörü gelişmeyi yurt sathına yayabilecek, bölgesel istihdam yaratacak, büyük metropollerdeki yığılmayı önleyebilecek, halkın girişimciliğini, bölgesel üretim, kaynak ve olanakları ile birlikte değerlendirecek, küçük tasarrufları birleştirip, ekonomik üretim ölçekleri yaratacak bir örgütlenme şeklidir.”⁶

Bu tanımları arttırmak mümkündür, bunca tanımın yanında siyasal yönetimler de bu konuyla ilgilenmişler ve parti ve hükümet programlarında halk sektörüyle ilgili gerekli tanımlamalar yapmışlardır.

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)’nin 1973 tarihli Akgünlere adlı parti bildirisinde halk sektörü şöyle tanımlanmaktadır: “Köylü kooperatiflerinin, sosyal

³ KEPENEK, a.g.tb., s.5

⁴ ÇAĞLAR, SATILMIŞ, Halk Sektörü Tanımları ve Kapsamı, **Ekonomi ve Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler 28-29-30 Kasım 1975**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No. 20, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s.6

⁵ a.e., s.5

⁶ a.e., s.5

güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurt dışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşacak sektöre halk sektörü deniyor.”⁷

Yine bir yazıda, dönemin CHP genel başkanı Bülent ECEVİT’in halk sektörü ile düşünceleri şu şekilde aktarılmakta: “Ecevit’in düşünce sisteminde, sosyal demokrasi, bir paylaşım ideolojisi olmanın, çalışanlar ve genel olarak ekonomik bakımdan güçsüz toplum kesimleri lehine düzenden ödümler koparma amacının ötesine geçmektedir. Geleneksel kamu sektörü-özel sektör ikileminin yanına, *"halk sektörü"* adıyla üçüncü bir sektörü oturtmaya çalışmaktadır. Bu, halkın küçük tasarruflarının bir araya gelmesi ve sosyal güvenlik kurumlarının, kooperatif birliklerinin, sendikaların öncülüğünde büyük yatırımlara dönüştürülmesi ile oluşacak bir sektördür, işçiler ise, gerek kamu iktisadi kuruluşlarında, gerekse halk sektörü kuruluşlarında yönelime etkin bir biçimde katılacak, yetki ve sorumluluğu paylaşacaklardır. Ecevit, *"Halk iktidarını gerçekleştirebilmek için, halkın ekonomik alanda örgütlenmesini hızlandırmamız gerekir"* demektedir.”⁸

Halk sektörü, zamanın göreve gelen hükümeti olan CHP-MSP (Milli Selamet Partisi) Koalisyon Hükümeti programında ise şöyle belirtilmiştir: “ Sanayileşmemize hız katmak, dağıntık tasarrufları değerlendirmek, kalkınmanın nimetlerinden daha yaygın ve adil bir şekilde faydalanmasını sağlamak üzere, kamu sektörü ve özel sektörün yanı sıra, halkın teşebbüs gücünü harekete geçirecek sektöre halk sektörü denilmektedir.”⁹

Tüm bu tanımları ve söylenenleri toparlayarak, halk sektörü için geniş bir tanımlama yapmak gerekirse: Egemen olan ekonomik sistem içinde, yaşamını kendi emeği ve beden gücüne dayalı olarak kazanmaya çalışan ve ulusunun kalkınma ve gelişmesine sürekli destek olmak isterken, mevcut çıkar ekonomisi içerisinde dışlanmış bulunan halkın; tasarruflarının ve emeğinin, yönetimine kendisinin katılabildiği, üretimde oy ve söz sahibi olmanın yanında, mevcut üretimdeki üretim araçlarına da

⁷ CHP, Akgünlere Bildirgesi, Ankara 1973, s. 65

⁸ KIŞLALI, AHMET T., **Siyasal Sistemler - Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, http://www.1001kitap.com/Guncel/Ahmet_Taner_Kislali/siyasal_sistemler/ss1_22c_demokratiksol.html, 20 Mayıs 2004

⁹ I. Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP), <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/KP37.htm>, 20 Mayıs 2004

sahip olabildiği, planlı üretim ve adil tüketim olanaklarına sahip olan ekonomik ve sosyal örgütlenmeyi içeren birleşmeye “Halk Sektörü” denmektedir.

2. Halk Sektörünün İşleyişi

Halk sektörünün nasıl işlediğini anlamak açısından yukarıda sıraladığımız tanımlara bakmamız faydalı olacaktır. Her ne kadar birden fazla tanım yapılmış olsa da, her kesimden konuya hakim insanların belirttiği üzere, halk sektörü için kimi ortak düşünceler etrafında buluşulduğu bir gerçektir. İşte bu ortak düşüncelerden hareketle, halk sektörünün işleyişi açısından bazı şeyler söylemek mümkün olacaktır.

Halk sektörünün işleyişi incelenirken ilk olarak sektör olma durumuna bakmakta fayda vardır. Halk sektörü, her ne kadar ülkede üçüncü bir sektörün, mevcut karma düzen içinde alternatif olabilecek, olması gerekliliğini ortaya çıkarmışsa da, özünde özel sektörün içinden doğmuş bir sektör olma özelliği taşımaktadır. Temel amacı; işçi, memur, köylü, küçük esnaf gibi, dar gelirli çalışan kesimi örgütlemek olan bir model olmasına rağmen, yalnızca sermaye büyüklüğüne değil, sermaye bütünlüğüne önem vermektedir. Yani bu küçük grupların sınırlı sermayelerinin birleşmesiyle oluşacak bir girişimden bahsedilmektedir. Sermaye oluşturma açısından özel sektöre benzer bir yapı gösterse de, sermaye sahibinin bir kişi olması yerine, kolektif bir ortaklık ve eşit söz hakkına sahip sermayedarlardan oluşan üretim birimleriyle, özel sektörün temel yapısından farklı bir çizgide bulunmaktadır.

Halk sektörü, Kamu ve Özel Kesim dışında kalan bağımsız ve ilk iki sektörden tamamen farklı ÜÇÜNCÜ bir sektör olamaz. Geniş anlamı ile ÖZEL GİRİŞİM KESİMİ Yörüngesinde kalan bir boyut, bir diğer deyişle özel girişim kesiminin bir alt kesiti olmaktadır. Çünkü, bugün dağınık halde tek tek olan özgür teşebbüs ve kişiler, “halk sektörü” içinde yeniden organize olunca, ÖZEL kesimin bir kesiti olma niteliklerini yitirmiş olmamaktadırlar.¹⁰

Yine sektörel bazda halk sektörünün işleyişine bakacak olursak, üçüncü bir sektör olarak, mevcut özel ve kamu sektörlerinin halkı dışlayan yapısına alternatif olma ve bu iki sektörün yarattığı boşlukları kapatma gibi bir özellik gösteriyor olsa bile, tam anlamıyla bu iki sektörün karşısında ya da ekonomik anlamda onlara rakip bir sektör

¹⁰ HAMİTOĞULLARI, BEŞİR, Halk Sektörünün Anlamı, Doktrini ve Yapısı, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara, s. 26

olarak algılanmamalıdır. Zaten yapısı itibariyle özel sektörün bir alt kesimi gibi görülen halk sektörü, ekonomik yaşayabilirlik açısından da hem özel sektörle, hem de kamu sektörüyle çeşitli ekonomik faaliyetler bakımından bağlantılıdır.

Halk sektörünün etkili bir biçimde işlerlik kazanması için, etkin bir yapıya bürünmesi gerekmektedir. Buradaki etkinlik iki yönlü bir etkinlik olmakla beraber, ekonomik ve sosyal etkinlik olmak üzere adlandırılabilir. Yine halk sektörünün işleyişinden kaynaklanan sorunlarının başında da, sektörün hem ekonomik açıdan hem de sosyal açıdan etkinliğinin sağlanamamış olması gelmektedir.

Buradaki ekonomik etkinlikten bahsedilen; üretimde en yeni teknolojileri kullanarak, emeği en verimli şekilde üretime aktarmak ve de bunun yanında minimum maliyeti sağlamak şeklinde gözükmektedir. Sosyal etkinlikten anlaşılan da şudur ki; halk sektöründe üretime katılan her birey karar alma ve yönetime katılma süreçlerinde eşit haklara sahip olmalıdır. İşte halk sektörü bu iki olguyu, teoriden pratiğe aktarabildiği ölçüde başarılı sayılabilecektir.

Halk sektörünün mevcut karma düzendeki, özel sektör ve kamu sektörünün boşluğunu dolduran bir yapısal özellik göstermesi, özel ve kamu sektörlerinin uzanamadığı ya da çeşitli sebeplerden dolayı uzanmak istemediği alanlarda faaliyet gösterebilme amacından kaynaklanmaktadır. Bu alandaki boşluğu doldurmak amaçlı, bölge kaynak ve imkanlarını kullanarak, bu bölgelerde amaca uygun, çağın gereksinimlerinde işletmeler kurarak, yeni istihdam olanakları yaratacak olan bu sektör, başta köyler olmak üzere tabandan hareketli bir kalkınma düzeni yaratmayı hedeflemektedir. Tabidir ki bu hedefi başarımada, yukarıda değindiğimiz etkinliklerin somut olarak hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Halk sektörünün etkin bir şekilde işlerlik kazanmasında, devletin ve siyasal yönetimlerin önemi büyüktür. Bu etkinliğin sağlanabilmesi ve ulusal bir kalkınma modelinin halk sektörü ile sağlanabilmesi için, devletin himayesi, desteği ve öncülüğü gerekmektedir.

Devletin himayesi, desteği ve öncülüğüyle kastedilen, halk sektörünün işlerliğinin en üst düzeye çıkarılmasına yönelik, devlet eliyle yapılacak bir dizi uygulamalar ve düzenlemelerdir. Bunların başında hiç kuşkusuz, bu sektörün etkin çalışmasını sağlayacak plan ve projelerin hazırlanması gelmektedir. Nitekim, DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)'nin hazırlamış olduğu, III. ve IV. Beş Yıllık Kalkınma

Planlarında halk sektörünün kurulması gerekliliğinden ve yine siyasi parti ve hükümetlerin programlarında hep halk eliyle kurulmuş bir üçüncü sektörden bahsedilmektedir.¹¹

Yine ekonomik etkinlikten hareketle, devletin halk sektörüne işlerlik kazandıracak en büyük desteği, halk sektörünün finansmanı konusunda görülmektedir. Halk sektörünü oluşturacak birimlerin finansmanında temel ilke, birimlerin kendi finansmanlarını kendileri sağlaması gerektiği gibi görünse de, kısa vadede özellikle bu birimlerin kuruluş aşamalarında kamusal finansmana ihtiyaç duydukları açık bir gerçektir. Burada kamusal kaynaklar içerisinde ilk sırayı, kurulmuş olan ve bazıları günümüze kadar gelmiş bulunan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu), MEYAK (Memur Yardımlaşma Kurumu), İYAK (İşçi Yardımlaşma Kurumu), ÇİYAK (Çiftçi Yardımlaşma Kurumu) gibi yardım kurumları ile mevcut bulunan sosyal güvenlik kurumlarının oluşturduğu fonlar almaktadır. Devlet, bu gibi yardım kurumlarının kurulmasına öncülük etmeli, mevcut fonları arttırarak, fonlara çeşitlilik kazandırmalıdır.

Yine devletin finansman yaratmaktaki bir diğer desteği ise, mevcut bulunan devlet bankaları Ziraat ve Halk bankaları aracılığıyla, halk sektöründe kurulacak olan sanayi yatırımlarına kredi olanakları sunmaktır. Mevcut kredi imkanları yeniden düzenlenip, sektörün finansmanı için kullanılabilir. O dönemdeki tartışmalar içinde adı sıkça geçen Kooperatifler Bankası ve Sanayi Bankaları gibi yeni bankalar kurularak, oluşturulacak olan bu sektörün kaynak sorunlarına daha kalıcı çözümler sağlanmış olacaktır.¹²

Devletin halk sektörünün etkin işlemesi açısından yapacağı en büyük destekleme ise, hukuki düzenlemeler olarak göze çarpmaktadır. Halk sektörünün hem ekonomik etkinliğinin arttırılmasında, hem de sosyal etkinliğinin işlerlik kazanmasında, hukuki düzenlemelerin önemi oldukça fazladır. Bu sektör içinde kurulacak ekonomik birimlerin, özellikle üretim kooperatiflerinin, etkin bir biçimde faaliyet göstermesini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması ya da halk sektörünün ulaşması gereken

¹¹ Bu konuyla ilgili kimi satırları “Halk Sektörleri Tanımları” kısmında, CHP Parti programında ve CHP-MSP Koalisyon Hükümeti Programında dile getirmiştik. Söz konusu kalkınma planları da yine bu partilerin iktidar oldukları dönemlerle örtüşmektedir.

¹² Bu konudaki tartışmalar için Bkz.: **DESİYAB, İşçi Şirketlerinde Yönetim Sermaye ve Finansman Sempozyumu**, 1-2 Temmuz 1980, Ankara, Tisa Matbaası

bölgeler için, bu bölgelerdeki yatırımın devlet eliyle özendirilmesi gibi çalışmaların yapılması hukuki alandaki devletin desteğine en ihtiyaç duyulan konuları olarak göze çarpmaktadır.

Daha detaylı belirtecek olursak, halk sektörü içinde ekonomik etkinliğin temeli sayılan üretim kooperatiflerinin yasal düzenlemelerinde şu gibi konular öncelikli olarak gözükmektedir. Halk sektörü içinde kurulacak kooperatiflerin, iç yapısal işleyişi içindeki emek ve sermaye ilişkilerine uygun çalışma ortamlarının yaratılması, bu birimler içerisindeki yönetime katılma gibi sosyal etkinliklerin yasalarla korunması, kooperatiflerin üst yönetiminde oluşturulacak kuralların belirlenmesi ve halk sektörü diye adlandırılan üçüncü sektörün diğer sektörlerle ilişkilerinin yasal sınırlarının çizilmesi. Ancak bu önemli konularda devletin sağlayacağı hukuki düzenlemeler ile etkili bir halk sektörünün işlerliğinden söz etmek mümkün olacaktır. Kooperatiflerin, halk sektörü içindeki önemine daha sonra ayrıntılı olarak değineceğimiz için, halk sektörünün işleyişi açısından kooperatiflerin yapısı hakkında şimdilik bu kadar bilgi yeterli gibi görünmektedir.

Halk sektörünün işleyişini toparlayacak olursak, halk sektörünün kalkınmada tabana yaygın bir model olarak başarılı olması bu sektörün etkinliğine bağlı gözükmektedir. Adı her ne kadar üçüncü sektör diye anılan halk sektörü, her ne kadar mevcut olan kamu ve özel sektörün alternatifi olabilecek yeni bir sektörmüş gibi gözükse de, işleyişi açısından özel sektöre benzerlik göstermekte olup, mevcut sektörlerle ekonomik bir bütünlük içinde faaliyet göstermektedir. Bunun yanında işleyişte en önemli faktör, halk sektörü birimlerinin ekonomik ve sosyal açıdan etkinlik performanslarıdır. Halk sektörünün tabana yayılmasında ve kalkınmada öncelik göstermesinde, üretim birimlerinin ve özellikle kooperatiflerin hem ekonomik hem de sosyal etkinliklerinin önemi büyüktür. Sektörde, kalkınmanın öncülüğünü sağlamada en önemli araç olarak görülen üretim birimlerinin etkinliğinin sağlanmasında da devletin himayesi, desteği ve öncülüğü zorunlu görünmektedir.. Devletin başta finansman ve hukuki destek sağlaması gibi öncülüğü, halk sektörünün işlerlik kazanması açısından en önemli noktaları oluşturmaktadır.

B. Halk Sektörünün Özellikleri ve Diğer Sektörlerden Farkı

Halk sektörünün işleyişi konusuna değinirken, sektörün diğer, mevcut olan kamu ve özel sektörün boşluklarını doldurmak amacından ve bu sektörlerle ilişkilerinden bahsetmiştik. Diğer sektörlerin dışında üçüncü sektör olarak adlandırılan halk sektörü, kendine özgü yapısı gereği, mevcut sektörlerin boşluklarını kapatacak, onların dışında yeni bir kalkınma modeli ekonomiye kazandıracaktır. Peki bu yapı nasıl oluşturulacaktır ve diğer sektörlerin yapamadığını halk sektörü nasıl başarabilecektir? Bu sorunun cevabını almak için halk sektörünün diğer sektörlerden farkının neler olduğunun ve özelliklerinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

1. Halk Sektörünün Özellikleri

Halk sektörünün özel sektör ve halk sektörünün boşluklarını doldurma amacından bahsediyorsak, halk sektörünün bu amaca uygun özelliklerine değinme zorunluluğumuz ortaya çıkmaktadır. Halk sektörünün bu amacı gerçekleştirmesi için, özel sektörde ve kamu sektöründe bulunmayan özelliklere sahip olması gerekmektedir. Halk sektörü özelliklerine girmeden önce, özel sektör ve kamu sektörü özelliklerini özetlemekte fayda olacaktır. Bu yolla üç sektörün özelliklerini karşılaştırma olanağına kavuşmuş olacağız.¹³

Kamu sektörü özelliklerini madde madde özetleyecek olursak;

- Kamu sektörü için en önemli amaç katma değer yaratmaktır. Üretim ya da hizmette azami düzeyde katma değer yaratma isteği, kamu sektörünü özel sektörden ayıran en belirgin özelliktir.

- Kamu sektörü, ekonomideki diğer sektörlerin yanında, mevcut ekonomiyi tamamlayıcı ve düzenleyici bir role sahiptir.

- Kamu sektörünün bir diğer özelliği, mevcut teşekküllerinin idaresinde yasalara bağlı olmasıdır. Bu yasalar sayesinde kamu sektöründe kısmen de olsa endüstriyel demokrasinin varlığından söz edilebilir.

¹³ ALTUN, AHMET-AKINCI, ŞEVKİ, Halk Sektörü'nün Tanımı, Halk Sektörünün İşleminde Devlet'in Rolü, Halk Sektörünün Kuruluş Başlangıcında Karşılaşılacak Sorunlar ve Çözüm Yollar, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara, s. 91-93

- Bir başka özelliği ise, yatırımlar konusunda karşımıza çıkar.Kamu sektörü, ülkenin çıkarları ve ulusal ekonominin gelişimi için uzun vadeli ve çok sermaye gerektirebilecek masraflı yatırımlara girebilir.

Özel sektörün özellikleri özetlenecek olursa;

- Kamu sektöründen tamamen farklı olarak, özel sektörün tek amacı kardır. Bu amaç doğrultusunda azami kar için hareket etmekte, karlı olmayan ya da az kar getirebilecek alanlara girmemekte veya yatırım yapmamaktadır.

- Yine ilk özelliğe bağlı olarak, uzun vadede karlılık sağlayacak alanlara yatırım yapmada çekincelidir.

- Bir başka özelliği de, kamu sektörü gibi ülke çıkarları değil kar önemi gözettiği için, geri kalmış bölgelere yatırım yapmaktan uzaktırlar.

- Son olarak ise, özel sektörün yönetiminde sosyal unsurlar zayıftır. Temeli amacı karlılık olan bu sektörde tek egemen güç sermaye olarak görülmektedir.

İki sektörün özelliklerini kısaca özetlediğimizde, özel sektörün sadece karlılığı düşünen bencil bir sektör olduğu, kamu sektörünün ise, ülke çıkarları ve katma değer sağlama amaçlı, özel sektörü tamamlayıcı bir özellik içerdiğini görmemiz mümkündür.

Buradan hareketle halk sektörünün özelliklerini madde madde yazdığımızda, belirgin farklılıkların neler olduğunu açıkça görebileceğiz.

- İlk olarak bakmamız gereken özellik, mülkiyettir. Özel sektörün sahibi sermayedar, kamu sektörünün sahibi devlet, halk sektörünün sahibi ise, halktır. Halk sektörünü kuran, işçi, memur, köylü ya da küçük esnaf grubu gibi geniş halk kitleleridir ve bu kitlelerin tasarrufları bu sektörün kaynağını oluşturmaktadır.

- İkinci özellik, yatırımlarıdır. Halk sektörünün yatırım alanı, onu oluşturacak halkın yaşadığı bölgedir. Halk sektörünün en belirgin özelliğini oluşturan yatırımlar, özel sektör gibi kar sağlayacak bölgelerde değil, halkın tasarruflarının sahip olduğu bölgede yapılmaktadır. Yani basit bir tabirle, halk sektörü yatırım konusunda bölge ayrımı yapmamaktadır. Onu kuracak olan halk nerdeyse, halk sektörü yatırımı oraya yapılır. Bu sayede bölgesel gelişmişlik farkını ortadan kaldıracı bir özelliği de bulunmaktadır.

- Bir diğeri özelliği ise, asgari maliyettir. Özel sektörün tek amacı azami kar sağlamaktır ve bu amaç doğrultusunda ihtiyaçlara bakmaksızın kaliteli ürün ya da hizmet üretmeye çalışır. Oysa halk sektörü, halkın gereksinimlerini karşılayacak ihtiyaçları en ucuza yaratma amacı içindedir.

- Yapısı itibari ile, tam istihdam yaratma arzusunda olan halk sektörü, ülke içinde tüm işsizlere istihdam sağlayacak bir konumda bulunmaktadır. Ekonomik gelişimin modeli sayılan halk sektörü, bu özelliği ile ülkeyi özel sektörün hegemonyasından kurtaracak ve kalkınmanın önceliğini sağlayacaktır.

- Halk sektörünün önemli bir özelliği de üretim biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Üretimde ileri ülkelerin üretim modellerinin örnek alındığı ekonomimizde, halkın geniş kitleler halinde üretime girmesiyle, yaratıcı üretim şekilleri ortaya çıkacaktır. Halk sektöründe üretime katılan halkın yaratıcılığı yeni bir üretim sisteminin etkinliği açısından önemlidir.

- Son ve belirgin özellik ise, halk sektöründe yönetime katılma yönünde görülmektedir. Girişimlerini sermayedar ya da devlet eliyle oluşturmayan halk sektörü, doğrudan halktan oluşması ve kendi kendini yönetebilmesi ile yaygın bir endüstriyel demokrasi uygulamasına sahiptir. Halk sektörü, bu özelliği ile, ülkede endüstriyel demokrasi uygulamalarından söz edilmesine vesile olmuştur.

Halk sektörünün yukarıda saydığımız özellikleri ile, diğer iki sektörde olmayan özelliklere ve bu sebeple diğer iki sektörün boşluklarını kapatacak bir yapıya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Halk sektörünün etkinliği yaygınlaştıkça, halka açık kimi özel sektörlerin de, ortaklarına söz hakkı tanıyarak, endüstriyel demokrasi uygulamalarını geliştirmek zorunda kalabilecekleri, bu yolla daha insancıl özelliklere bürünebileceklerinden söz etmek mümkün olacaktır.

2. Halk Sektörünün Kamu ve Özel Sektörden Farkı

Aslında yukarıda saydığımız özelliklere bakacak olursak, üç sektörün özellikleri karşılaştırıldığında halk sektörünün diğer sektörlerden farkı açıkça ortaya konulmuş oluyor. Ancak, halk sektörünün diğer sektörlerden farkını daha ayrıntılı bir şekilde incelemek istersek, konuyu sektörlerin amaç ve yapılarına değinerek belirtmemiz gerekecektir.

Kamu kesiminin amaç ve yapısına şöyle bir bakacak olursak, Kamu İktisadi Teşekküllerinin ekonomi içindeki yapısını ve amacını incelemek gerekli olacaktır. Kamu sektörü için faaliyet gösteren en önemli ekonomik birimler olan KİT'ler, önceleri sırf tüm sermayesini devlet tarafından sağlıyordu, sonra yapılan kanun değişiklikleri ile, sermayesinin %50'sinden fazlası devletçe sağlanan kuruluşlar da kamu kesimi içinde faaliyet gösteren teşebbüsler olarak adlandırıldı.

Temel amacı daha öncede birkaç defa belirttiğimiz üzere katma değer yaratmak olan KİT'ler, ülkedeki ekonominin devamlılığını sağlama, özel sektörün yatırım yapamadığı alanlarda faaliyet gösterme, ki burada istihdam sağlamak, bölgesel kalkınmışlık farklarını kaldırmak, gelir dağılımını düzenlemek gibi sosyal nitelikli hizmetler ön plana çıkmaktadır, ulusal savunma hizmetlerini sağlama gibi çeşitli ekonomik faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetler yürütülürken, kamu kesiminde söz söylemeye tek yetkilinin devlet olduğu sektörün yapısı açısından ön plana çıkmaktadır. Ekonomiye yön veren karar merci konumunda bulunan devlet için, iktisadi kararların alınmasında öncü rolü bulunan kalkınma planları, kamu kesimi için buyurucu bir nitelik taşımaktadır.

Yapısal açıdan kamu kesiminin finansmanına bakıldığında ise, devlet kaynakları ön planda bulunmaktadır. Hazine yardımı ve devlet sübvansiyonlarıyla desteklenen kamu kesiminin her zaman ek kaynak bulma kolaylığı vardır. İktidarların yaptığı çalışmalar ile, istedikleri üretim araçlarını sağlamada diğer sektörlerden ayrı bir konumda bulunan kamu sektörü, piyasa içinde çoğu zaman bir tekel görünümünde bulunmaktadırlar.

Buradan hareketle, halk sektörü ile kamu sektörü arasındaki temel fark, mülkiyet durumunda karşımıza çıkmaktadır. Kamu sektöründe mülkiyet tamamen ya da büyük bir çoğunlukla devlete ait iken, halk sektöründe mülkiyet, kimi zaman özel kimi zaman sosyal mülkiyet olarak görülmektedir. Halk sektörü yapısı itibari ile özel sektörün içinden doğduğu için, özel girişim alanında kalmış ve yönetimlerinde ortaklarının ve üyelerinin kararları doğrultusunda hareket etmektedirler. Mülkiyet bakımından devlet elinde bulunan kamu sektörü, kaynağını da yine devlet kanalından sağlarken, halk sektörü kaynağını kendi içinden karşılamaktadır.

Kamu kesiminin temel amacı olan azami katma değer yaratma isteği, ulusal çıkarları ve sosyal fayda sağlayan girişimleri ortaya çıkarmıştır. Halk sektörü de amaç bakımından, en az maliyetle, halkın ihtiyaçlarına en uygun şekilde üretim yapma esasına dayalıdır. Her iki sektörün karı ikinci planda bırakan bu sosyal yapısı ise benzerlik göstermektedir.

Özel sektör ise, ülkemizde zaman zaman kalkınmanın öncüsü olarak egemen sektör olarak gösterilmiştir. Hakikaten de, ekonomi içinde egemen olan büyük sermayenin katkısı yadsınamayacak ölçüde gibi görünmektedir. Büyük sermayelerin doğurduğu büyük ölçekli girişimlerde özel sektörün olmazsa olmaz birimleri olarak göze çarpmaktadır.

Özel sektör, büyük sermayeyi sağlayan sermayedar mülkiyetinde kurulmuş, tek amacı azami kar elde etmek olan, farklı üretim unsurlarını bir arada toplayarak mevcut olan piyasaya mal ve hizmet sunmak için üretim faaliyetlerini gerçekleştiren birimlerden oluşur. Tek amacı kar etmek olan bu birimlerde özel mülkiyet esastır ve kara merci tek başına sermayedar olarak görülmektedir. Tek söz sahibi olan sermayedar, üretimde tüm girdi fiyatlarını toplayıp en az maliyetle üretimi gerçekleştirdikten sonra ürettiği mal veya hizmetin fiyatını da yine kendisi belirleyip piyasaya sürer.

Hal böyle olunca, sırf azami kar güdüsüyle hareket etmekte olan özel sektör, kendisine en çok kazancı getirecek mal veya hizmet üretimini tercih etmek durumundadır. Halkın ihtiyaçlarından çok, kazancın önemli olduğu bu yapı içerisinde, özel sektörden az kazanç getiren ya da üretim maliyetinin yüksek olduğu alanlara yatırım yapması beklenmemelidir. Piyasada sadece belirli bir satın alma gücüne sahip olan insanlara yönelik ekonomik faaliyet sürdüren özel sektörün, sosyal fayda ya da ulusal ekonomik çıkar sağlayacak etkinlikleri önemsemesi beklenilemez.

İşte halk sektörü ile, özel kesim arasındaki temel farklılık bu amaç farklılığı etrafında odaklanmaktadır. Mevcut kapitalist sistem içinde, sosyal fayda ve ekonomik rasyonellikten uzak faaliyet gösteren özel sektörün açığını kapatacak tek sektör halk sektörüdür. Azami kar elde etme güdüsüyle hareket eden özel sektörün tersine halk sektörü, halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek azami faydanın ışığında faaliyet göstermektedir. Yine piyasada belirli bir satın alma gücüne yönelik mal ve hizmet üreten özel sektörün tersine halk sektörü, üyelerinin, ortaklarının ve halkın ihtiyaç

duyduğu en zorunlu malları ve hizmetleri üretmek amaçlı, geniş bir kitleye hitap eden ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır.

Özel sektör ve halk sektörünün mülkiyet yapısına baktığımızda her ikisinin de kamu sektöründen farklı olarak özel mülkiyete sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak, halk sektörü ve özel sektör arasında başka bir mülkiyet farklılığı göze çarpmaktadır. Her ikisi de özel mülkiyet yapısıyla kurulmuş olsa da, özel mülkiyetin tek bir kişide bulunduğu özel sektörün tersine halk sektöründe, mülkiyet tek kişi yerine, bir grubun özel mülkiyeti, ki burada kastedilen kooperatifler, ya da sosyal mülkiyet, eşit yararlanma hakkı, olarak göze çarpmaktadır. Bazen de mülkiyet eşit hisselerle bölünmüş ortakların bulunduğu Halk Şirketleri uygulamalarıyla, özel sektörden farklılık göstermektedir. Bu yapısal farklılık sayesinde, endüstriyel demokrasi uygulamaları açısından da önemli bir fark doğmaktadır.

Özel sektörle mülkiyet konusunda kabaca benzerlik gösteren halk sektörünün, özel sektöre bir diğer benzerliği ise piyasaya mal ve hizmet üretmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar halk sektörü toplumdaki geniş kitlelerin ihtiyacına yönelik azami fayda sağlamaya yönelik sosyal bir faaliyet gösterse de, bu ihtiyacın karşılanması sonrasında tıpkı özel sektör gibi piyasa mal ve hizmet sürebilmektedir.

C. Halk Sektöründe Çalışanların Karar Verme Sürecine Katılımı ve Halk Sektöründe Kooperatifler

Bireyi önemseyen, içerisinde karşılıklı dayanışma ve uyum barındıran, eşitlikçi ve çatışmasız yapısıyla halk sektörü, mevcut düzen içinde özgün bir oluşum biçimi olarak göze çarpmaktadır. Çalışan ile çalıştırıcı, üreten ile tüketeni aynı amaç ve dayanışma içinde barındıran bu oluşum, topluma rekabet ve sömürünün yerine dayanışma bilincini kazandırır. Sağladığı ekonomik eşitlik yanında, hak eşitliği ve demokratik yönetim anlayışıyla da toplum içi sosyal adalet duygusunu geliştirir, çalışmayı saygınlıştırır, üretimde verimliliği ve kişisel refahı artırır.

Halk sektörünün sosyal etkinliğinden bahsederken, yukarıda saydığımız tüm bu sonuçları ele almıştık. Halk sektöründeki, temel sosyal etkinlik ise, sektörün yönetiminde halkın yönetime bire bir katılması yönünde göze çarpmaktadır. Halk sektöründe, çalışanlar çalıştıkları işletmelerin veya çeşitli birimlerin yönetiminde söz ve

sorumluluk sahibi olmaktadırlar. Toplumda demokratikleşmenin kökleşmesi açısından önemli bir yere sahip olan yönetime katılma, halk sektörünü diğer sektörlerden ayıran en önemli özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Nitekim, bir dergideki röportajında Ecevit, bu konuyla ilgili şu yorumda bulunmaktadır. “Halk sektörü kavramına ekonomik açıdan bakmıyorum. Gerçi halk sektörünün başlıca faaliyeti ekonomik olacaktır, ama, bizim bundan amacımız, halkın yönetime katılım olanaklarını geliştirmektir; halkın egemenliğine, siyasal egemenliğine ve gücüne ağırlık kazandırmaktır. Ancak, bu ağırlığın, sözde kalmaması için, belli bir ekonomik güce, tabana dayanması gereklidir. Halk Sektörünü bu tabanı oluşturacak bir araç olarak değerlendiriyoruz.”¹⁴

Halk sektöründe çalışanların karar verme sürecine değinirken öncelikli olarak, halk sektörünün öğelerinden ve örgütlenmesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu örgütlenme içinde halkın ya da başka bir ifadeyle halk sektöründe çalışanların karar verme sürecindeki etkinliğini incelemek daha yerinde olacaktır.

1. Halk Sektörünün Örgütlenmesi ve Halk Sektöründe Yönetime Katılma

Halk sektörünün örgütlenmesinde, mevcut birimlerde şu durum göze çarpmaktadır. Halk sektörünün başarılı bir şekilde işlerlik kazanmasında, halk sektörü birimlerinin mevcut kamu ve özel sektör birimlerinden oluşabileceği gibi, sırf bu amaç için kurulacak olan yeni birimlerden de oluşabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu ikili yapıyı şöyle de açıklamak mümkündür. İçeriğindeki tabana yaygın olma hedefinden dolayı, bugünkü yapısı itibariyle belirli geleneklerden oluşmuş, asıl amacı kar yerine topluma hizmet sağlamak olan ve halk sektörünün öncü birimleri kooperatiflerin yanında, sermayesinin bir kısmını halka ve çalışanlarına açmış bulunan ve çalışanların emeğinin yanında yönetime katılmalarına da etkin bir şekilde izin veren, yüksek karlılık yerine azami katma değeri ilke edinmiş kamu ya da özel kesim ekonomik birimleri de halk sektörü örgütlenmesi içinde yer alabilmektedir.

Bu açıklamalarla beraber, halk sektörünün örgütlenmesinde yer alacak birimleri şöyle sıralamak mümkündür.

¹⁴ Özgür İnsan Dergisi, Mart 1974, s.8

1. Tarımsal kooperatifler ve bunların üst örgütlenmeleri,
2. Esnaf ve sanatkarlar kooperatif ve dernekleri ve bunların üst örgütleri, Tüketim ve yapı kooperatifleri ve bunların üst örgütleri,
3. Sendika ve üst örgütleri, OYAK-MEYAK-İYAK gibi mesleki yardımlaşma kuruluşları,
4. Halkın oluşturacağı ortaklıklar,
5. T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Halk Sandıkları, Kooperatifler Bankası, İşçi Yatırım Bankası,
6. Uygun görülecek kamu iktisadi teşebbüsleri,
7. Halk sektörü dayanışma ve sigorta birliği.

Halk sektörü, ekonomik örgütlenme açısından yukarıda saydığımız hangi birimi seçerse seçsin, yönetiminde eşit hisse ve eşit oya dayalı yönetime katılma modelini uygular. Bu demokratik yönetim biçiminde, birimin üyesi ya da ortağı konumunda bulunanlar, ister özel mülkiyet olsun ister ortak mülkiyet olsun, halk sektörü birimleri yönetiminde eşit ortaklık paylarına ve eşit miktarda karar alma haklarına sahip bulunurlar.

Hemen belirtmeliyiz ki, buradaki yönetime katılma biçimi, halk sektörünün kendine özgü yapısı gereği, gelişmiş batılı ülkelerdekinden veya ülkemizdeki kimi uygulamalardan bazı farklılıklar göstermektedir. Buradaki en önemli fark, halk sektörü birimlerindeki ortakların ya da üyelerin, halk sektörü birimlerinde özellikle ekonomik iktidara sahip olmaları ve karar merkezinin aslını oluşturmalarıdır. Bu özelliğiyle halk sektöründe yönetime katılma yerine, aslında tipik bir “Öz Yönetim”den bahsetmek daha doğru olacaktır.

Halk Sektörünün kapsadığı birimlerdeki, yönetime ve güdüme KATILMA, ile gelişmiş kapitalist ülkelerde (Almanya, Fransa, Hollanda) ve yine Türkiye’de örneğin Kamu İktisadi Teşebbüslerinde oluşturulması düşünülen katılmadan, daha farklıdır. En önemli fark, Halk Sektörünün birimleri ve şirketlerinde, ortakların, üyelerin bizatihi İKTİSADİ iktidarı ellerinde, tutmaları ve karar merkezlerini bizatihi oluşturmalarıdır. Bu nedenle, yönetime katılmadan çok, bizatihi bir ÖZ YÖNETİM söz konusudur Halk Sektöründe. Çünkü, Halk Sektörünün sandığı birimlerdeki, işçiler ve ortaklar, şirketin, işletmenin veya kurumun patrimuanına (mamelekini, grup mülkiyeti) ortaktır.

Yönetimine duruma göre doğrudan veya dolaylı, ortaktır. Denetimine ortaktır. Kısacası Halk Sektörünün oluşturacağı, birim ve şirketlerde, yer alan işçi ve ortakların tümü, anılan ünite, iktidara sahiptir.¹⁵

Halk sektöründe, üye ve ortakların yönetime katılımı ise somut olarak bazı kurullar yardımıyla hayat bulmaktadır. Bir çok model üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla beraber, kimi çalışmalardan çıkan ortak sonuca göre, yönetime katılma sistemi şöyle işlemektedir. Kısaca değinecek olursak; Yönetime katılmanın esasını oluşturan, tüm önemli kararların alındığı ve tüm üyelerin katılımıyla oluşan Genel Kurul, birim içindeki en önemli kuruldur ve tüm kurul, komite ve organlar ile işletme müdürü burada seçilir. Halk sektörü biriminin tüm planlarının yapıldığı, yönetim tüzüğüne ve ücretlerin belirlendiği komite olan İcra Komitesi ikinci büyük kuruldur. Yapılan planların hayata geçirilmesinde ve ekonomik taktiklerin belirlenmesinde ise İşçi Kurulu söz sahibidir. Birimin genel idaresini yürütmek için, Genel Kurul'un seçtiği ve İcra Kurulu'nun da doğal üyesi olan, Teşebbüs Müdürü vardır. Karar alma sistemi içerisindeki son organı ise, İşçi Sendikası'dır. Sendikanın buradaki asıl görevi yönetimde karar organı olarak bulunmasıdır. Mevcut yapı içinde herhangi bir işverenden bahsedilmediği için, sendika burada geleneksel savunma görevinden çok, eğitim ve sosyal amaçlı bir rol üstlenmektedir.

2. Halk Sektöründe Kooperatifler

Halk sektörünün temelini, halkın kendi kurduğu birimlerde, kendisini yöneterek, üretici duruma gelmesi oluşturur. Halk sektörü içinde çalışan her birey, sermaye payı ve üretim mülkiyetine bakılmaksızın, eşit güce ve etkinliğe sahiptir. Halk, halk sektörü içinde örgütlenip, tüketici konumundan, üretici konumuna geçtiğinde, üretim araçlarına da sahip olacaktır. Zaten ekonomik anlamda, üretimdeki bireylerin, kendi kendilerini yönetmelerinden bahsediyorsak, üretim araçlarına sahip olma zorunlulukları doğal olarak karşımıza çıkacaktır. Halk sektöründe bu olguyu sağlayacak örgütlenme biçimi olarak da kooperatifler en uygun seçenek olarak göze çarpmaktadır. Kooperatif örgütlenmeler, yüksek kar yerine, düşük maliyet ve azami fayda mantığına göre işleyen,

¹⁵ HAMİTOĞULLARI, BEŞİR, Halk Sektörünün Diğer Sektörlerden Farklılığı ve Girişim Özelliği, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara, s. 369

yönetimlerinde ise, ortaklarının eşit söz hakkına sahip olduğu demokratik üretim birimleri olarak görülmektedirler.

Halk sektörünün temel unsuru olan, tabandan başlayan kalkınma hareketinde, en küçük üretici tasarruflarının bile, önce tasarruf sahibine sonra da tüketiciye geri dönerek, devamlılık gösterme niteliği, kooperatiflerin başarısında da temel niteliklerdir. Toplum içinde, gelir düzeyi en düşük olan kırsal kesimden başlayarak, bu alandaki üretimi arttırıcı, gelir dağılımını düzenleyici etkinlik kazanamayan kooperatiflerin başarısından söz etmek mümkün olamamaktadır.

Halk sektörünün temel ünitesi olması zorunlu olan kooperatiflerin başarılı olmaları ve ortaklarına üretici fonksiyon kazandırarak onları genel kalkınmanın aktif bir unsuru haline getirebilmeleri;

1. Birim araziden alınan ürünü arttırarak, ortaklarının gelirini yükseltmesi, iç ve dış piyasada satışı mümkün olan ürünlerin istihsalini sağlaması,
2. Sanayileşme hareketine katılması ve yeni istihdam olanakları yaratması,
3. Sermaye birikimini sağlaması,
4. Ortaklarının sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ile mümkündür. Bu unsurlar aynı zamanda halk sektörünün temel öğeleri olmaktadır.¹⁶

Ülkemizde mevcut yapılarıyla önceden oluşmuş bulunan kooperatifler bu amaçlara hizmet etmekten uzaktırlar. Faaliyette bulunan bu tek amaçlı kooperatifler yerine, tümünün aynı etkinlikte faaliyet gösterdiği, çok amaçlı kooperatiflerin kurulması zorunluluğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu kooperatiflerin kurulmasında devlete büyük roller düşmektedir.

Halk sektöründe kooperatifçiliğin gelişimi yönünde, devlete düşen görevlerin başında, planlama gelmektedir. Devletin asli görevlerinden olan planlama, kooperatifler açısından, üretim kaynaklarının akılcı kullanılmasını ve üretime katılacak bireylerin üretime seferber edilmesini zorunlu tutacaktır. Yani, devlet, elimizde bulunan üretim kaynakları ve işgücüne göre kooperatiflerle işbirliği yaparak, üretim hedeflerini belirleyecek, yatırım kaynaklarının en uygun şekilde kullanılmasını ve kooperatifler

¹⁶ ÇAMLIK, İLYAS, - CİZRE, NEVZAT, Halk Sektöründe Kooperatifler, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara, s. 307

eliyle yapılacak üretimlerin yurt geneline eşit olarak yayılmasını sağlayacak plan ve projeler hazırlayacaktır.

Devletin bir diğeri görevi ise, mali ve teknik yönden olabilmektedir. Halk sektörü içinde kurulacak olan kooperatiflerden, mali güçlükler içinde bulunanlara devletin finansal destek sağlaması gerekmektedir. Devlet, mali açıdan destek verirken ister iştirak, ister kredi, isterse karşılıksız yardım yollarından birini kullanabilir. Burada pek tabi ki, kredilerin uzun vadeli ve düşük faizli olması, iştiraklerde ise belli bir süre zarfı sonunda devlet iştiraklerinin yeniden kooperatiflere devredilmesi söz konusudur. Teknik açıdan ise, kooperatiflerin kuruluş aşamasında devlet, kooperatiflere yönetici ve teknik eleman sağlayarak bu sektörün hızlı bir şekilde etkinlik kazanmasına yardımcı olabilir.

Devletin kooperatiflere sağlayacağı en büyük katkılardan birisi de eğitimdir. Gelişmiş bir sanayileşme içerisine girebilmek için, belirli bir bilgi ve kültür seviyesine sahip olmak gerekmektedir. Bilgi ve kültür seviyesini belirli düzeylere çıkartmak da ancak ve ancak eğitim sayesinde gerçekleşebilmektedir. Kooperatiflerin kurulması ve etkin bir şekilde işleyebilmesi açısından, kooperatifler bünyesinde teknik bilgiye sahip insanların olması gerekmektedir. Ülkemizde teknik bilgiye sahip çoğu eleman başka sektörlerde istihdam edilirken, teknik eleman yetiştiren eğitim kurumlarının sayısı da oldukça azdır. Devletin bu konuda öncelikli olarak, teknik eleman ihtiyacını tespit etmesi ve bu ihtiyacı karşılayacak eğitim politikaları üretmesi gerekmektedir. Devletin sağlayacağı bu olanaklar uzun vadeli destekler olarak karşımıza çıkıyor. Devletin bu konudaki öncelikli desteği ise, kendi elinde bulunan işletmelerde istihdam edilmiş, atıl durumdaki teknik elemanlarını kooperatiflere kaydırması ile gerçekleşebilecektir.

Devletin kooperatiflerin gelişmesine yönelik görevlerinden en önemlisi ise, mevzuat konusunda karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde çok sayıda, tek bir amaç için kurulmuş kooperatifler yerine, aynı etkinliğe sahip ve farklı farklı amaçları bulunan tek tip kooperatifler kurulmasının gerekliliğine daha önceden değinmiştik. Bu amaca ulaşmada en etkili yol, devletin kooperatif oluşumları destekleyecek mevzuatlar oluşturmasıdır. Devlet oluşturacağı mevzuatlar ile, kooperatiflerdeki dağınıklığı toparlayacak, mevcut tarımsal kooperatifler ile, halk sektörünün gerektirdiği yeni kooperatifleri aynı etkinlik içersinde düzenleyecektir.

Kooperatifler açısından devlete düşen son görev ise, denetimdir. Halk sektörünün kurulmasına destek veren ve öncülük yapan devlet, kooperatif oluşumlar içinde aynı yol göstericiliğini kullanacaktır. Bununla beraber, kuracağı teşkilatlar ile, sektörün uygulamalarını denetleyecek, uygulama açısından doğabilecek sorunlara önceden tedbirler alarak, sektörü koruyacaktır. Kurulacak olan denetim teşkilatlarının en önemli görevi ise, kaynak israfını önlemek yolunda olacaktır. Bilindiği gibi kooperatiflere mali yönden de destek sağlamakta olan devletin, sektör içindeki uygulamalarda yatırımları koruması gayet doğal bir görev olarak göze çarpmaktadır.

Halk sektörü tartışmaları içinde birçok yazar ve akademisyen, halk sektörünün özel sektör içinden doğduğu fikrinde ortak bir düşünceye sahiptir. Halk sektörlerinin öncü üretim birimleri olan kooperatifler, bu düşünceler çerçevesinde, özel sektör birimlerine benzer bir özellik göstermek durumundadırlar. Kooperatiflerin, azami karlılık yerine, azami katma değer sağlayarak, üye ve ortaklarının ihtiyaçlarını ve buradan hareketle toplumun genel ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik faaliyet gösteriyor olmaları, kapitalist ekonomik düzen içinde büyük sermaye grupları ile rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Kalkınmanın öncülüğünü sağlamak ve etkin sermaye çevreleri ile rekabet edebilmek için karlılığı düşünmek zorunlulukları vardır. Bu sebepten piyasa içinde, kamu kuruluşu gibi katma değeri düşünüp, özel sektör gibi kar için hareket etmeleri görüşü ağırlık kazanmakta, bu ağırlık kazanan görüşler çerçevesinde ise, kooperatiflerin üretim safhasından çok, başka alanlarda faaliyet göstermeleri daha uygun görünmektedir.

Oysa tüm bu görüşlerin aksine, halk sektörü içindeki kooperatifler, üretim faaliyetlerini temel etkinlikleri olarak kabul edecek, kabul ettikleri bu durum karşısında her türlü girdiyi sağlayıp, ürünü işleyip, başta tarımsal alanda olmak üzere her türlü sanayiye yatırım yapacak, üretmiş olduğu malları yine halk sektörü içinde kurulmuş olan aracı kurumlar sayesinde pazarlara yayarak, ortaklarının sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimleri için faaliyetlerini sürdüreceklidir.

Halk sektörü içinde kooperatifler, kalkınmanın öncü birimleri olarak görülmektedirler. Ancak, ciddi bir kalkınma hamlesi yapmak için bir bir kooperatiflerin varlığı yetersiz olmaktadır. Zaten ciddi bir ekonomik kalkınma sağlanmak isteniyorsa, ciddi çapta üretimlerin yapılması, kooperatiflerin piyasada iyi temsil edilmesi, devletle

olan ilişkilerin ciddiyetle düzenlenmesi gerekmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü, tek tek kooperatifler mevcut düzen içinde zayıf kalmaktadırlar. Kooperatifleri, kalkınmanın öncü gücü yapmak ve onları güçlendirmek için, üst örgütler oluşturulma zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır. Kooperatiflerin üst örgütlenmesi için Bölge Birlikleri ve Merkez Birliği gibi organizasyonların oluşturulması gereklidir.

Bu amaçla örgütlenecek olan üst organizasyonun ilk oluşumunu Bölge Birlikleri oluşturmaktadır. Bölge birliklerinin temel görevi, kooperatiflerin tek başlarına yapamayacağı işleri yapmakla beraber, daha etkin bir üst örgütlenme olan Merkez birliğiyle ilişkilerin düzenlenmesini de yerine getirmektir. Bu amaçla, bölge birlikleri, birliğe bağlı kooperatiflerin genel planları içindeki faaliyetlerini kontrol edecek ve kooperatifler arasında koordinasyonu sağlayacaktır. Yine söz konusu birliklerin, üyesi bulunan kooperatiflerin kredi imkanlarını araştırmak ve kredilerin sağlanmasını olanaklı hale getirmek, üretim için sağlanacak girdilerin kooperatifler arasında organizesini sağlamak, üretimde kullanılacak makinelerin bakımını üstlenmek, malların iç ve dış pazarlara aktarılmasını sağlamak, ürün kalitesini ve ürün standartlarını belirleyip, üretimi iyileştirme çalışmaları yapmak, pazarlanacak kimi ürünlerde fiyat politikalarını belirlemek ve kooperatiflerde çalışanların eğitim görevlerini üstlenmek gibi detaylı görevleri de bulunmaktadır.

Daha üst bir örgütlenme niteliğinde bulunan Merkez Birlikleri'nin ise, bölge birliklerinin ve dolayısıyla bu birliklere bağlı kooperatiflerin çalışmalarını denetlemek, onların tek başlarına yapamayacakları işleri yapmak ve daha büyük çaplı üretimler için büyük üretim birimleri kurmak gibi görevleri bulunmaktadır. Yine Merkez Birliklerinin en önemli görevlerinden biri de, kooperatifler ile Devletin ilişkilerini düzenlemektir. Bu amaç doğrultusunda, devletin temel kalkınma planları içinde yer alan kooperatif faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için çalışmalar yapacaktır.

II. TÜRKİYE'DE İŞÇİ ŞİRKETLERİ HAREKETLERİ

Türkiye'de 1970'li yıllarda sıkça tartışma konusu olan halk sektöründen hareketle, bu sektör içinde kalkınmanın öncüsü olabilecek üretim birimlerinin öncelikle kooperatifler olabileceğinden daha önceki başlıklarda söz ettik. Buradaki kooperatiflerden kasıt, daha önceleri de sıkça belirttiğimiz üzere, halkın kendi

tasarruflarıyla oluşturduğu, yönetiminde de kendisinin söz sahibi olabildiği kooperatif oluşumlardır. Tam da bu doğrultuda, asıl konumuz olan endüstriyel işçi kooperatiflerine dönecek olursak, halk sektörü içinde tanımlanan kooperatifçiliğin, aslında bu türden endüstriyel işçi kooperatifleri olduğuna tanık olmaktadır.

Endüstriyel işçi kooperatiflerinin temelini oluşturan, işçi yatırımlarının üretim ve hizmetlere aktarıldığı, oluşum şekillerinde kooperatifçilik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı ve yönetiminde de işçilerin bulunduğu kalkınma birimlerinden bahsederken, Türkiye'deki ve yurt dışındaki Türk işçilerin durumlarına ve bu grupların benzer uygulamalar karşısındaki tutumlarına bakmamız gerekecektir. Türkiye'deki işçi şirketleri hareketini değerlendirirken, konuyu yurt dışındaki işçilerimiz ve yurt içindeki işçilerimiz olarak iki grupta değerlendirmek yerinde olacaktır.

A. Yurt Dışındaki İşçilerimizin Örgütlenmesi

Halk sektörünün ve dolayısıyla, endüstriyel işçi kooperatiflerinin Türkiye'de bir kalkınma politikası olarak tartışıldığı yıllarda, yurt dışında çalışan işçilerimizin tasarrufları ve tasarruflarla kurulacak ortaklıklar sık sık gündeme gelmekte hatta hükümet ve koalisyon programlarında dahi önemle yer almaktaydı. Halk sektörü içinde örgütlenebilecek birimler ve de özellikle kooperatifler için en uygun nitelikte bulunan tipik yatırım kaynaklarının yurt dışında çalışan işçilerimizin tasarruflar olduğu ortak görüşü içinde birleşilmekteydi. Yatırım kaynaklarının sahip olduğu bu niteliğinin yanında, oluşturulacak sektörel modelde de, sınıfsal olarak işçi konumunda ve de tasarruf sahibi olarak, en belirgin kesimi oluşturmaktadır. Yurt dışında çalışan işçiler, ekonomik faaliyetler için kurulacak birimlerin hem sermayedarı, hem çalışanı, hem de yöneticisi ve denetleyicisi olarak tam da bir endüstriyel işçi kooperatifi olgusuyla örtüşmektedirler.

Yurt dışında çalışan işçilerimiz, çalıştığı ülkelerde kıt kanaat geçinirlerken, sahip oldukları kazançlarının bir kısmını ülkemizdeki ailelerine diğer bir kısmının da tasarruf etmek için bankalara yatırmaktadırlar. Ülkemize kesin dönüş yaptıklarında ise servetlerinin belirli bir kısmını yanlarında getirmektedirler. İşte tüm bu servet toplamları ele alındığında ekonomimiz açısından hiç de yadsınmayacak büyüklükte bir yatırım

kaynağından bahsedebilmek mümkün olacaktır. İş, burada kaynakların doğru yollardan yatırıma aktarılmasını sağlayacak akılcı politikaların üretilmesinden geçmektedir.

Bu servete sahip bulunan kimi işçilerimiz yurda döndüklerinde, bireysel yatırımlara yönelmekte, mesleği ilgili olsun ya da olmasın kendi işlerini kurmaktadır. Bazıları, yaratmış olduğu kaynağına ek olarak, devlet desteğiyle kredi alarak, yatırımlarını büyütüp kendi mesleklerine devam etmektedirler. Sayıca çok az olan ve başarı şansı yakalayanların da oldukça nadir bulunduğu bir grup da, ortaklıklara yönelerek bazı sanayi oluşumlarının içine girmişlerdir. Bir çoğu ise, halka açık olan şirket hisselerine sahip olarak, tasarruflarını bu yolla değerlendirme yoluna gitmişlerdir.

Her ne yaparlarsa yapsınlar, devletin bu kaynakları değerlendirip toplumsal nitelikli yatırımlara dönüştüremediği gerçek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle odalar birliği seminerinde iddia edilen bir konuya göre, 1969 yılında dışarıda çalışan işçilerimizin İktisadi Devlet Teşekküllerinin sermayesine katılmalarını sağlamak amacıyla bu işçilerin çalıştıkları ülkelere giden Sanayi Bakanlığı Müsteşarının Başkanlığında bir heyet, bir buçuk aylık bir gezi sonunda tek hisse senedi satamadan yurda dönmüştür.¹⁷

Tüm bunların yanında, yetersiz kalmakla birlikte, göreceli olarak diğer tüm girişimlerden daha başarılı olan girişim ise, yine devletin 1969 yılında yaptığı çalışmalar sonrasında görülen kooperatif oluşumlardır. Bu uygulama kapsamında, yurt dışına gidecek işçilerden, yörelerinde kurulacak bir üretim kooperatiflerine ortak olmaları istenmiş ve bu kooperatiflere yatırım yapmayı kabul eden işçilere dışarıya gitmede öncelik tanınmıştır. Bu yol, yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarından en fazla katkının sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bir müddet bu uygulamaya ara verildikten sonra 1971 yılında çıkarılan bir kararname ile, bu düzenlemeye köklü değişiklikler verilmek istenmiştir.

Ancak, bu düzenlemelerle oluşturulan birimler, batıdaki örneklerini yansıtmaktan çok uzak kalmışlar, toplum yararı sağlamaktan ve bölgesel kalkınmayı hedef almaktan çok, birer özel sektör işletmeleri gibi faaliyet göstermişlerdir.

¹⁷ İ. GÜLSÜN'ün (Çalışma Bakanlığı Yurtdışı İşçi Sorunları Uzmanı) Tebliği, **Odalar Birliği Semineri**, s.53-55 (Akr.: ALAM, MUHİTTİN, Halk Sektörünün Örgütlenmesi, Halkın ve Çalışanların Karar Verme Sürecine Katılmaları, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara, s. 282)

Bizdeki işçi ortaklıkları hareketi, kooperatif ilkelere dayalı bir örgütlenme biçimi içermediğinden, tipik anamalcı işletmelerden kimi toplumsal yönelimleri dışında hiçbir ayrımı bulunmamaktadır. Doğrudan bu işletmelerde çalışan işçilerin yönetiminde ve mülkiyetinde olmayan ve karlarına yurt dışındaki bir girişimci işçi kümesinin el koyduğu bu tür ortaklarda, “fabrika sahibi işçilerle”, “fabrikada çalışan işçiler” ayrımı ortaya çıkmakta ve kooperatif örgütlenmeyle yakından uzaktan ilişkisi bulunmamaktadır.¹⁸

Tam tersine, dış göçün sağladığı biriktirim olanaklarının verdiği bir dinamizmle girişimci nitelikler kazanan bu işçiler, dönüşlerinde düşük ücretler nedeniyle bu işletmelerde çalışmayı yeğlememekte ve işletmelerde çalışanlara da ortaklık açık tutulmamaktadır. Bu yapısal formları nedeniyle de, yurt dışındaki işçileri, Türkiye’de kurdukları işletmelerde çalışan işçilere göre “işçiyi sömüren işçi” konumuna getirmektedir. Bu bakımdan, anamalı tipik anamalcı işletmelere göre daha geniş bir tabana yaygınlaştırmanın dışında, bunları özyönetimli ve işçilerin paylaşıp mülkiyetine ve denetimine dayanan kooperatif işletmeler olarak nitelendirmek olanaksızdır.¹⁹

Görüldüğü üzere, gerek niteliğiyle olsun, gerekse, toplumu kapsadığı kesim itibariyle olsun, bu kadar değerli bir yatırım kaynağı olarak görülen yurt dışında çalışan işçilerimizin tasarrufları, belirtilen amaç doğrultusunda kurulacak kooperatif birimlerine yansıtılmamış, halk sektörünün ve dolayısıyla, endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkinliğinde, yanlış politikalar ve eksik uygulamalar nedeniyle öncülük edememiştir.

B. Yurt İçindeki İşçilerin Durumları

Çağımızda işsizliği önlemenin ve demokratik uygulamaları arttırmanın en ideal yöntemi olan endüstriyel işçi kooperatiflerinin, ülkemizde kurulmasına öncülük edebilecek işçi kesiminin ülkemiz içindeki durumlarına bakmamız, oluşturulacak olan kooperatiflerin ne gibi zorluklarla karşılaşabileceğini ya da nasıl bir etkinlik gösterebileceğini görmemiz açısından önem taşımaktadır.

Bu konu itibariyle, işçilerin durumlarını genel olarak nitelendirdiğimizde, dünya üzerinde işçilerin yönetime, kara ve sermayeye katılımları her zaman ilgi çeken konular

¹⁸ GÜVEN, SAMİ, **Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları**, TODAİE Yayınları, Ankara 1977, s. 308

¹⁹ GÜVEN, SAMİ, **Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1977, s. 142

olarak tartışılmışlardır. İkinci bölümde üzerinde detaylı olarak değindiğimiz, gelişmiş ülkelerdeki uygulanma biçimlerine de bakarak verdiğimiz örneklerde, bir çok Batılı ülkede, oluşturulmuş yasalar çerçevesinde bir çok işçinin, çalıştıkları işyerlerinde, işverenin tutumuna bağlı olarak, kara, yönetime ve sermayeye katılabildikleri görülmüştür. Kimi Batılı ülkelerde ise daha geniş yasal çerçevelerle korunan endüstriyel işçi kooperatifleri sayesinde, işçilerin kendi aralarında sahip oldukları tasarrufları birleştirerek, yönetimlerinde eşit söz sahibi oldukları ortaklıkları görmemiz mümkündür.

Bu gibi uygulamalarda görülen en büyük özellik, yapının devletçe sağlanan yasalarla kısmen ya da tamamen korunmasının yanında, işçilerin bu oluşum karşısında gösterdikleri ıstıhtır. Bu durum karşısında işçilerin gösterdikleri tutumlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Kimi ülkelerdeki işçi sendikaları, bu gibi oluşumlar içindeki katılımları özendirmekte ve bu doğrultuda işverenle yapılan toplu iş sözleşmelerinde benzer maddeleri uygulama imkanı yaratmaktadırlar. Kimi ülkelerde ise, işletmeyi yönetmeyi kendi işleri olmadığını savunan sendikalar, işveren karşısında sadece işçiyi korumayı ve onların azami haklarının kazanılması için faaliyet göstermeyi düşünmektedirler. Bu düşünce çerçevesinde, işletmenin kar ve zarar konularının tamamen dışında kalmayı tercih etmektedirler. Türk işçi sendikacılığı ise, konunun tartışılmaya açıldığı ilk günlerden itibaren, yönetime katılmayla ilgili artan sayıda ilgili hükümler çıkartma niyetinde görülmektedir.

Türkiye’de sadece sanayi içinde istihdam edilenlerin dışında, tarım işçileri ve küçük sanat erbabını da düşünmek konumuz açısından faydalı olacaktır. Her ne kadar sahip oldukları tasarruf nitelikleri, yurt dışında çalışan işçiler kadar değerli olmasa da, sayıları itibariyle toplumun büyük bir nüfusunu temsil etmektedirler. Bu özellikleriyle, toplumda tabana yayılmış bir kalkınma modeli oluşturmada, küçük de olsa tasarruflarını bir araya getirmeleri ve kooperatif birliktelikler oluşturmaları gerekmektedir. Her ne kadar yatırım güçleri zayıf olsa da zihinsel ve bedensel emekleri ile üretimde bu tür oluşumlarda birleşmeleri, zaten ekonomisinin büyük bölümünü güçlü sermayelerle oluşturmuş büyük işletmelerle değil de küçük ve orta ölçekli ekonomik birimlerinin ağırlık kazandığı ülkemizde yerinde bir girişim olacaktır.

Elbette ki, hızlı bir kalkınmanın öncülüğünün, büyük işletmelerin geliştirilmesiyle mümkün olabileceğinin seçildiği ülkemizde, küçük ve orta sermayeli işletmelerimizin ekonomimize katkısı unutulmamalıdır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler, istihdamdaki ağırlığı ve büyük ölçekli şirketlere bağlı çalışmasıyla toplumumuzda önemli bir konum arz etmektedir. Bu küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomide büyük atılımlar yapmasını sağlayacak bir yol olarak görülen endüstriyel işçi kooperatifleri, işçi tutmalarının özendirilmesi ve yasal düzenlemelerin oluşturulmasıyla daha da etkin bir yapıya bürünecektir.

Ancak, tüm bu gereklilikler ve yapılması gerekenler sıralanmasına rağmen, Türkiye'deki büyük işçi kesiminin çeşitli sebeplerden dolayı, tam anlamıyla, yukarıda saydığımız türden kooperatif uygulamaları hayata geçirmekte başarısız olduğu görülmektedir. Benzer türden uygulamalar, gerek devletin ilgisizliği, gerekse işçi sendikalarının tutumları sebebiyle, etkin bir şekilde uygulanamamış, ülke içindeki işçi hareketleri de tıpkı, yurt dışındaki işçi hareketleri gibi etkisiz olmuştur.

Aynı şekilde ve benzer nedenlerle, Türkiye'deki küçük esnaf ve zanaat dallarında çalışanların kurdukları kooperatifleri de, işçi kooperatifleri şeklinde nitelenebilir. Örneğin, şimdilerde büyük sayılara varan ve hemen hemen Türkiye'nin her yöresinde kurulmuş olan Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri, doğrudan bu araçlarda çalışan işçilerin denetiminde ve mülkiyetinde olmadığı gibi, kooperatif ilkelerinin uygulanmamasıyla da gözü çekmektedir. Tümüyle kişisel mülkiyete dayanan bu tür kooperatiflerin de, Batı'daki aynı hizmet alanlarında çalışan işçi kooperatifleriyle hiçbir benzerlikleri bulunmamaktadır.²⁰

Görüldüğü üzere, endüstriyel işçi kooperatiflerinin temellerini oluşturacak kesim olan işçi kesiminin ister yurt içinde olsun, ister yurt dışında olsun, her türlü samimi niyetlere karşın oluşturdukları ortaklıklar, suni uygulama örnekleri olarak kalmışlar, Batı'daki endüstriyel işçi kooperatifleri hareketlerine benzer nitelikte özellikler sergileyememişlerdir.

Tabi ki, Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatiflerinin gelişememe sebepleri sadece yurt içindeki ya da yurt dışındaki işçilerimizin durumlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Bu sebeplerin dışında, ülkemizin kendine özgü yapısal özellikleri

²⁰ a.e., s.142-143

işığında, sorunlara çok boyutlu bir yönden bakmak yerinde olacaktır. Bu sebeple ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin gelişememe nedenlerini çok boyutlu olarak bundan sonraki başlık altında detaylı ve çok boyutlu incelemenin faydası olacağı düşünülmektedir.

III. ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİ NEDEN TÜRKİYE'DE BAŞARILI OLAMAMIŞTIR?

Bilindiği üzere endüstriyel işçi kooperatifleri, Batı'da yaşanan ekonomik değişmelerin sonucu olarak, artan kapitalist düzen içerisinde, emeğin sömürülmesi karşısında, işçi sınıfının çıkarlarını koruyan bir oluşum olarak ortaya çıktı. Yaşanan Endüstri Devriminin etkisiyle, sermaye ve emek birbirinden kesin çizgilerle ayrıldı, bu ayrımla birlikte artan emek sömürüleri karşısında, toplumdaki kimi çevrelerin çıkarlarını savunmak gerekliliği ortaya çıktı. Bu gerekliliğin yanında, Batı'daki düşünsel ve ideolojik özgürlük ortamı ile siyasi ve hukuksal çevrelerin desteği, endüstriyel işçi kooperatiflerinin ortaya çıkmasında etkili oldu.

Batı'da ekonomik gelişmeyle paralel bir gelişme gösteren endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarılarında tüm bu etkenler göze çarparken, ülkemizde bu koşulların olgunlaşmamış olması endüstriyel işçi kooperatiflerinin gelişememe nedenlerinin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatiflerinin gelişmemesine neden olan bu koşulları başlıklar halinde sıralamak, Türkiye ile Batı'daki endüstriyel işçi kooperatiflerinin farklarını ortaya çıkartmak adına faydalı olacak ve "Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatifleri neden başarısız olmuştur?" sorusuna cevap verecektir.

A. Endüstri Devrimi

Sanayide tüm ekonomik ve teknolojik değişmelerin temeli sayılan Endüstri Devrimi, Batı'daki şekliyle Türkiye'de yaşanmamıştır. Batı'da, yaşanan endüstri devriminin etkisiyle, sanayide kapitalist üretim sürecine girilmiş, bu yeni üretim biçimi de işçi sınıfının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan ve işçi sınıfının çıkarlarını korumaya yönelik bir oluşum olan endüstriyel işçi kooperatiflerinin Batı'da bu kadar etkili olmasının sebebi, böyle bir değişimin yaşanmış olmasıdır.

Ülkemizde ise, büyük bir bölümü tarıma dayalı ve Batı'ya bağımlı olan ufak çapta sanayi içerisinde endüstri devriminden bahsetmek mümkün olamamıştır. Batı'ya bağlı ekonomik hareket içinde, sanayileşme çok geç olmuş ve Batı'daki gibi bir üretim düzenine geçilemediği için de işçi sınıfı ülkemizde belirgin bir sınıf olarak oluşamamıştır. İşte bu sebeplerden dolayı, ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısızlığındaki en büyük neden olarak, Batı'daki endüstri devriminin ülkemizde yaşanmamış olması gösterilebilmektedir.

B. Düşünsel ve İdeolojik Gelişmeler

Ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısız olmasındaki ikinci bir neden de, ülkemizde Batı'da yaşanan fikirsel ve ideolojik gelişmelerin yaşanmamış olmasıdır. Endüstri devriminin uzantısı olarak, bu devrimin devamında görülen düşünsel gelişmeler Batı'da özellikle İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde çok etkili olmuştur. Endüstri devrimiyle beraber ortaya çıkan olumsuzlukların aşılmasında, çeşitli düşünceler ve ideolojik hareketlerin varlığı endüstriyel işçi kooperatiflerinin kurulmasına ve etkili olmasına olanak sağlamıştır.

Ülkemizde ise, endüstri devrimi yaşanmadığı için buna bağlı olarak, mevcut ekonomik düzen içinde toplumsal sorunları önleyici fikirsel düşünceler de ortaya çıkmamıştır. Bunun yanında işçi sınıfını destekleyecek siyasi oluşumlar oluşturulamamış, işçi çıkarlarını savunan kimi ideolojik hareketler de zaman zaman engellenmiştir. Bu sebeplerle, işçi sınıfı düşünsel ve ideolojik olarak politik bir güce sahip olamamıştır.

C. Genel Kooperatifçilik Hareketi

Batı'da endüstri devrimi ve buna bağlı olarak düşünsel ve ideolojik gelişmeler hızla ivme kazanırken, kooperatifçilik de işçi sınıfının öncü hareketi olarak benimsenmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Ülkemizde ise, endüstri devrimine bağlı değişim ve fikirsel gelişim yaşanmadığından, genel kooperatifçilik hareketi tarihsel temellerinde, etkin bir işçi hareketi olarak görülememiştir. Ülkemiz kooperatifçiliğinin, doğrudan işçi hareketleri temelinde oluşturulamamış olması, ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısızlığındaki bir diğer neden olarak görülmektedir.

Öte yandan, Batı'da endüstri devrimi sonrası işçi çıkarlarını korumaya yönelik, sosyalist bir geleneğe bağlı olarak kurulan işçi kooperatifleri, ülkemizde tepeden inme bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ülkemizde kooperatifler, devletin ve kimi bürokratların sayesinde kurularken, genelde tarımsal ve tüketim kooperatifleri olarak ağırlık göstermişlerdir. Yani, Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin temelini, kooperatiflerin temel ilkeleri sayılan karşılıklı yardımlaşma ve sosyal fayda değil, siyasi ideolojiler oluşturmuştur demekte yerinde olacaktır. Bu yapısı itibariyle, Türk kooperatifçiliğinin, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak türden üst yapı oluşumları olarak başarı gösterememiş olması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

D. Kapitalist Üretim Biçimine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri

Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısız olmalarının bir başka nedeni de, Batı'da olduğu gibi kapitalist üretim biçimine alternatif bir oluşum olamamalarıdır. Batı'da olgunlaşmış demokratik yapı içerisinde, demokratik olarak örgütlenen ve içerisinde endüstriyel demokrasi uygulamalarının yaşanmasına olanak sağlayan işçi kooperatifleri, ağır kapitalist üretim biçiminin alternatifi olarak ilgi görmüşlerdir. Özellikle Fransa, İspanya ve İtalya gibi ülkelerde, siyasi olarak sosyalist geleneğe bağlı gelişim göstermişler ve toplumsal yapı içerisinde etkin bir kuvvet olarak yer alabilmişlerdir.

Ülkemizde ise, yaygın bir demokrasi geleneğinin benimsenmemiş olması, siyasi iktidarların endüstriyel demokrasi uygulamalarına yıllarca soğuk bakmalarına sebep olmuştur. İşçi sınıfı ise, kendi mülkiyetlerinde bir oluşumu gerçekleştirebilecek bilgi ve kültürden yoksun bir biçimde üretim içinde faaliyet göstermişlerdir. Zaman geçtikçe ne hükümetler endüstriyel demokrasi uygulamalarının yaşam bulduğu işletmelerin oluşumu için çaba göstermişler, ne de işçiler bu demokratik olguyu anlayabilecek eğitim, kültür ve sermaye imkanlarına sahip olabilmişlerdir. Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatifleri, ülkeyi sosyalizme götürecek tehlikeli uygulamalar olarak tanıtılmış ve eleştirel yaklaşımlara konu olmuştur. Bu yapı içerisinde, Batı'daki demokratik uygulamalar hep göz ardı edilmiş ve işçi kooperatifleri alternatif bir üretim biçimi olarak görülememiştir.

E. Kamu Sektörünün Bazı Hizmetlerdeki Tekeli

Batı'da endüstriyel işçi kooperatiflerinin faaliyet alanlarına baktığımızda, genel de kamusal hizmetlerin sağlanmasında etkili olduklarını görmekteyiz. Halkın, günlük yaşamları içinde temel gereksinim duydukları ulaştırma, temizlik, bakım ve onarım gibi alanlarda etkili olarak faaliyet göstermekte olan Batı'daki işçi kooperatifleri, kaliteli ve etkin uygulamaları sayesinde, merkezi ve yerel yönetimler tarafından ilgiyle izlenmiştir. Yerel nitelikli kimi işler kooperatiflere devredilmiş, sadece bununla kalınmamış çeşitli politikalar geliştirilip kooperatiflerin etkin olacağı ekonomik pazarlar da yaratılmıştır.

Ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısız olma nedenlerinden bir diğeri de, bu hizmetlerin verilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Batı'da etkili olarak yerel hizmet sağlayan kooperatifler yerine, Türkiye'de bu hizmetlerin yerel yönetimler tarafından veriliyor olması, kooperatiflerin ülkemizde etkin faaliyet gösterebileceği bu tür alanlarda sınırlandırılmasına neden olmuştur. Ülkemizde yerel yönetim gelenekleri, bu hizmetlerin verilmesinde kamuyu tekel durumuna getirmiş, endüstriyel işçi kooperatiflerinin bu alanda kurulması ve desteklenmesi engellenmiştir.

F. İşsizliğin Önlenmesinde İşçi Kooperatifleri

Başlangıcında, endüstri devriminin ortaya çıkardığı kötü çalışma koşullarına tepki olarak doğan endüstriyel işçi kooperatifleri, 1970'li yıllarda Batı'da artan işsizlik nedeniyle, belirli yapısal değişiklikler göstererek İkinci Kuşak, istihdam sağlayıcı kooperatifler olarak yeniden şekillenmişlerdir. Yapısı itibarıyla, kapitalist üretim biçimine alternatif oluşturan bu kooperatifler, işsizliğin önlenmesinde de etkili bir alternatif oluşum olarak ön plana çıkmışlardır. Özellikle Batı'da genç işsizlere istihdam sağlayan oluşumlar olarak göze batan endüstriyel işçi kooperatifleri, 70'li yıllardan başlayarak artan sayıdaki işletmeleri ile etkili bir istihdam gücü oluşturmuşlardır.

Türkiye'de de, işsizlikle ve özellikle gençlerin işsizliğiyle, Batı'dakinden daha fazla istihdam sorunları yaşamasına rağmen, işsizliği önlemede siyasi iktidarlar başka politikalar üzerinde durmuşlardır. Kapitalist üretim biçiminin işsizliği arttıran uygulamaları karşısında örgütlenmeler engellenmiştir. Sendikalar da ülkemizde işsizlik konusunda etkisiz kalmışlardır. Türkiye, işsizlikle ilgili büyük bir savaşım verirken, saydığımız nedenler sebebiyle, Batı'daki gibi yeni kuşak, istihdam sağlayıcı işçi

kooperatiflerinin gelişimi göz ardı edilmiş, ülkede bu tür kooperatiflerin oluşturulmasına olanak sağlanamamıştır.

G. Dönüştürmeler

Batı'da endüstriyel işçi kooperatiflerinin istihdam sağlayıcı etkisinin önem kazanmasında "Dönüştürmeler" büyük rol oynamıştır. Yine 70'li yıllarda ekonomik bir bunalım yaşamakta olan Batı'da, kapitalist işletmelerin etkinliği önemli ölçüde bozulurken, bu ortamda işletmelerin uyguladığı yoğun işten çıkarmalar karşısında, işçilerin çalıştıkları işyerlerini devralmalarıyla "Dönüştürmeler" olgusu ortaya çıkmıştır. Başarısızlığa uğrayan kapitalist işletmelerin, kitlesel işten çıkarmalara gitmesi sonucu, işletme mülkiyetlerinin el değiştirmesi, Batı'da ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin sayılarının artmasında önemli bir neden olarak göze çarpmaktadır. İkinci kuşak işçi kooperatiflerinin dönüştürmeler yoluyla etkin olmaya başlaması, onların devlet ve işçi sendikaları tarafından desteklenmesine sebep olmuştur. İkinci kuşak işçi kooperatifleri, dönüştürmeler sayesinde, geleneksel hiyerarşik örgütlenmeye de alternatif oluşturarak yaygınlaşmışlardır.

Türkiye'de ise, benzer sorunlar yaşanırken kapitalist işletmelerin başarısızlığında işçi kooperatifleri dönüştürmeler yoluyla kullanılmamıştır. Batı'daki dönüştürmeler yerine, ülkemizde "şirket kurtarma" operasyonları yapılmış, kapitalist şirketlerin kurtulmasında, toplum yararı değil, kapitalist işletmelerin yararları göz önünde tutulmuştur. Şirket kurtarma operasyonlarında halkın kaynakları, halk için değil kapitalist işletmeler için kullanılmış, halkın kendi birikimleriyle, kapitalist işletmeleri işçi kooperatiflerine dönüştürme şansı olmamıştır.

H. Merkezi Yönetim Yapısı

Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısızlığındaki bir neden de, yönetim yapımızdaki merkezîyetçiliktir. Ülke yönetimimiz, çeşitli tarihsel geçmiş ve gelenekler itibarıyla güçlü bir merkezden yönetim özelliği göstermektedir. Bu merkezî yapı itibarıyla, toplumdaki tüm sorunların çözümünde ve çözüm için politikaların üretilmesinde, devletin etkinliği toplumumuzda alışlagelmiş bir olgu olarak gözükmektedir. Bu olgu karşısında halkın, bir sorunla karşılaştığında kendi kendisini koruyacak girişimlerde bulunması ülkemizde yaygınlaşmış bir çözüm yolu olarak

görülmemektedir. Halkımız, karşılıklı yardımlaşma ya da ortaklaşa hareket etmekten çok, devletten bu konuda bir şeyler yapmasını beklemektedir. Bu sebeple, ülkemizde ortaklaşa bir üretim modeline geçişte, halkın kendi birikimlerini yine kendi yöneteceği bir birimde toplayacağı endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkinliğinden bahsetmek olanaksız olmaktadır.

İ. Kentleşme Yapısının Bozukluğu

Türkiye'deki çarpık kentleşme yapısı, ülkemizde Batı'daki gibi etkili bir işçi kooperatifçiliğinin başarılı olamamasındaki başka bir neden olarak görülmektedir. Endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısında, sanayileşme ile kentleşme ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş Batı ülkelerinde sanayileşmeye paralel bir kentleşme süreci yaşanırken, ülkemizde kentleşme hızı, sanayileşme hızını aştığı için çarpık bir kentleşme yapısı meydana gelmiştir. Türkiye'de kentleşme hızını aşan bir sanayileşme süreci gerçekleşemediği için, kırsal kesimdeki işsizlik ve yoksulluk kentlere kaymıştır. Çarpık kentleşmeyle beraber, ekonomide kayıt dışı sektörün varlığı, ülkemizde belirgin bir olgu olarak büyümektedir. Batı'lı ülkelerde, kentlere göçmekte olan işsizler, karşılaştıkları işsizliğin çözümünde işçi kooperatiflerinde buluşup, faaliyet göstermeyi bir yol olarak seçerken, ülkemizde kentli işsizler, kayıt dışı sektörde çalışmaktadırlar. Batı'dakinin tersine kayıt dışı sektörün büyümesi, ekonomide kayıtlı sektörü de bunalıma sürüklemektedir.

Kayıt dışı istihdam nedeniyle ülkemizde, üretime dayalı endüstriyel işçi kooperatifleri etkin olarak başarı sağlayamazlarken, çarpık kentleşmenin doğurduğu, konut ve tüketici kooperatifçiliği gelişme göstermiştir. Yine kırsal kesimin görece olarak geri kalması, buralarda bulunan tarımsal kooperatiflerin etkinliğini arttırsa da, tarımsal kooperatiflerin endüstriyel işçi kooperatifleri ile yapısal bağlarının kurulamamış olması da ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısızlığına neden olan diğer bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

J. Ücret Odaklı İşçi Çıkarları

Batı'da etkili bir şekilde faaliyet gösteren endüstriyel işçi kooperatifleri, endüstriyel demokrasi uygulamaları ve ortak mülkiyet düzenlemeleri ile kooperatifçilik ilkelerine bağlı bir biçimde günden güne gelişme göstermektedirler. Ancak, ülkemiz

ekonomisi içerisindeki ucuz emek politikaları, üretim birimlerimizde demokratik uygulamalardan çok ücreti ön plana çıkarmaktadır. Bu yapı ülkemiz ekonomisi içinde, işçilerin ve sendikaların toplu sözleşmelerde ve çalışma koşullarında sadece ve sadece ücrete odaklanmasına neden olmaktadır. Ücret odaklı işçi çıkarlarının temel alındığı ülkemizde, hiyerarşik yapıya alternatif olacak, endüstriyel demokrasi uygulamalarının geliştirileceği düzenleme ve oluşumlar ön plana çıkamamıştır. Bu eksikler, endüstriyel demokrasinin en iyi uygulanabildiği örnekler olan endüstriyel işçi kooperatiflerinin ülkemizde başarısız olmasına sebep olmuştur.

K . Hükümetlerin İlgisi

Endüstriyel işçi kooperatiflerinin Batı'da gelişimini izlerken hep devlet eliyle kurulduğundan, desteklendiğinden ve devletin her aşamadaki yol göstericiliğinden bahsetmiştik. Devletin bu yol göstericiliği sayesinde, Batı'da yeni yeni işçi kooperatiflerinin kurulduğuna ve geliştiğine tanık olduk. Batı'da her alanda, özellikle finansal ve hukuksal alanda desteklenen işçi kooperatifleri, faaliyet gösterdikleri alanlarda kendilerini geliştirirken, bir çoğu da kimi alanlarda lider konuma ulaşmışlardır. Ülkemizde ise, hükümetler endüstriyel işçi kooperatiflerinin gelişimine soğuk bakmışlardır. Endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkin çalışmasına yönelik yasalar hazırlamakta etkisiz, işçi kooperatiflerinin gelişimine yönelik çalışmalar yapmakta deneyimsiz kalmışlardır. Ülkemizde, hükümetler tarafından gerek hukuksal gerekse finansal destek göremeyen endüstriyel işçi kooperatifleri, Batı'daki örnekleri gibi etkili olamamışlardır.

IV. ENDÜSTRİYEL İŞÇİ KOOPERATİFLERİNİN TÜRKİYE'DE ETKİN OLABİLECEĞİ ALANLAR

Batı'da yeni kuşak işçi kooperatiflerinin bu denli gelişmesine sebep olan temel sebebin 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalımlar olduğunu söylemiştik. O dönemde yaşanan ekonomik bunalımın etkisiyle bir çok kapitalist işletme zorluklar içerisinde kalmıştır. Bir çoğu etkinliğini yitirirken, büyük bir kısmı da toplu işten çıkarmalarla ayakta durmaya çalışmıştır. Bu dönemde yaşanan yoğun işsizlik, ikinci kuşak işçi kooperatiflerinin ön plana çıkmasına ve mevcut kapitalist düzen içinde alternatif olarak görülmesine olanak sağlamıştır. Batı, önündeki bu bunalımlı dönemi

işçi kooperatiflerinin etkin bir şekilde kullanılmasıyla aşmış bulunmaktadır. O günden beri yaşamını sürdürmekte olan bir çok işçi kooperatifi hala etkin bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler.

Batı, 1970’li yıllarda yaşadığı bu bunalımlı süreçten çoktan kurtulmuş olmasına rağmen, ülkemizdeki ekonomik gidişat o yılların Batı ekonomileriyle benzerlikler göstermekte ve hatta o zamandan daha tehlikeli bir boyutta ekonomimizi tehdit etmektedir. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ülkemizi defalarca ekonomik krizlerin içine sokmuş, denetimsizlikler ve yolsuzluklar ekonomimizin sırtına ağır yükler bindirmiştir. İkili yapıya sahip ekonomimizi içerisinde, kapitalist sermayeye dayalı özel sektör, ülkemizde ucuz ve değersiz emek yapısının da varlığıyla, toplu ve keyfi işten çıkarmalarla sık sık gündeme gelmiş, istihdam güvencesi sağlamada önemli bir yere sahip olan kamu sektörü ise, düzensiz ve etkisiz yönetimleriyle siyasi arpalıklar haline getirilerek ekonomimizin sırtında kambur oluşturmuştur. Her türlü ekonomik krize, işten çıkarmalarla karşılık veren özel sektörün yanında, artık ekonomik bir yük haline almaya başlayan kamu teşekküllerinin de özelleştirilmeye başlanması, ülkemizde işsizliği büyük bir problem haline getirmiştir. İşsizlik ekonomimizin önündeki en büyük problem olarak dururken, yeni yatırımların sınırlı sayıda kalması ülkemizde gençlerin de istihdama katılamaması sonucunu doğurmuş, özellikle genç işsizlerin çoğunlukta olduğu bir işsizlik sorunu, gün geçtikçe büyüyen toplumsal sorunların artmasına sebep olmuştur.

Batı’daki sorunlara ve sorunun çözümünde endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkinliğine bakıldığında, ekonomik kalkınmanın öncülüğünü oluşturabilecek, istihdam sağlamada ve koruma da etkili olan endüstriyel işçi kooperatiflerinin ülkemiz ekonomisi içerisindeki gerekliliği benzer özellikler göstermektedir. Bu koşullar altında mevcut sistem içinde alternatif uygulamalar gidilmesi, çeşitli işletmelerin işçi kooperatiflerine dönüştürülmesi ya da kimi işlerde işçi kooperatiflerinin aktif olarak faaliyet gösterebilmesi sağlanmalıdır. Türkiye’de işçi kooperatiflerinin alternatif bir üretim biçimi olarak faaliyet göstermelerinin gereklilikleri açık seçik ortadayken, bu nedenlerin varlığı yanında kooperatif hareketi destekleyecek yapılanmanın sağlanması, devletin işçi sendikalarıyla beraber gerekli hukuksal ve mali düzenlemeleri yapıp mevcut hareketin gerçekleşebileceği alanlarda yol gösterici olması gerekmektedir.

A. Şirket Kurtarma Operasyonlarına Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri

Endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkili birer güç olmasında, ekonomik anlamda kötüye giden kapitalist işletmelerin işçi kooperatiflerine dönüştürülmesinin önemini dile getirmiştik. Batı'da gerçekleştirilen bu uygulama ülkemizde, işletmelerin ortak mülkiyete dönüştürülmesi olarak görülmemiştir. Ülkemizde tamamen kapitalist işletmelerin kurtulmasına yönelik yapılan şirket kurtarma operasyonları, Batı'dakinin tersine sadece sınırlı bir çevreyi kurtarmaya yönelik tercihler olarak görülmüştür. Kimi siyasi tercih sebebiyle, bu gibi zordaki kapitalist şirketler toplumun kaynaklarıyla kurtarılarak, sadece işletme sahibi sermayedar ve bu işletmede çalışan sınırlı sayıdaki işçi kurtarılmasına olanak sağlamıştır. Asıl problem olan işsizlik sorununun geniş tabanlı çözümü gözden kaçırılmıştır.

Ülkemizde hala bu uygulamalar güncelliğini korumaktadır. Ekonomik krizler sebebiyle batma noktasına gelmiş kimi özel işletmeler, devlet destekli krediler alarak, çeşitli vergi indirimleriyle ya da hisselerinin bir kısmını halka açarak ayakta durmaya çalışmaktadırlar. Bir çoğu da kitlesel işten çıkarmalarla varlığını sürdürmeye devam etmeye çalışmaktadırlar. Tüm bu kurtarma operasyonlarında başarısız olmuş çoğu işletme ise ekonomik varlıklarını sürdürememektedirler. Her halükarda toplumun kaynaklarına dayalı kurtarılmaya çalışılan bu tür şirketlere karşı alternatif bir yöntem olan işçi kooperatiflerinin oluşturulmasına yönelik çalışmaların yapılması gereklidir. İşçi sendikaları, kimi siyasi partiler ve çeşitli kuruluşların öncülüğünde geliştirilecek bu çalışma ve kampanyalarla, toplumundan işçi kooperatiflerinin dönüştürülmeler yoluyla etkin olmasını sağlayacak bazı yapıların oluşturulması konusunda destek sağlamak mümkündür.

Ülkemizde endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkin bir şekilde faaliyet gösterebileceği alanlardan biri olarak gözüken bu türden dönüştürmelerin kesinlikle başarılı olacağı düşünülmemelidir. Batı'daki örnekler de göz önünde tutulduğunda, iyi bir ön çalışma ve planlama yapılmadan işçi kooperatiflerine dönüştürülen kimi işletmelerin başarısız oldukları açıkça görülmektedir. Ülkede bu çalışmaların ve planların yapılacağı, Batı'daki örneklerine benzer, Kooperatif Geliştirme Kurumlarının varlığına ihtiyaç vardır. Böyle bir oluşumun kabulü toplumca benimsenmiş olsa dahi, dönüştürmeler sonrasında faaliyete geçecek olan işçi kooperatifinin, etkin bir şekilde

faaliyet gösterebilmesi için gerekli olan çalışmaların bu kurum vasıtasıyla yürütülmesi gerekmektedir. Yine plan ve ön çalışma kadar önemli bir konu olan dönüştürmeler için sağlanacak kaynağın da ülke yapısı ve işçilerin birikimleri göz önüne alınarak çeşitli düzenlemelerden geçirilmesi gerekmektedir. Gerektiği takdirde, finansal kaynağın devlet ya da işçi sendikaları tarafından sağlanması ya da bu iş için kurulacak bankaların oluşturulması da gerekmektedir.

Her ne kadar kooperatif yapıya dönüştürülerek kurtarılmış bir işletme örneğimiz bulunmuyor olsa da, çeşitli desteklerin sağlanması, kooperatif ilkelerin benimsenmesi ve işçilerin bu konuda eğitilmesi ile endüstriyel işçi kooperatiflerinin yaygın olarak faaliyette bulunacağı önemli bir alternatif alan olarak dönüştürmeler ülkemiz açısından büyük bir önem taşımaktadır.

B. KİT'lerin Özelleştirilmesine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri

Endüstriyel işçi kooperatifleri, Türkiye'de özel şirketlerin dönüştürülmesinde etkili olarak kullanılabilmesi gibi, etkin bir biçimde faaliyet gösterebileceği alanlardan biri de KİT'lerin özelleştirilmesi sırasında karşımıza çıkmaktadır. Batı'da bir çok örnek uygulaması olmasına karşın, Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesinde, işletmelerin yerli ya da yabancı özel sermayelere satılmasından dolayı örneğine rastlayamamaktayız. Batı'daki kimi örneklerde işçi kooperatiflerinin de, özel sermayeyle birlikte özelleştirme sürecine eşit koşullarda dahil olabildiğini görüyoruz.

KİT'ler, Cumhuriyet yıllarından beri, ülke ekonomimiz içinde kalkınmanın öncüleri olmuşlar, daha sonra karma ekonomiye geçişle birlikte, özel sektörü tamamlayıcı ve istihdam koruyucu özellikleriyle günümüze kadar bir çoğu etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Zaman içinde ilgisiz ve başıboş bir şekilde yönetilmişler, siyasi iktidarların oyuncağı olmuşlar, yeni yatırımlar yapılmayarak etkisizleştirilmişlerdir. Sonunda sahip olduğu büyük istihdam gücüyle birlikte, birçoğu devleti zarara sokan işletmeler olarak özelleştirme sürecine sokulmuşlardır. Tamamen sosyal fayda mantığına dayalı olarak faaliyet göstermekte olan KİT'ler özelleştirme sürecinde kapitalistleştirilerek, tıpkı özel işletmeler gibi istihdamı koruyucu özelliklerinin dışına çıkartılmıştır. Özelleştirme ile, KİT'lerde de toplu işten çıkarmalar ve bunun sonucu olarak sosyal sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Batı'da özelleştirilen KİT'ler işçi

kooperatiflerine dönüştürülerek, toplumsal fayda korunmuş ancak Türkiye’de böyle bir uygulama görülmemiştir.

KİT’lerin özelleştirilmesi konusunda, özel sermayeye öncelik verilerek, işçi kooperatiflerinin bu sürecin dışında tutulmasındaki en önemli sebeplerden biri, KİT’lerin ekonomik büyüklükleri olarak gösterilmiştir. KİT’lerin devrinde işçilerin ellerindeki sınırlı sermaye ile bu büyüklükteki bir işletmeyi devralamayacakları görüşü ağırlık kazanmış bir görüş olarak kabul edilmiştir. Oysa mevcut işletmeler, blok satışlar yerine parça parça devredilirse, işçilerde işletmeye ait olan kimi bölümleri devralarak özelleştirme sürecine dahil edilebilmektedir. KİT’lerin küçük küçük üretim birimlerine bölünerek, burada çalışanlara devredilmesi de başka bir geçerli yol olarak görülmektedir. Bu gibi yollar sayesinde, endüstriyel işçi kooperatiflerine dönüşecek olan KİT’lerde istihdam korunmaya devam edilirken çeşitli endüstriyel uygulamaların geliştirilmesine de olanak tanınabilmektedir.

Böyle bir uygulamanın başarısında, özel sektördeki dönüştürmeler sırasında yapılacak bir dizi düzenleme ve çalışmalar da kuşkusuz etkili olmaktadır. Ancak, KİT’lerin dönüştürmeler yoluyla endüstriyel işçi kooperatiflerine devrinde başarıyı etkileyen en büyük unsur, kooperatiflerin sermaye oluşturmadaki zayıflıkları olarak öne çıkmaktadır. Özel işletmelerin devri sırasında işten çıkarılanlar, kıdem tazminatı, sendika desteği, çeşitli fonlar yardımıyla belirli bir sermaye birikimine sahip bulunurlarken, KİT’lerin devri sırasında işçi birikimleri kısıtlı kalmaktadır. Sermaye yeterliliğine sahip olan ya da birleştirilmiş sermayesi ile KİT’lerin bir kısmını devralan işçi kooperatiflerinin başarısını etkileyecek bir diğer sorun ise, devralınmış işletmelerde çalışacak etkili yöneticilerin bulunmuyor olmasıdır. Oluşturulacak uygulama açısından bu sorunların çözümü etkili bir dönüştürmenin başarısı açısından önem kazanmaktadır.

Ülkemizde şimdiye kadar yapılan KİT özelleştirmelerinin etkisizliği dikkate alındığında, ülkedeki gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi açısından, halkın içinden doğmuş olan kamu işletmelerinin burada çalışan işçilere devriyle KİT’lerin sosyal sorumluluk bilinci yeniden kazandırılabilir. Endüstriyel işçi kooperatiflerinin ekonomideki etkinliği daha iyi anlaşılırsa, ortak mülkiyete geçen işletmelerin geniş kesimlerin sorununu çözmedeki başarısı görmezden gelinmezse, KİT’lerin özelleştirmelerine alternatif olarak yapılacak olan dönüştürmeler, endüstriyel işçi

kooperatiflerinin etkili olabileceği önemli bir diğer alan olarak her zaman ilk sıralarda yerini alacaktır.

C. Bazı Kamusal Hizmetlerin Görülmesine Alternatif Olarak İşçi Kooperatifleri

Türkiye’de endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkili olabileceği başka bir alan da, Batı’da birçok ülkede gördüğümüz kimi kamusal hizmetlerin sağlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde kamusal alanda hızla başlatılan harcamaların kısılması uygulamaları KİT’lerin özelleştirilmesi yanında, belediyelerce görülmekte olan kimi işlerin de özel şirketlere devredilmesiyle göze çarpmaktadır. Belediyelerce fazla masraflı bulunan, çöp toplama, ulaştırma, temizlik vs. gibi hizmetler, bazı özel şirketler tarafından yerine getirilmektedir. Fransa ve İtalya gibi ülkelerde ise, bu hizmetler genellikle oluşturulmuş olan işçi kooperatifleri tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan bu yöntemde, kimi özel işletmeler yerine endüstriyel işçi kooperatifleri aktif olarak kullanılabilir.

Böyle bir devir konusunda yaşanabilecek en büyük sorun ise, kamusal hizmetlerin niteliği ile, bu hizmeti özelleştirecek yetki merci konusunda karşımıza çıkmaktadır.²¹ Özellikle ülkemizde hangi hizmetlerin yerel nitelikli olduğu, hangi hizmetlerin merkez yönetimler tarafından sağlanacağı tam olarak belirlenmemektedir. Yerel yönetimlerin kısıtlı yetkilere sahip olmaları, böyle bir devrin nasıl yapılabileceği konusunu da gündeme getirmektedir. Bu sorunları aşacak, Batı’daki uygulamalara benzer hukuksal altyapıların oluşturulması, kamusal hizmetlerin endüstriyel işçi kooperatiflerine devri konusundaki bir çok problemi ortadan kaldıracaktır.

Ülkemizde, yerel yönetimlerin yetkileriyle ilgili kimi yasal düzenlemeler iyileştirilmeye çalışılsa da, şimdilik bazı hizmetlerin işçi kooperatiflerine devri konusu sadece endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkin olabileceği bir diğer alan olarak gözükmekte, konuyla ilgili somut bir uygulamadan bahsedilememektedir.

²¹ GÜVEN, SAMİ, *Türkiye’de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2.Baskı, Bursa 1998, s. 462-469

D. Diğer Alanlar

Türkiye için, endüstriyel işçi kooperatiflerinin etkili olabileceği en belli başlı alanları yukarıda saymamıza rağmen, bazı farklı alanlarda da endüstriyel işçi kooperatifleri ülkemizde etkin bir biçimde faaliyet gösterebilirler. Yine Batılı ülkelerde örneklerine sıkça rastladığımız ve Türkiye açısından da örnek olabilecek alanların başında, küçük esnaf atölyeleri ve hizmet sektöründe küçük çapta faaliyet gösteren işler karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş sanayileşmeyle beraber artık büyük kapitalist işletmelerle boy ölçüşemeyecek durumdaki, eski teknoloji kullanarak çalışan matbaa, terzi, mobilya gibi alanlarla, az kişiye hizmet vermekte olan berber ve kuaförler kooperatif yapı içinde dönüştürülerek etkinliklerini arttırabilirler.

Yukarda saydığımız özellikler dışında sayıları binleri bulan örgütlenmeleriyle hemen hemen büyük şehirlerin tümünde etkili faaliyet gösteren motorlu taşıt kooperatifleri, kooperatif örgütlenmelerini sivil toplum örgütü olmaktan çok işçi kooperatifleri şekline dönüştürebilirlerse, daha etkili bir hizmet sunmada ve artan olanaklara sahip olmada başarı gösterebilirler. Yine motorlu taşıt kooperatiflerinden örnekle, bunlara benzer bir oluşum gösteren ve sadece konut kooperatifi olmaktan öteye geçemeyen ve ülkemizde sayıları oldukça fazla olan, sanayi siteleri kooperatifleri de, işçi kooperatiflerine dönüştürülerek daha etkin bir ekonomik güce kavuşabilirler.

Ülkemizde işçi kooperatiflerinin etkili olabileceği bir başka alan ise, iş bulma hizmetleri olarak göze çarpmaktadır. Özellikle işsizliğin ve dolayısıyla iş arayanların yüksek sayıda olduğu ülkemizde, kamu ve özel sektörün sağladığı iş bulma hizmetlerine alternatif olabilecek bir kooperatif yapılanmaya gidilebilir. Bu yapılanmayla, bu alandaki hizmet yetersizlikleri ortadan kaldırılabilmesi gibi, iş arayanlara iş bulmaya çalışan kayıt dışı sektörün bu alandaki çalışanları da engellenmiş olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Batı'daki işçi kooperatifleri uygulama örneklerinden hareketle ve Türkiye'deki tartışmalar ışığında, ülkemizde etkin bir şekilde faaliyet gösterebilecek endüstriyel işçi kooperatifleri için çeşitli sonuçlara ulaşmak ve bu sonuçlar doğrultusunda bazı öneriler sunmak mümkün olabilmektedir. Sağlam temellere oturan, güçlü bir endüstriyel işçi kooperatifi modeli oluşturmada, Batı'daki uygulamaların yanı sıra, ülkemizin yapısal özelliklerini de dikkate almak modelin tutarlılığı açısından yerinde olacaktır.

İşçi kooperatiflerinin oluşumu açısından çıkarılacak ilk sonuç, kooperatiflerin kurulma aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Oluşumun başarı gösterdiği Batı ülkelerinde, özellikle Fransa ve İspanya'da, işçi kooperatifleri ilk oluşturulurken girişim hareketi doğrudan doğruya işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu gibi ülkelere işçiler, kooperatiflerin gönüllülük ve karşılıklı yardımlaşma ilkelerini özümsemiş ve bu doğrultuda etkili bir işçi kooperatifi oluşumu yaratmışlardır. Özünde kooperatif ilkelere dayanmadan ve işçi hareketleri dışında, başka tarafların desteğiyle oluşturulmuş kooperatiflerin Batı'da başarı gösteremedikleri görülmüştür. Buna örnek olarak İngiltere verilebilir. İngiltere'de işçi kooperatiflerinin oluşumunda merkezi ve yerel yönetimler etkili olmuşlar ve hareket doğrudan bir işçi hareketi olarak oluşmadığı için İngiltere'deki işçi kooperatiflerinin yaşayabilirliği diğer ülkelere nazaran daha kısa ömürlü olmuştur. Bu bağlamda çıkarılabilecek bir diğer sonuçta, işçi kooperatiflerinin oluşumunda kooperatif ilkelere bağlılıkta ortaya çıkmaktadır. Endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısında, girişimin doğrudan işçiler tarafından gelmesinin yanında, oluşturulacak ekonomik birimin kooperatif ilkelere bağlılığı da başarıda önemli bir etkidir. Oluşumundan bu yana kooperatif ilkelere sık sıkıya bağlı olarak faaliyet göstermekte olan işçi kooperatiflerinin diğerlerine nazaran daha başarılı olabildikleri göze çarpmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, Türkiye'de endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısında, kuruluşunda hareketin doğrudan işçiler tarafından hayata geçirilmesi ve oluşturulacak birimlerinde kooperatifçilik ilkelerine bağlı kalmaları önerilebilir.

Batı'daki uygulamalar doğrultusunda çıkarılabilecek bir diğer sonuç da, işçi kooperatiflerinin başarısında, işçi kooperatiflerinin diğer kooperatiflerle yakın

ilişkilerinin olması gerekliliği şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Oluşturulacak olan işçi hareketinin bütünlüğünün sağlanması ve işçi kooperatiflerinin toplumda etkin birer güç halini almaları için çevre kooperatiflerle yakın ilişkiler içinde olmaları gerekmektedir. İşçi kooperatiflerinin mevcut kooperatiflerle olan yakın ilişkileri onların sadece toplumsal bir güç olarak başarılı olmalarını sağlamaz. Bunun yanında ekonomik gelişmelerini güçlendirmek ve mevcut ekonomide uzun süre yaşayabilmeleri için de sosyal ve ekonomik olarak mevcut kooperatiflerle yakın bağlar kurmak zorundadırlar. Bu sonuç bağlamında, Türkiye'deki endüstriyel işçi kooperatiflerinin ekonomik ve toplumsal yaşayabilirlikleri, ülkemiz içinde çok sayıda bulunan diğer kooperatiflerle etkili ilişkiler kurmasını öngörmektedir.

Endüstriyel işçi kooperatiflerinin başarısında rol oynayan çıkarımlardan biri de, ideolojik amaçlarla, ekonomik yaşayabilirliklerin dengelenmesi konusunda karşımıza çıkmaktadır. İşçi kooperatiflerinin mevcut ekonomi içinde uzun süre yaşayabilmeleri, ekonomiye gösterdikleri uyumla paraleldir. Her ne kadar kapitalist düzene alternatif bir biçim olarak yaratılmışlarsa da, kapitalist düzenin tamamen karşısında bir etkinlik göstermemeleri gerekmektedir. Çağın koşullarına uygun esnekliği göstermede başarı sağlamış işçi kooperatiflerinin daha uzun ömürlü oldukları görülürken, kendi içine kapalı olarak, emek yoğun işlerde ve marjinal dallarda faaliyet gösteren kooperatiflerin ise başarısız oldukları göze çarpmaktadır. Türkiye'de de oluşturulacak olan işçi kooperatiflerinin, mevcut ekonominin istekleri ve gereklilikleri doğrultusunda faaliyet göstermeleri, katı ideolojilere saplanıp kalmamaları önerilebilir.

Yine yukarıda belirttiğimiz sonuca bağlı olarak, işçi kooperatiflerinin ekonomik koşullara ayak uydurmada ve kapitalist işletmelerle rekabete girmelerinde, yeni üretim yöntemlerini kullanmaları ve belirgin işlerde uzmanlık edinecek bilgilere sahip olmaları gerekmektedir. Ekonomide çağın gerekliliklerine uygun, esnek bir faaliyet biçiminin seçilmesinde başta finansal olmak üzere bir çok sorun işçi kooperatiflerinin başarısını engellemektedir. İşçi kooperatiflerinin, tüm bu güçlükleri aşmada ve her alanda desteklenmesinde çeşitli üst örgütlenmelere gitmeleri gerekmektedir. Bu üst örgütlenmelerin yanında kooperatiflere uzmanlık eğitiminin ve finansal desteklerin sağlanmasında Kooperatif Geliştirme Kuruluşları ön plana çıkmaktadırlar. Bu kuruluşların yardımı ve çeşitli üst örgütlenmeler ile kooperatiflerin en büyük sorunları

olan yönetimsel ve finansal sorunlar aşılmakta ve kooperatifler daha etkin bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Fransa'daki SCOP ve İtalya'daki LEGA bunların en başarılı örnekleri olarak göze batmaktadır. Türkiye'de de tabandaki işçi kooperatiflerinin her aşamada, oluşturulacak olan Kooperatif Geliştirme Kuruluşları ile desteklenmeleri ve ekonomik güçlülükleri açısından üst örgütlenmelerini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması, başarıları için önerilen bir diğer koşul olarak açıkça görülmektedir.

Kooperatiflerin sadece Geliştirme Kuruluşları kurularak ve çeşitli üst örgütlenmelere giderek mevcut piyasada başarılı olmaları beklenmemelidir. İşçi kooperatiflerinin piyasada rekabet gücünü ve payını arttırmada, bunların yanında, temel sanayi üretimine geçmeleri, ürün farklılaştırması gibi yöntemleri uygulamaları ve birleşmeler yoluyla mevcut yapılarını güçlendirmeleri gerekliliği de açıkça varılan bir diğer sonuçtur. Bu yöntemleri kullanarak yapısal değişikliğe gidebilen kooperatiflerin mevcut piyasa içerisinde etkin olabildikleri görülmektedir. Özellikle İtalya ve Fransa'da işçi kooperatiflerinin ürün farklılaşması yoluyla ekonomik yaşayabilirliklerini, birleşmeler yoluyla ile de yeni pazarlara ulaşabildiklerini ve bu yolla güçlendiklerini görebilmekteyiz.

İşçi kooperatifleri açısından çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuç ise, kooperatiflerin başarısında diğer oluşumlarla olan yakın ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi kooperatiflerin diğer kooperatiflerle yakın bağlarının bulunması oluşturulacak hareketin bütünlüğünün sağlanması adına önem taşımaktaydı. Kooperatiflerin başarısında diğer kooperatiflerle ilişkileri dışında, işçi hareketini temsil eden başka başka oluşumlar ve bu hareketi destekleyen kimi sivil toplum kuruluşları ve yerel topluluklarla ilişkileri de önemlidir. Kooperatiflerin bu gibi oluşumlarla yakın bağlar oluşturmaları, her aşamada onlardan destek almaları, hareketin başarısı için ortak amaçlar etrafında birleşilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle İspanya'da yaşanan deneyimler bunun en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de işçi kooperatiflerinin de çeşitli oda, siyasal parti ve sivil örgütlerle yakın bağlar kurmaları, onları toplumsal olarak önemli birer güç haline getirebilecektir.

Çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan birisi de devletin işçi kooperatiflerine bakış açısı yönünde görülmektedir. Çalışmamızda sıkça, işçi kooperatiflerinin etkili

birer güç haline gelmelerinde devletin büyük görevleri olduğundan bahsetmiştik. Devlet kooperatiflere kurulma aşamasında öncülük etmeli, gelişme aşamasında kooperatifleri desteklemeli ve her aşamada yol gösterici olmalıdır. Fakat, devletin öncülüğü, destekleyiciliği ve yol göstericiliği kooperatiflerin sadece istihdamı kurtarıcı girişimler olarak algılanması ve bu yönde desteklenmesi olarak görülmemelidir. Devlet işçi kooperatiflerine her türlü desteği verirken onlara da ekonomideki diğer birimlere baktığı gözle bakarak bu yönde davranış sergilemesi gerekmektedir. Ancak bu yolla verilen bir destekle, işçi kooperatiflerin rekabetçi bir ortamda gelişebileceği görülmektedir. Bunun en başarılı örnekleri de Batı'da Fransa'da göze çarpmaktadır. Fransız merkezi ve yerel yönetimleri işçi kooperatiflerine kamu hizmetlerindeki her alanda ihaleler vererek onların diğer işletmeler karşısında eşit yarışabilmesine olanak sağlamıştır.

İşçi kooperatiflerinin başarısında, tıpkı ideolojik amaçlarla, ekonomik çıkarların dengelenmesi gibi, bir başka denge de mülkiyet yapısının düzenlenmesinde karşımıza çıkmaktadır. Mülkiyet yapısı öyle düzenlenmelidir ki, ortak sermaye ile üyelerin kişisel sermayeleri arasında problemler yaşanmasın. İşçi kooperatiflerinin kurulmasında üyelerin oluşuma önemli bir sermaye ile katılmaları, oluşan tüm sermayelerin de kooperatif için gerekli ortak sermayeyi oluşturması esas, üyeler tarafından iyi özümsemelidir. Kooperatifçilik ilkelerinin de temelini oluşturan bu dengeleme, sağlıklı bir işçi kooperatifinin gelişmesi için önem taşımaktadır. İspanya işçi kooperatiflerindeki mülkiyet yapısı, ortak sermaye ve üyelerin bireysel sermayeleri arasındaki dengenin kurulduğu başarılı örnekler olarak gözükmektedirler.

İşçi kooperatiflerinin başarısında rol oynayan başka bir etken de, ikincil üst örgütlenmelerin varlığıdır. Bu ikincil türden üst örgütlenmeler sayesinde, kooperatifler sermaye ve profesyonel yöneticiler bulma konusunda sıkıntılarını aşarak, kapitalist işletmelerle daha eşit bir rekabet ortamına girmektedirler. Genelde yasal çıkar ve teknik bilgi sağlamayı amaç edinmiş üst örgütlenmelerin yanında, finansal açıdan bu türden örgütlenmelerle desteklenen kooperatiflerin ekonomik anlamda piyasa koşullarına ayak uydurmakta daha başarılı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu örgütlenmelere örnek olarak, İspanya'daki Kooperatifler Bankası ve Fransa'daki Caisse Centrale verilebilir. Türkiye'ye dönecek olursak, işçi kooperatiflerinin bu yöndeki başarısından söz edebilmek için, mevcut devlet bankaları olan Ziraat ve Halk Bankaları böyle bir destek

için potansiyel kuruluşlar olarak önerilebilir. Bu bankaların yanında, kooperatiflerin finansal tüm problemlerini çözmeye İşçi Yatırım Bankaları ve Kooperatifler Bankası gibi kooperatif temelli girişimler de kurulabilir.

Batı'daki örneklerden çıkarılabilecek ve Türkiye için de önerilebilecek sonuçlardan biri de yerel tasarrufların işçi kooperatifleri tarafından etkin kullanılması yönünde karşımıza çıkmaktadır. Batı'da işçi kooperatiflerinin, yerel tasarrufları etkin bir şekilde değerlendirerek o bölge halkına istihdam sağlamadaki başarısı, bazı bölgelerdeki yerel tasarrufları kooperatiflere çekme konusunda özendirici olmaktadır. Yerel bölgelerde geliştirilen işçi kooperatifleri hem o bölgenin kalkınmasını olumlu etkilemekte, hem de kooperatiflerin başarılarını genele yaymalarına olanak sağlamaktadır. Türkiye'de 1970'li yıllarda yerel kalkınma adına yaratılan "Halk Sektörü" tartışmaları içinde bölgesel kalkınma önemli bir yer tutmakta, buradaki temel kalkınma birimleri olarak da kooperatifler gösterilmekteydi, günümüzde de iyi bir planlama ile bu tartışmaların yeniden gündeme gelmesi bu sorunların aşılmasında önemli bir adım olacaktır.

Kooperatif ilkeye sıkı sıkıya bağlı olarak faaliyet göstermekte olan işçi kooperatiflerinde, işletme sahibi işçilerle, işletmede çalışan işçiler ayrımını kaldırmada "açık kapı" ilkesinin benimsenmesi, kooperatiflerin daha demokratik birer ekonomik birimler olarak görünmesine olanak tanır. Bu demokratik çalışma yapısı içinde işçi kooperatiflerinin yeni üye kazanmada ve üye sayılarını arttırmada başarı sağladıkları açıktır. Üye sayısı artan kooperatiflerin de daha güçlü ve başarılı oldukları gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Yine kooperatifler içinde, içsel finansmanın yüksek tutulması, üye sayısının arttırılmasına da başka bir etken olarak öne çıkmaktadır. İşçi kooperatifleri, üyelerinin ortak ve ödünç sermayelerini kooperatiflerin yaşam süreleri boyunca özendirerek özellikle işçi ortak sayılarını arttırdıkları görünmektedir. Ortaklarının çoğunluğu işçilerden oluşan işçi kooperatiflerinde, kooperatif ilkelerle ilerlemek ve dejenerasyonu önlemek daha etkili olabilmektedir.

İşçi kooperatiflerinin yozlaşarak, kapitalist birer işletmelere dönüşmemeleri için, üyelerine sunacakları imkanların kalitesi ve yapısı önem taşıyan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece içsel finansmanı özendirmek, kooperatifleri kimi zaman korumak adına yeterli gelmemektedir. İstihdam yaratma, eğitim olanakları sunma,

küçük ücret ayırımı ve özgün mülkiyet gibi nitelik olarak etkin özendirmeler, kooperatiflerin yozlaşmalarını önlemede büyük oranda etkili olmaktadır. Hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde, özellikle de İspanya’da bu özendirmeler başarıyla sağlanarak işçi kooperatiflerinin yapıları korunurken, ABD’deki bireyci uygulamalar sebebiyle bu özendirmelerin sağlanmasında başarısız olunmuş ve bu ülkede çoğu işçi kooperatifleri kapitalist işletmelere dönüşerek ekonomideki varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Batı’da kooperatiflerin gelişmesi yönünde çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri de “dönüştürmeler”de karşımıza çıkmaktadır. Tüm Batı ülkelerinde kapitalist düzene ayak uyduramayan işletmeler işçi kooperatiflerine çevrilerek ekonomik etkinlikleri sağlanmıştır. Ancak, burada göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta, bu dönüşümlerin uzun soluklu planlamalar ve çalışmaların sonunda gerçekleşebildiğidir. Detaylı araştırmalardan ve olabirlik koşullarından geçirilmeden yapılan dönüştürmelerin başarısız olduğu unutulmaması gereken bir sonuç olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de başarısız olmuş kapitalist işletmelerin ve kimi KİT’lerin de dönüştürmeler yoluyla işçilere devredilerek, işçi kooperatifleri şeklinde ekonomiye yeniden kazandırılması olasıdır. Ancak, bu dönüştürmeler esnasında Batı’daki kötü deneyimlerden ders çıkarılmalı, uzun araştırmalar ve olabirlik çalışmaları, gerekli şekillerde yapılarak dönüştürmelerin yapılması sağlanmalıdır.

Tüm bunların yanında çıkarılabilecek en genel sonuç ise; işçi kooperatiflerinin başarısında hareketin sistematik bütünlüğü ön planda gözükmektedir. Bu bütünlük çerçevesinde, işçi kooperatiflerinin birbirleri arasında, işçi kooperatifleri ile diğer sektör kooperatiflerinin arasında, kooperatif sektörlerle diğer ekonomik sektörler ve sosyal çevre arasında ilişkilerin devamlılığı ve yakınlığı önem taşımaktadır. Bu bütünlüğü sağlayabilmiş işçi kooperatifi hareketinin uzun soluklu ekonomik başarısından ve model olma özelliğinden bahsedilebilmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse, Türkiye için bir işçi kooperatifi modelinden bahsederken, oluşturulacak olan modelde hareketin öncü girişimciliğinin işçiler tarafından ortaya çıkarılması gerekliliği açıkça vurgulanmaktadır. Hareket, temelinde işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yapılacak mücadelelere dayandığından, zorlukları ve hayal kırıklıkları muhakkak olacaktır. Burada işçi bilinci ön plana çıkmaktadır. Hareketin öncüleri olacak işçilerin, kooperatiflerin gerekliliklerini,

yaşanacak zorluk ve mücadeleleri ve kooperatif ilkeleri iyi özümsemiş olmaları gerekmektedir. Bu bilinci oluşturmuş işçi gruplarının önderliğinde kooperatif hareket oluşturulmalı, devlet eliyle tepeden inme politikalarla işçi kooperatiflerinin temeli atılmamalıdır. Bu bağlamda, ülkemizde işçi bilincinin oluşturulması ve böyle bir hareketin tetiklenmesinde işçi sendikalarına önemli görevler düşmektedir. Oluşumun temeli atıldıktan sonra, başarısı için devletin desteği açıkça görülmektedir. Devletimiz böyle bir oluşuma her aşamada destek olmalı ve yol göstermelidir. İşçi kooperatiflerinin ekonomik gelişiminde çeşitli imkanları tıpkı Batı'daki gibi sunmalıdır. Yine finansal sorunların ve yasal sorunların çözümünde ilgili üst örgütlenmelerin ve kuruluşların kurulmasında gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Tüm bunlar sayesinde oluşturulacak güçlü bir modelin başarısından söz etmek mümkün olabilecektir. Ancak, başarılı olmuş ve ekonomik etkinlik kazanmış işçi kooperatifçilik hareketinin de sonrasında korunması, dejenerasyona uğrayarak yok olup gitmesinin engellenmesi gerekmektedir. Oluşturulacak kooperatiflerin uzun ömürlü olmasında, kooperatifçilik ilkelere bağlılık ve işçi bilincinin korunması unutulmaması gereken en önemli unsurlar olarak hareketin başarısında etkin rol oynamaktadır.

KAYNAKLAR

- ALAM, MUHİTTİN**, Halk Sektörünün Örgütlenmesi, Halkın ve Çalışanların Karar Verme Sürecine Katılmaları, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara
- ALTUN, AHMET - AKINCI, ŞEVKİ**, Halk Sektörü'nün Tanımı, Halk Sektörünün İşleminde Devlet'in Rolü, Halk Sektörünün Kuruluş Başlangıcında Karşılaşılacak Sorunlar ve Çözüm Yollar, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara
- CANSEN, EGE, ÜÇÜNCÜ SEKTÖR**,
<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/09/22/yazarlar/17yaz.htm>,
15 Nisan 2004
- CHP**, Akgünlere Bildirgesi, Ankara 1973
- CHP – MSP HÜKÜMET PROTOKOLU**,
<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/KP37.htm>,
20 Mayıs 2004
- ÇAĞLAR, SATILMIŞ**, Halk Sektörü Tanımları ve Kapsamı, **Ekonomi ve Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler 28-29-30 Kasım 1975**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No. 20, Sevinç Matbaası, Ankara 1975
- ÇAMLIK, İLYAS, - CİZRE, NEVZAT**, Halk Sektöründe Kooperatifler, **Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara**, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara
- ÇIKIN, AYHAN,-KARACAN, ALİ R.**, Genel Kooperatifçilik, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:511, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994
- DEFOURNY, JACQUES**, “The Economic Performance of Self Managed Firms”, **Annals of Public and Co-operative Economy**, March 1986, Vol.57. No. 1
- DESİYAB, İŞÇİ ŞİRKETLERİNDE YÖNETİM SERMAYE VE FİNANSMAN 1. SEMPOZYUMU**, 1-2 Temmuz 1980, Ankara, Tisa Matbaası
- DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara
- DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara
- ESTRİN, SAUL**, “Workers Co-operatives: Their Merits and Their Limitations”, **Market Socialism**, Clarendon Press, Oxford 1989
- EVRENSEL**, <http://www.evrensel.net/02/11/28/dunya.html>, 30 Nisan 2004
- FINDIKOĞLU, ZEKİ F.**, Türkiye’de Kooperatifçilik, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından: 537, İstanbul 1953
- GÜVEN, SAMİ**, Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları, TODAİE Yayınları, Ankara 1977
- GÜVEN, SAMİ**, Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1977
- GÜVEN, SAMİ**, Endüstriyel İşçi Kooperatifleri (Kuramı ve Sosyal Politikası), Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, Bursa 1993
- GÜVEN, SAMİ**, Türkiye’de Sosyal Planlama, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995

- GÜVEN, SAMİ**, *Türkiye’de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Bursa 1998
- HAMİTOĞULLARI, BEŞİR**, *Halk Sektörünün Anlamı, Doktrini ve Yapısı, Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara*, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara
- HAMİTOĞULLARI, BEŞİR**, *Halk Sektörünün Diğer Sektörlerden Farklılığı ve Girişim Özelliği, Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara*, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224, Ankara
- HAZAR, NUREDDİN**, *Kooperatifçilik Tarihi*, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği, Yayın No. 1, Ankara, 1970
- JANSSON, SUNE**, “Swedish Labour-Owned Industrial Firms”, *Annals of Public and Co-operative Economy*, March 1986, Vol. 57, No. 1
- JOHNS, DEREK**, “The Economics of British Producer Co-operatives”, Ken Coates (ed) *The New Worker Co-operatives*, Spokesman Boks
- KEPENEK, YAKUP**, *Halk Sektörünün Tanımı Devletin Halk Sektörünün İşlemesindeki Rolü, Halk Sektörünün Kuruluşunun Başlangıcında Karşılaşacak Sorunlar ve Çözüm Yolları, Halk Sektörü Semineri 26-27 Nisan 1974 Ankara*, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, No.224 Ankara
- KIŞLALI, AHMET T.**, *Siyasal Sistemler - Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, http://www.1001kitap.com/Guncel/Ahmet_Taner_Kislali/siyasal_sistemler/s1_22c_demokratiksol.html, 20 Mayıs 2004
- MEADE, JAMES E.**, “The Theory of Labour-managed Firms and Profit Sharing”, *Economic Journal*, March 1972
- MONDRAGON**, <http://www.mondragon.mcc.es/ing/magnitudes/empleo.html>, 18 Mart 2004
- MONDRAGON**, <http://www.mondragon.mcc.es/ing/magnitudes/evolucion.html>, 18 Mart 2004
- MÜLAYİM, ZİYA G.**, *Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Yetkin Basımevi, Ankara 1992
- OAKESHOTT, ROBERT**, *The Case For Workers’Coops*, Routledge and Kegan Paul, London 1978
- ÖLÇEN, NEJAT A.**, *Halk Sektörü*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1974 Ankara
- ÖLÇEN, NEJAT A.**, Nejat Ali ÖLÇEN’le Söyleşi, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/37/37-06.htm>, 28 Temmuz 2004
- Özgür İnsan Dergisi**, Mart 1974
- SAYAR, ALİ**, *Sosyal Siyaset Kürsüsü*, <http://www.sosyalsiyaset.com/trindex.htm>, 20 Şubat 2004
- SCOP**, <http://www.scop.coop/scripts/HOMEV2/publigen/content/templates/show.asp?P=463&L=FR>, 16 Ağustos 2004
- THORNLEY, JENNY**, *Workers Co-operatives*, Heinemann Educational Books, London 1982
- TOTOMIANZ, VAHAN**, *Pantheon Cooperativo*, Roma 1953
- VANEK, JAROSLAV**, *The Participatory Economy*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1971

WEBB, SİDNEY and BEATRİCE, Industrial Democracy, 2. Vols., Longmans Green,London 1897; Beatrice Webb, The Co-operative Movement in Great Britain, Allen and Unwin, 1930
ZARAKOLU, AVNİ, İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, No.456, Ankara 1981

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Mersin’de doğdum. İlk ve orta öğrenimimi bu şehirde tamamladıktan sonra, 1997 yılında yüksek öğrenimimi yapmak amacıyla Bursa’ya geldim. 2001 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nde lisans öğrenimimi tamamladım. 2002 yılında, yine aynı bölümde yüksek lisans öğrenimime başladım. 2003 yılından bu yana Prof. Dr. Sami Güven danışmanlığında “Batı’da Endüstriyel İşçi Kooperatifleri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi” adlı yüksek lisans tezi üzerinde çalışmaktayım.

Volkan ÇİFTÇİ